

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata

A tartalomból

Nyelvtani mondat és virtuális mondat

A Magyar Néprajzi Atlaszról

Magyar személynévtípusok

Értetődik vagy értődik?

Operáról prózában

*Szörnyen izgalmas, pandémia,
nagyot nevet, csapodár, drazsé*

Mit jelent számomra a nyelvművelés?

ÉDES ANYANYELVÜNK

az Anyanyelvpolók Szövetségének folyóirata

Megjelenik évente ötször (februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben)

Főszerkesztő: Keszler Borbála

Főszerkesztő-helyettes: Lengyel Klára

Szerkesztők: Raátz Judit, Blankó Miklós, Cservenka Judit

Szerkesztőbizottság:
tiszteltbéli főszerkesztő: Grétsy László
tagok: Heltainé Nagy Erzsébet, Nyiri Péter
Péntek János, Pomozi Péter, Pusztay János

Felelős kiadó: Juhász Judit

Kiadó:
Anyanyelvpolók Szövetsége
(www.anyanyelvpolo.hu)

Irodavezető: Kovács Zsuzsanna

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Borítószerkesztő: Kuzma Eszter

Támogató:
Emberi Erőforrások Minisztériuma

Magyar Művészeti Akadémia

Nemzeti Kulturális Alap

Szakmai támogatók:
Magyar Nyelvtudományi Társaság
ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont

A szerkesztőség címe:
1368 Budapest, Pf. 250.,
ea@anyanyelvpolo.hu

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)
ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.
Nyomás: mondAT Kft.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
(Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu
Információ, reklamáció: 80/444-444.
További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulónak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.
Bankszámlaszám: 11705008-20132015.

Belépési nyilatkozat a honlapunkon elérhető.
Az ASZ tagjai a folyóiratot illetménylapként kapják.

Tartalom

- 1 Ünnepi beszéd az 56. magyar nyelv hete végén
(*Gulyás Gergely*)
- 2 Gondolatok a *betű* és a *mondat* szavak
használatáról (*Gósy Mária*)
- 4 Magától *értetődik* vagy *értődik* (*Grétsy László*)
- 6 Szép magyar vers (*Fráter Zoltán*)
- 7 Édes anyanyelvünk egy rejtett forrása (*Voigt Vilmos*)
- 9 Operáról – prózában Hankiss Ilonával (*Cservenka Judit*)
- 11 *Nagyot esik és nagyot nevet* (*Lengyel Klára*)
- 12 Mit jelent számomra a nyelvművelés
(*Heltainé Nagy Erzsébet*)
- 14 A magyar személynévtípusok (*Haindrich Helga Anna*)
- 15 Nyelvi változatosság határok nélkül
(*Kocsis Zsuzsanna, Szabó Gergely*)
- 17 A mese meghatározó szerepe gyerek- és felnőttkorban
(*Karkó Ádám*)
- 18 Finn – finish? Nyelvi helyzet száz év múlva (*Pusztay János*)
- 19 *Csapodár és gombház* (*Holczer József*)
- 20 Humoros nyelvtörténet. A *trágyától a drázsén át a kőszínházig*
(*Töttös Gábor*)
- 21 *Ljublanka* (*Kulcsár István*)
- 22 Tulajdonnevek közszoói alakjai – használjuk, de hogyan írjuk?
(*Takács Judit*)
- 24 Minek nevezzetek – avagy fedezd fel az eredetit! (*Elek Lenke*)
- 25 Átolt, átoltottak, átoltottság (*Horváth László*)
- 27 Lehet-e a nyelv szörnyen izgalmas? (*Horváth Zsófia*)
- 27 Pandémia vagy világjárvány? (*Martzy Kinga*)
- 29 A közmondások mostoha sorsa (*Angyal Jenő Andorné*)
- 30 Szavak jönnek, szavak mennek (*Dóra Zoltán*)
- 31 Híreink
- 35 Pontozó (*Grétsy László*)
- 36 Gyereksarok – Nyelvi játékok (*Forgács Róbert*)

Ünnepi beszéd az 56. magyar nyelv hete végén

Tisztelt Elnök Asszony, igen tisztelt Professor Úr, tisztelt Igazgató Úr, Elnök Úr, tisztelt Hölgyeim és Uraim! „*Azt is tudom, nem én kezdem, azt is tudom, nem én végzem. Most is halnak és születnek, nem lesz vége a nemzetnek.*” Ez a XIX. században keletkezett, a ’48-as szabadságharcra emlékező erdélyi népdal is bizonyítja a magyar nyelv hétenek mottóját: anyanyelvünk határtalan. Határtalan, hiszen összeköti a kortárs világmagyarságot az elmúlt és az eljövendő idők magyarjaival, élethelyzettől, kortól, származástól, társadalmi és vagyoni helyzetétől függetlenül, mert a nyelvet, az anyanyelvet mindannyian közös kincsünknek tekintjük. Ha lenne egyszer a magyar nyelvnek is hasonló kiállítása, mint ami itt, a Zene Házában a zenének adatott, mi mindent hallhatnánk?

Mi mindent hallhatnánk a jelenből, akár csak az elmúlt hétből? Mi és hogyan szólalt meg Somorján, aztán az Ipolyságon, Déván, Buzitán és Kassán, majd Budapesten, az egyetemi Anyanyelvi Napok rendezvényein és a Nyelvőrző Szalonban, kis- és nagyvárosokban, falvakban vagy éppen a világhálón? Mi mindent hallhatnánk a múltból a *Halotti beszéd*től kezdve költők és irodalmárok által ránk hagyott műveken át Kossuth Lajos és Bethlen István szónoklatain keresztül egészen a régmúlt korok magánlevelein át Romhányi nyelvi leleményeiig? És vajon mit hallhatnánk a jövőből? Hogyan képzelhetnénk el a jövő magyar nyelvét? Olyan lesz, amelyet eláraszt és ezáltal elszegényít egy aktuális világnyelv szavaival és gondolkodásmódjával? Vagy olyan lesz, amely az új gondolatokat és az új jelenségeket igyekszik a maga képére és hasonlóságára formálni?

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Napjainkban a globalizáció szülte technikai vívmányok talán egyszerűsítik, látszólag praktikusabbá teszik, de valószínűleg leginkább átalakítják életünket. A nagyvilág újdonságai, találmányok és új jelenségek egész sorát hozzák magukkal. Sokan úgy gondolják – köztük még magukat szakértőnek vélők is –, hogy a digitális korban már nincs szükség sem nyelvpótlásra, sem helyesírásra, minden úgy jó, ahogy van, és nem illik szóvá

tenni a nyelvi lazaságokat vagy éppen nyilvánvaló hibákat sem. A nyelv fontosságáról Babits Mihály fogarasi diákjainak szánt írását idézem, amely tanári pályájának kezdetén, az *Iskolai Értesítő*ben jelent meg. „*Miért beszélnek az emberek ily sokféle módon? Mert sokféle módon gondolkodnak. Ha a latin valamit másként fejez ki, mint a magyar, azért van, mert a régi római másként gondolta, mint a mai magyar. A latin valakit fut, a magyar valakitől fut. A régi magyar evett az ételben; a mai ételből eszik. Nem a szó más, hanem a gondolat. Ami áll a népekre és korokra, az áll az egyes emberekre is. Igaza van Buffonnak: a stílus maga az ember; hű tükre az ember gondolkodásának, erőnyeiben és gyengeségeiben egyaránt. Először elárulja a gondolkodás gazdagságát*

vagy szegénységét. A nyelv-kincs egyúttal gondolatkincs. Akinek több szava van, több ismerete van. Sőt, mivel a rokon értelmű szavak sohasem egyértelműek, akinek több szava van egy dologra, több gondolata is van róla. Mikor a rokon értelmű szavakat gyűjtöd, képzeleteidet sokasítod, szellemedet, lelked világát népesíted” – írja a költőfejedelem. Azért kell nyelvünket ápolnunk, hogy minél többen, minél többen tudjunk gondolni a világról, és minél jobban, minél világosabban és minél árnyaltabban érthessük egymást.

Ezért néha közösen kell döntenünk arról, hogy miként szülessen meg magyarul valami, ami addig csak más nyelveken létezett mint szó vagy gondolat. A nyelvújításnak minden korban nemcsak esélye, de értelme is van, ha elkötelezettek vagyunk az anyanyelv ápolása iránt. Ahogyan az Alkotmány *Nemzeti hitvallása* fogalmaz: „*Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát [...] ápoljuk és megóvjuk.*”

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Jókai Mór találoan fogalmazta meg közösen bejárt utunkat, melyben nemzeti történelmünk és nyelvtörténetünk fonódott össze. Idézem: „*A magyar földnek isteni ereje van magyart teremteni. Magyarra lesz, aki erre a földre lép. A királyi városok nagy többsége germán alapítás volt; bejött az országba a kun, tatár, bolgár, jász, török, és száz év múlva már csak a faluk nevei emlékez-*

Gulyás Gergely miniszter beszéde közben
(a Miniszterelnökség felvétele)

tettek eredetükről. Kiirtották a magyart csaknem a megsemmisülésig; három évig nyomta a tatár, százötvenig a török, megtámadta nyelvét, nemzetiségét a latin klasszicitás, a német tudományosság, s annyi száz esztendei folytonos olvasztás után mégsem fogyott, hanem szaporodott, és szaporodik, folyvást, folyton-folyvást nő, mint a dagály.” Jókai Mór a millennium esztendejében ezekkel a sorokkal indította útjára a Magyarország vármegyéit bemutató legendás könyvsorozatot, a *Borovszkyt*, mint annak idején azt mindenki így emlegette. Milyen magától értetődő nála is a nyelv és a nemzet életének összekapcsolódása! Azóta magunk mögött hagytuk a XX. századot, az egyik legszomorúbb és legvérvivatarosabb századát a magyar történelemnek. A magyar nyelv legfontosabb társunk volt a megmaradásért, a nemzeti közösség megtartásáért folytatott, olykor nagyon is egyenlőtlen küzdelemben. Gondoljuk meg, mit jelentett a diaszpórában felnőtt fiatal számára az a 40-50 magyar vers vagy az a 2-300 magyar népdal, amelyet cserkészeten vagy a vasárnapi iskolában tanulhattak meg. Gondoljuk meg, mit jelentett a két háború között az *Erdélyi Helikon* vagy éppen Márton Áron és Ravasz László megannyi prédikációja! Gondoljuk meg, mit jelentett a kommunizmus idején

Sütő András vagy Dobos László egy-egy új írása! Ők életművükkel legtöbbet tették azért, hogy legyen mindig újabb és újabb nemzedék a teremtett világban, amely magyar, mert magyarul szól, magyarul gondolkodik és álmodik. Emlékezzünk a magyar nyelvtudomány művelőire, a szótárak készítőire, a szabályok és törvényszerűségek felismerőire! Az a nagyszerű kezdeményezés, amelyet Grétsy László professzor úr és kollégái indítottak el hosszú évtizedekkel ezelőtt – mint megtudtam, korábban, mint ahogy én születtem –, kiállta az idők próbáját, hiszen évről évre sokakat ültet egymás mellé szerte a Kárpát-medencében és a nagyvilágban, hogy ezeken az együtt töltött napokon is szépen szóljanak, szépen szólhassunk magyarul. Köszönöm mindenkinek, hogy a magyar nyelv hetével ezt a hagyományt őrzik és ápolják, és kívánom mindannyiunknak, hogy Jókai szavával élve: „*legyen továbbra is isteni ereje a magyar földnek magyart teremteni, és olyan sok olvasztás után legyen ismét dagály a nemzeti nyelvben is!*”

(Elhangzott a Magyar Zene Házában 2022. április 25-én.)

Gulyás Gergely

a Miniszterelnökséget vezető miniszter

Gondolatok a *betű* és a *mondat* szavak használatáról

A mindennapi életben sokszor mondunk olyan szavakat, amelyekről úgy véljük, hogy a jelentésüket pontosan ismerjük. Nemeször hosszú ideig ki sem derül, hogy esetleg tévedünk. Ez akkor történhet meg, amikor az adott szavak megértése senkinek nem okoz nehézséget. Ilyenek például a *betű* és a *mondat*. Az egyik sokszor hibásan fordul elő a köznyelvi beszédben, a másiktól pedig érdemes tudni, hogy a használata a spontán közlésekre vonatkoztatva elentmondásos.

Leírjuk vagy kiejtjük?

Gyakran hallhatunk olyan közléseket, hogy „A gyermek hibásan ejti az *sz betűt*.” vagy „A *r betű* kiejtését nehezen tanulják meg a gyermekek.” A szövegkörnyezet alapján kiderül, hogy a beszélő voltaképpen a beszédhangra gondolt. Tanárként megpróbáljuk megmagyarázni a diákoknak, hogy a *betű* az, amit leírunk, amit viszont kiejtünk, az a *beszédhang*. A betűt látjuk, a beszédhangot halljuk. Megértjük persze a fenti két közlés jelentését, amihez az is hozzájárul, hogy míg a *betű* gyakran fordul elő ’beszédhang’ jelentésben, addig a *beszédhang* szót senki nem használja ’betű’ jelentésben. Furcsa is lenne, ha valaki azt mondaná, „A szó első beszédhangját írjuk félkövéren”, és ezzel azt akarná közölni, hogy a szó első betűje legyen vastagon szedve.

Az átlagos beszélő rendszerint nem is érti, hogy mi itt a probléma, hiszen a téves szóhasználat csak igen ritkán okoz

megértési nehézséget. A *betű* és a *beszédhang* azonban nem azonosak, jelentős a különbség közöttük, ezért érdemes figyelniük arra, hogy mikor melyiket mondjuk.

Évszázadokkal ezelőtt még a nyelvészek is betűnek (vagy betűnek is) nevezték a beszédhangot, bár olykor utaltak rá, hogy a *betű* szó használatával tulajdonképpen a kiejtésre, azaz a beszédhangra gondolnak. A nyelvészeti terminológia később egy harmadik szóval további különbségeket is tett, amikor elkülönítette a *beszédhangtól* annak nyelvi reprezentációját, a *fonémát*. Szerencsére, a *fonéma* szó a köznyelvben nem túl gyakran vagy sosem fordul elő.

A mondat

Van egy másik szó is, amit (szigorúan) nyelvészeti szempontból olykor nem helyesen használunk. Számtalanszor hallható, hogy „Csak pár mondatot szeretnék ehhez hozzáfűzni” vagy „Foglald össze néhány mondatban a véleményedet!”. Ezek a közlések teljesen egyértelműek, elfogadhatók, senkinek nem okoznak megértési nehézséget. Óvodáskorunk óta halljuk a *mondat* szót, általában már középső csoportos korunktól megértjük, ha például azt mondja az óvónéni, hogy „Az egész mondatot ismételd meg”. Természetesnek tűnik, hogy a társalgás során mondatokról beszélünk, az emberek mondatokban fejezik ki a gondolataikat a narratívákban, a párbeszédokban, a vitákban, sőt a nyelvi játékokban is. A felsorolt szóbeli „műfajok” mindegyike

spontán beszéd, ami alapvetően más, mint a felolvasás vagy a kívülről elmondott szöveg. Utóbbiak leírt szövegek meghangosításai. Ezzel szemben a spontán beszéd az a sajátos folyamat, amelynek során a beszélő átalakítja a gondolatait, az érzéseit folyamatosan kiejtett beszédhangsorozatokká anélkül, hogy erre előzetesen felkészülne. A beszélést az átadásra szánt gondolat(ok) kiválasztása és a gondolat(ok)-nak megfelelő nyelvi forma hozzárendelése előzi meg. Hangsúlyozandó a két legfontosabb ismerv: a spontán közléseket nem előzi meg semmilyen felkészülés, továbbá az összes, a beszédet megelőző folyamat a kiejtéssel egyidejűleg megy végbe.

A *mondat* szó használata nem szakszerű, nem pontos akkor, ha a spontán beszédre vonatkozik. Miért? A spontán beszédben ugyanis nincsenek mondatok. Legalábbis abban az értelemben nincsenek, ahogy a nyelvészetben használt mondatmeghatározások alapján elvárnánk, hogy legyenek. Az ellentmondás nyilvánvaló. A mondatot a nyelvészeti szakirodalom sokféleképpen határozza meg az egyszerűtől a bonyolultig, a megközelítési módoktól (pl. logikai, funkcionális, lélektani), avagy a grammatikai szemlélettől függően mást-mást hangsúlyozva. A legtöbbet idézett jellemzők mentén fogom végignézni a mondat kritériumait, meghatározási szempontjait a spontán beszédre alkalmazva a következő interjúrészlet segítségével (az átirat nem tartalmaz központozást, azaz írásjeleket, az *ööö* és a *mmm* a hezitálásokat szemlélteti).

mert én vidéken laktam ööö ott volt lovasiskola és ottan még kisgyerekként mmm jó élményeim voltak evvel kapcsolatban mmm de aztán mióta Pestre jöttem ööö elég ritkán ööö csináltam ezt egy-két alkalommal amikor elmentünk ööö kirándulni akkor lovagoltam de /néma szünet/ ööö hát az kevés ööö úgyhogy majd lehet hogy evvel /néma szünet/ többet fog foglalkozom de egyébként /néma szünet/ meg fúrni faragni szépítgetni a lakást kertészkedni ööö ilyen dolgokat szeretek csinálni /néma szünet/ hát szeretek mondjuk ööö természetbe is járni tehát így kirándulgatni /nevetés/ úgyhogy ööö ha elmegyünk a család akkor mindig mmm a lehetőleg olyan helyre ahol mmm lehet természetet is járni tehát erdőbe vagy ilyen helyen /néma szünet/ bár ahogy egyre ööö nagyobbak a gyerekek ugye egyre kevésbé ööö lehet őket előöcsábítani ilyen dologra

A mondat egy gondolat. Ez az állítás éppen az egyszerűségénél fogva rendkívül bizonytalan, ezért még az iskolai oktatásban is csak kiindulásként fogadható el. A fenti példában vajon hány gondolat fogalmazódott meg? Mondhatjuk azt, hogy mindössze egy, bár igen összetett, avagy akár tizenegy is lehet. Nem tudjuk eldönteni, mert ahhoz szükség lenne azokra a jellemzőkre, amelyek alapján elkülöníthetnénk a spontán beszéd „mondatait”.

A mondat egy vagy több szóból áll. Ez kétségtől igaz lehetne a spontán beszédre is, ha pontosan meghatározhat-

nánk a mondat határait a spontán közlésekben. Milyen kritériumok mentén állítható egy szóról a spontán beszédben, hogy mondat? Honnan tudható, hogy a spontán beszédben ejtett szavak miképpen tartoznak össze? A fenti példából idézve, kérdés, hogy a *meg fúrni faragni szépítgetni a lakást kertészkedni* közlésrészletben a *kertészkedni* szó külön mondat, avagy a megelőzők része.

A mondat a nyelv szabályainak megfelelő nyelvi elemekből szerkeszthető. Ez vajon azt jelenti, hogy amennyiben a kiejtett közlés nyelvtani hibát tartalmaz, akkor már nem mondat? A példánkból idézem a következő részletet: „*ha elmegyünk a család akkor mindig*”. A szándékozott gondolat vélhetőleg az volt, hogy „*ha elmegyünk a családdal...*”. A tervezés, átalakítás és kiejtés egyidejűségéből adódóan azonban hibás lett a megfogalmazás. A spontán beszéd közlései gyakran tartalmaznak nem megfelelő, avagy az adott szövegkörnyezetbe nem illő elemeket. Az állítást szigorúan véve, akkor ezek nem mondatok. A grammatikai hibát tartalmazó közlések a beszélgetésekben többnyire érthetőek (sokszor fel sem tűnnek), mivel a beszédpartner a saját nyelvi tudása alapján (olykor nem is tudatosan) korrigálja az elhangzottakat a megértés során.

A mondatra jellemző a zárt intonációs szerkezet. Ha a beszéddallam-szerkezetre (intonáció = beszéddallam) gondolunk, az a spontán beszédben nagy változatosságot mutat, az ereszkedő jelleg például nem feltétlenül a befejezésre, lezárásra utal. Ha az intonációs szerkezetet abban a felfogásban értelmezzük, hogy az megegyezik a beszéddallam, a hangsúly, a szünet, a tempó, a hangerő (esetleg a hangszínezet) együttesével (intonációs szerkezet = szupraszegmentumok összessége), akkor nehéz lesz „mondatokat” azonosítani éppen a spontán beszéd sajátosságai miatt. Az átlagos beszélő nem feltétlenül érvényesíti például a megfelelő hangsúlyviszonyokat, hangerőváltásokat, avagy a temporális jellegzetességeket.

Szünetek és megakadásjelenségek. A kitöltött szünetek, azaz a hezitálások és a néma szünetek jelezhetnek-e mondathatárokat a spontán beszédben? Megfelelnek-e olyan határjelzéseknek, mint a pont, a vessző vagy a kérdőjel az írásban? A *vidéken laktam ööö ott volt lovasiskola* közlésrészlet lehet két „mondat”, amiket a hezitálás választ el. Az *egyre kevésbé ööö lehet őket elcsábítani* esetében azonban a hezitálás grammatikailag összetartozó szavak közé ékelődött, ami jellemző a spontán közlésekre. Itt tehát nem „mondatokat” különít el. Sőt, az is előfordul, hogy a hezitálás magában a szóban jelentkezik, például: *előöcsábítani*; ekkor az igekötő és az igenév természetesen nem önálló mondatok. Ugyanezeket a nehézségeket tapasztaljuk a néma szünetek előfordulásaiban is.

A töltelékszóknak, illetve a diskurzusjelölőknek (pl. *hát, tehát, szóval*) elvben tulajdoníthatunk határjelző szerepet. A *szeretek mondjuk ööö természetbe is járni tehát így kirándulgatni* közlésrészlet esetében mind a *mondjuk*, mind a *tehát*, sőt az *így* is alkalmas lehetne erre. Csakhogy akkor itt a következő „mondatokat” kellene elkülönítenünk: *Szeretek.*

Természetbe is járni. Kirándulgatni. Ez a három „mondat” azonban nem egészen azt a tartalmat közvetíti, mint az eredetileg kijelentett közlés.

A spontán beszédünket tarkítják a megakadásjelenségek (pl. *többet fog foglalkozom* vagy *regionális szerzetnél /szervezetnél/*), illetve a valós és vélt hibák korrekciói, amelyek tipikus velejárói annak, hogy egyidejűleg válogatunk a gondolataink közül, aktiváljuk a szükséges szavakat, átalakítjuk a gondolatokat nyelvileg megfelelő formákká, és folyamatosan történik a kijelentés is. Felmerül a kérdés, hogy a megakadásjelenségek és a korrekciók mondatok? Szavak? Egyik sem?

A nyelvészek között a legnagyobb egyetértés abban van, hogy nincs egyetlen olyan mondatmeghatározás sem, amely maradéktalanul alkalmas lenne a mondat definiálására. A spontán beszédet tekintve még bonyolultabb a helyzet, hiszen a szokásos értelemben vett mondatról nem is beszélhetünk. A spontán beszéd egységeit ezért a nyelvészeti szakirodalom *virtuális mondatoknak* vagy *frázisoknak* nevezi. A köznyelvben azonban senki nem fogja sem félreérteni, sem megkérdőjelezni a *mondat* szó használatát.

Kitekintés

Az anyanyelvi beszélők hasonlóan észlelnék bizonyos határokat a spontán szövegekben (ezt a kísérleti adatok megerősítették). Hasonló tényezőket vesznek figyelembe a spontán közlések feldolgozásakor és értelmezésekor. A beszélőben/hallgatóban létezik tehát egy belső (navigációs) rendszer, amely lehetővé teszi számára, hogy eldöntse, mik azok, amik összetartoznak a beszédben, és mik azok, amik nem. Ez jól működik, még akkor is, ha relatíve nagyok az egyéni különbségek.

Miért lehet fontos mindezek ismerete? A nyelvészek számára azért, mert lehetőséget ad a spontán beszéd szerződésének jobb megismerésére. A nem nyelvész beszélők számára pedig azért, mert a *mondat* szó használata kapcsán elgondolkozhatnak azon, hogy miképpen képes az agyunk a gondolatainkat és a beszédünket minden előzetes felkészülés nélkül úgy vezérelni, hogy a végeredmény érthető és értelmezhető legyen.

Gósy Mária

professor emeritus, ELTE

Magától értetődik vagy értődik?

Mit árulnak el nekünk erről a szótárak?

Az akár állandósultnak is tekinthető, ismert kifejezés jelentése ez: 'egyértelmű, nyilvánvaló, nem (is) szorul magyarázatra'. Első tagja az általam ismert szótárak példáinak tanúsága szerint több más formában is előfordul, pl. *magában, magából, magából, magamagától, önként, önkényt, önmagától*, de a kifejezés fő változatának mégis a címbeli két forma számít. A továbbiakban e kettőt vizsgálom meg közelebbről. Értelmező szótáraink jobbára mindkét főváltozatról tudomást vesznek, s azt is érzékeltetik, hogy mind az *értetődik*, mind az *értődik* az 'elméjével felfog' jelentésű *ért* ige szenvedő igeragozása egyes szám harmadik személyű alakja, illetve annak megfelelője. Az első tudományos igényű egynyelvű szótár Czuczor Gergelynek és Fogarasi Jánosnak A magyar nyelv szótára című hatkötetes munkája, amely 1862 és 1874 között jelent meg. Ebben az *értetődik* igeről ezt olvashatjuk: „Ezen igevel hibásan élnek némelyek *értődik* vagy *értetik* helyett. Amaz oly hibás, mint *mondatódik, tudatódik mondatik, tudatik* helyett. Rosszul van tehát: ez *magában értetődik*, hanem: *magában értetik vagy értődik*.”

Ha más, későbbi szótáraink nem is születtek volna, akkor ezt a cikkemet bizonyára nem is írtam volna meg. Csakhogy születtek. A magyar nyelv teljes szótára című, 1873-ban megjelent munkájában Ballagi Mór az *értetődiket*

csupán utalószóként használja, s az értelmezést az *értődik* címszónál adja meg, ekképpen: önmagától következik; ez *magában értődik*. Tehát az álláspontja közel áll az előbbi szótáréhoz. Balassa Józsefnek A magyar nyelv szótára címmel 1940-ben napvilágot látott művében éppen ellenkezőleg, az *értődik* szerepel pusztán utalószóként, s az értelmezés az *értetődik* címszó után olvasható: Meg lehet érteni; magától *~ik*. A múlt század közepén megjelent, hétkötetes ÉrtSz. mindkettőt önálló címszóvá teszi. Mivel nem hoszszúak, mindkettőt be is mutatom.

Értetődik [e] tn ige -ött, -jék, (-jön)

<Csak állandósult szókapcsolatokban és csak 3. sz-ben:> *magától* v. (rég) *magában* v. (ritk) *önként ~ik*: minden külön magyarázat nélkül meg lehet érteni; nem szorul magyarázatra, egészen nyilvánvaló; értődik. A *mondottakból magától ~ik, hogy...* II a. (ritk) *Vhogyán ~ik*; *vhogyán értődik* (a). *Ez úgy ~ik, hogy...*

Értődik tn ige -ött, -jék, (-jön) (csak 3. sz-ben). Értetődik. *Magától ~ik*. *Azokban értődik, hogy társaim előtt jó arcot kell mutatnom*. VÖR.

II a. *Vhogyán értetődik*: *vhogyán kell értelmezni*. *Ez úgy ~ik, hogy...*

Ik.: *bele~*; *hozzá~*; *ide~*; *oda~*; *rá~*.

(Mindkét szócikkből látszik, hogy a szótár szerzői a *magától értetődik* vagy *értődik* állandósult szókapcsolaton kívül számon tartanak, azaz figyelembe vesznek egy valahogyan értetődik vagy értődik, másképp fogalmazva 'valahogyan kell vagy lehet érteni, értelmezni' jelentést is; ezenkívül az *értődik* formához bizonyos igekötők hozzáadhatóságát is jelzik.)

A Magyar értelmező kéziszótárnak az 1972-i, első kiadása szintén mindkét szóalakot címszóvá teszi, de az *értődik* formát egyrészt ritkának, másrészt választékosnak, régiesnek ítéli. Ugyanakkor azonban a *valahogyan* módhatározószói névmáshoz csak az *értődik* igealakot kapcsolja hozzá. A 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadás szó szerint ugyanezt tartalmazza. A magyar nyelv nagyszótára című, első kötetével 2006-ban jelentkező sokkötetes mű, amelynek bennünket most érdeklő darabja (EM–EZ) 2021-ben látott napvilágot, mind az *értetődik*, mind az *értődik* formát címszóvá teszi, a hozzájuk tartozó szócikkekben számos példával, két egymáshoz közel álló, de mégis eltérő jelentést különítve el bennük. 1. ('külső segítség nélküli' jelentésű határozóval, ill. határozó n.; *rég*) ('annak kifejezésére, hogy valami egyértelmű, nyilvánvaló, evidens'). A *magától értetődik*, illetve *értődik* kifejezés állandósult voltát nem jelzi, de ez érthető is, mert ez a szótár a példáit több évszázad anyagából válogatja össze, s így egyrészt a *magától* nemigen válik ki a többi határozói forma közül, másrészt az *értetődik* meg az *értődik* szócikk példaanyaga terjedelmét tekintve nagyjából megegyezik. Az első jelentés azonban mindkettőnél a mi vizsgált szókapcsolatunk, a második pedig – a két szócikkben egyaránt – a következő: 2. '(mediopasszív jelentésben az *ért* ige szenvedő származéka helyett)'. Az egyetlen kis különbség az, hogy az *értetődik*nek ezt a jelentését a szótár (*ritk*) minősítéssel látja el. A szótárak anyagából való tanulságok levonása előtt előbb nézzük meg a nyelv művelő összefoglaló munkák tanácsait, útmutatásait. Mind a Nyelv művelő kézikönyv (1980), mind a Nyelv művelő kéziszótár (2005) foglalkozik vele. Az elsőből – ennek az írásnak Kovalovszky Miklós a szerzője – azt a bekezdést idézem, amely az egész „*értetődik* – *értődik*” című cikknek az esszenciája. „Ezek a szenvedő értékű igealakok többnyire a *magától ért(et)ődik* kifejezésben használatosak. Az *értetődik* általánosan elterjedt, de főlegesen képzőhalmozó alak; a régies szenvedő képzős *értetik* s a voltaképpen visszaható képzővel alakult *értődik* egybeolvadása. Az utóbbi magában is helyes, bár sokan választékosnak érzik, mert ritkább, szokatlanabb, irodalmi használatú.”

A második, azonos című szócikket Kemény Gábor és én közösen írtuk. Az egészket közlöm. „Mindkét igealak szenvedő értékű, s jelentésük is azonos. Közülük az *értődik* a szabályosabb alkotású. Az *értetődik* főlösen halmozza a képzőket, mivel szenvedő és visszaható képző egyaránt van benne. Ma ez a gyakoribb, szinte általános, különösen a *magától értetődik* kifejezésben. Sem ez, sem az nem hibáztható, de az *értődik* enyhén régies, választékos.”

Néhány kíséző megjegyzés, majd válasz a kérdésre

Még mindig az értékelés, valamint a tanulságok levonása előtt meg kell jegyeznem, hogy az értelmező szótáraknak, ha nem is teljes, de széles körű átnézése már azért is eredményes volt, mert felhívta a figyelmemet egy-két fontos mellékszálra, amelyre témám kijelölésekor nem is gondoltam. Az egyik az, hogy a *magától értetődik*, ~ *értődik* szókapcsolatoknak a nyelvhasználatban melléknévi igenévi, sőt még további, *-n* vagy *-leg* határozóragos változatuk is van vagy lehet: *magától értetődően* / *értetődőleg* vagy ~ *értődően* / *értődőleg*, sőt a *módon* szó jelzőjeként (névutó-szerűen) is előfordulhatnak: *magától értetődő* (vagy *értődő*) *módon*. A másik mellékszál pedig a ható ige képzőjének belekeveredése, belevegyülése vizsgált szókapcsolatainkba, pl. effélekben: *magától érthetően*, ~ *érthetőleg*, ~ *érthető módon* stb.

Ez utóbbi mellékszál, noha a Google keresőprogramjai jelzik az efféle használat meglétét, semmiképpen sem vizsgáltam volna részletesebben, mert a kifejezés első tagját (= *magától*) nem tartom összeférhetőnek egy *-hat*, *-het* képzős igenévi alakkal. Ha a *magától* kezdetű, állandósuló kifejezés már eleve az jelenti: 'nyilvánvaló, evidens', akkor a ható képzőnek már nem lehet tényleges szerepe a második szóban. *Magától érthetődik?* Ez egy keverék forma. Vagy csupán *érthetődik*, *magától* nélkül, vagy *magától értetődő*, *értődő*, *értődik*, *-het* képző nélkül. (A Nagyszótárnak van egy ilyen című szócikke is: *érthetőmód* hsz 'magától érthetően, nyilvánvalóan'.)

Mindezek előrebocsátása, figyelembevétel után írásom kérdőjellel ellátott címére a következőkben válaszolhatok. Mivel nyelvhasználati kérdésekben általában maguk a nyelvhasználók döntenek, nem pedig a kérdésekkel foglalkozó nyelvész, a címbeli kifejezéseknek bő másfél évszázad alatti viselkedése, szerepvállalása és ennek szó-tári tükröződése alapján határozottan mondhatom, hogy napjaink nyelvhasználatában mindkét fő változatnak helye van, s mindkettő betölti feladatát. Ha a 19. században a nyelvújítási mozgalom elveinek megfelelően nem fejlődött volna ki olyan erős szembenállás a nyelvünk grammatikai rendszerétől csakugyan idegen szenvedő igeragozás ellen, s a Czuczor–Fogarasi-szótárban még ott szereplő, szenvedő igeragozású *értetik* forma megragad a köznyelvben s a szótárakban, mint szerencsésebb társai, pl. a már mediális értelművé (történést kifejezővé) vált *születik*, valamint az *adatik*, benne *foglaltatik*, *dicsértetik* (a köszönésbeli *dicsértesség* formában), *kívántatik*, *méltóztatik*, *viseltetik*, akkor ma bizonyára a *magától értetik* lenne a fő változat. Az e helyett kínálkozó *magától értetődik* második szava azonban kétségtelenül képzőhalmozásban „szenved”, mivel a szenvedő *-etik* és a visszaható *-ődik* nemigen viselik el egymást, az utóbbihoz pedig csak lassan tapadt hozzá a szenvedő árnyalat, olykor népnyelvi ízzel (a levél *megíródik*, a dolog *kitudódik*). Ez a magyarázata annak, hogy másfél évszázad sem volt elég a tisztázásra. Ballagi Mór még a Czuczor–Fo-

garasi-szótárra hallgatott, s a létezése miatt figyelmen kívül nem hagyható *értetődik* alakot csupán utalószóvá tette, de a Balassa-féle értelmező szótár mégis ennek állt a pártjára. Ezért azután mindkettő inkább vergődött, mint virult, de a lényeges az, hogy megmaradtak. Károly Sándor ugyanerre, vagyis a cikkem címével megegyező kérdésre a Nyelvművelő levelek című kötetben (Gondolat, Budapest, 1964; 40–1) a következő érdekes választ adja: „Nyelvünkben két szenvedő képző is van: az *-atik*, *-etik* (*-tatik*, *-tetik*) meg az *-ódik*, *-ődik*. Az előbbi inkább a régebbi (és ritkábban a mai) irodalmi nyelvben, az utóbbi elsősorban a nép nyelvében használatos. Eszerint szabályos tehát mind a »magától *értetik*«, mind a »magától *értődik*« kifejezés. Az említett kétféle képző mellett azonban ritkábban használtak (és a nyelvjárásokban itt-ott ma is használnak) egy harmadik képzőt is: az *-atódik*, *-etődik*, *-tatódik*, *-tetődik* képzőt, amely részben a két előbbi képző egyesítéséből jött létre, részben pedig úgy, hogy a műveltet *-at*, *-et* képzőhöz járult az *-ódik*, *-ődik* képző. Így keletkeztek olyan szavak, mint *büntetődik*, *legeltetődik*, *mutatódik*, *nyomatódik* stb., és így jött létre az *értetődik* is.” Károly Sándor válasza egészében nyilván téves, mert benne az *értetődik* helyett kétszer is, néhány sorral lejjebb is (szándékosan?!) *értetiket* ír, vagyis ő is ugyanúgy vé-

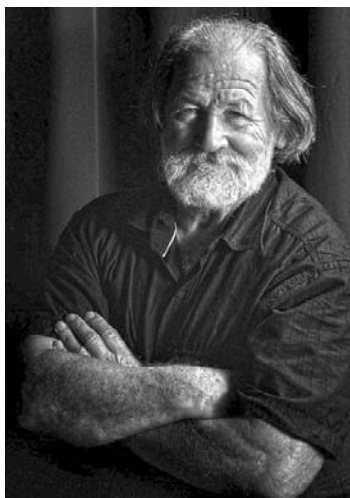
lekedik, mint a Czuczor–Fogarasi-szótár két szerzője. Azért idéztem mégis, mert elképzelhető, hogy annak a bizonyos harmadik képzőnek a létrejöttére ő adja a megfelelő megokolást. Olyan típusú igéink ugyanis, amelyekben műveltető vagy szenvedő képzőt még visszaható *-ódik*, *-ődik* képző is követ, nyelvjárásainkban bőven találunk.

Az elmondottakat most már összefoglalva az a válaszom, hogy az egymással összevetett két állandósuldban levő kifejezésformánk egyaránt jól ellátja feladatát. Az sem volna baj, sőt a kifejezés állandósulása tekintetében inkább jó lenne, ha a további változások során az egyik fölébe kerekedne a másiknak. Ez esetben viszont annak örülnék jobban, ha a fölösleges képzőt nem tartalmazó *értődik* igealak, illetve *értődő* igenév kerülne ki győztesen. Egyik jeles kollégám, Benkő Loránd nyelvtörténész – feltehetőleg ugyanazon okból, mint én – mindig szándékosan ezzel a rövidebb formával élt. Talán az ő hatására, ezt már nem tudom, de ezt teszem én is. És nemegyszer eszembe jut a 19. század egyik legsikeresebb, 90 évnél is többet megélt skót-angol írójának, Samuel Smilesnek ez a kedvelt mondása: „A példa a leghatékonyabb tanítók egyike, noha szótlannul tanít.”

Grétsy László

professor emeritus, ELTE

Szép magyar vers

Buda Ferenc

Az *Isten szalmaszálán* egyszerűnek tűnő, különös szépségű költemény. Fontosságát jelzi, hogy legszebb verseinek gyűjteményét is ezzel a címmel állította össze Buda Ferenc 2006-ban.

Az egyes szám első személyű beszélő vallomásában – felidézve a teremtés-születés folyamatát – a mindenségéből kiszakadó „rezgő buborék” termékeny talajra érve határozott alakot ölt. A tökéletes teljességet és szépséget megvalósító, szívárványos gömbből egyszer csak földre hullott mag, majd a „földanya” gondoskodásának

köszönhetően látni tudó lény lesz. A gondolat azonban nem várt módon folytatódik. Gyötrő kételyek visznek a *Szózat* mára már szókapcsolattá vált két szaváig, vitatva az „ápol s eltakar” bizonyosságát. (Ez a meghaladva megőrző továbbgondolás nem mellesleg a magyar költészet hagyományába kiiktathatatlannul beírja a verset.) A régies

kifejezések, a félmúltat jelölő *valék* (az első és az utolsó versszakban) és a tájnyelvi szempontból is értelmezhető *leszen* igék eleve időviszonyokat jeleznek, múltat és jövőt. Az archaizáló szóhasználat még inkább a bölcsőt és sírt egyesítő *haza* fogalmához kapcsolja a költeményt. Vörösmarty ódájában a *bölcső* és a *sír* összetettsége, az *ápol* és *eltakar* a *haza* jellemzői. De a mai világban hogyan is bánhat még boldogtalan fiaival a hon? Az *Isten szalmaszálán* beszélője a föld-anya-haza hármasságát egyesítő „földanyához” új változat lehetőségét tárja, az „élve eltemet” érvényesülését.

Tünekény, törékeny életünket, melyet Nyéki Vörös Mátyás téli verőfényhez, vízi buborékhoz, kristályüveghez, szalmatűz lángjához, romlandó cseréphez, estvéli árnyékhoz, egy napi vendéghez hasonlított, Buda Ferenc szemével a színes gömböket eregető, játszó Isten szalmaszálán rezgő buborékként látjuk, tovaröppenő, elpattanó szappanhabként. Nem túl kockázatos mindebből arra következtetni, hogy a beszélőnek különösebb ábrándjai a személyes élet tartóságáról, jelentőségéről nincsenek. Az illúziótlan szemléletet erősíti, hogy a költemény ritmusa alapvetően azonos Csokonai *A reményhez* című elégikus ódájának ütemezésével, sőt rímélése is ugyanúgy keresztírim. És mégis! Ami a könnyednek látszó vers igazi bátorsága, esztétikai és morális értelemben is, hogy kidalolja az önbecsülés dallamát: kimondja, hogy az egyéni elmúlásnak ára van, mégpedig

Buda Ferenc

ISTEN SZALMASZÁLÁN

Gömbölyű szivárvány
egykoron valék –
Isten szalmaszálán
rezgő buborék.

Majd a földre hulltam
fénylő mag gyanánt,
látni úgy tanultam
tőled, földanyánk.

Mégis: egyre marnak
ordas kételyek:
ápol s eltakar? vagy
élve eltemet?

Tán ha egyszer
– nemsokára? –
én következem,
elmúlásom ára majd a
folytatás leszen.

Gömbre írt szivárvány –
egykor az valék:
Isten szalmaszálán
szappanbuborék.

(Kötetben:

Árapály, Bp., Nap, 2005.)

a folytatás, az élet továbbvitele. Az egyén akkor nyugszik bele saját elmúlásába, ha azt a folytatódó élet rendjének tekinti. Fordítva viszont nem igaz: az élet folytatódásának ára nem az egyén elmúlása, különösen nem az önfeláldozás értelmének hamis ígéretével, hiszen tudjuk, a soha el nem érhető jövő hitegetésével éppen eléggé visszaéltek már a történelemben.

A vers beszélője a világát birtokló ember öntudatával egészíti ki élet és halál viszonyát a negyedik szakaszban. A legfontosabb gondolatra – az elfogadásra és a bölcs illesz-

kedésre a világ rendjébe – különféle prozódiai szabálytalanságok is felhívják a figyelmet. A négy soros strófaból álló vers itt bővül ötsorosra, itt a legkirívóbb a szótagszámok eltérése a 6, 5, 6, 5 hármas trocheus és harmadfeles trocheus alkotta soroktól: 4, 4, 5, 8, 8. A saját halálnak ára van, s nem kevesebb, mint maga a folytatás beteljesülése: „elmúlásom ára majd a / folytatás leszen”. Hasonlóan Ady „Intéséhez”, ebben a költeményben is „az Élet él és élni akar”, minden retteneten és katasztrófán túl, elvezetve ahhoz a felismeréshez, hogy a folyamattal nincs értelme szembefordulni, folyik nélkülünk is, de helyünket életünk árán a folytatódó egészben kikövetelhetjük, sőt ki is kell követelnünk, s talán nem is döntés kérdése ez, hanem a tudatos létezés törvényének sajátossága.

Az első szakasz szövege némi módosulással tér vissza a záró szakaszban. Nem csupán a „valék” ismétlődése keretzi a költeményt, hanem az eltérésekkel még inkább felerősödő, tisztuló hang is. A „Gömbölyű szivárvány” „Gömbre írt szivárvány”-ra változik, az „egykoron valék”-ból „egykor az valék” lesz, a „rezgő buborék”-ból „szappanbuborék”. A testvéri közelségbe vont befogadót immár személyesebb és köznapiabb szavakkal szólítják meg az átalakított kifejezések.

Mondják, hogy egyes csillagászok szerint a kozmikus por és az emberi test összetevőiben vannak hasonló természetű, sőt közös szerkezetű anyagok, vagyis lényegében egyezünk a ragyogó égitestekkel. Ebben a felfogásban mindannyian csillagok vagyunk, legalábbis azok részei, amolyan világító töredékek. Buda Ferenc magától értetődően gördülő, a költői szabadsággal okosan élő, tiszta megszólalású versbeszéde erre a csillagtermészetre ébreszti rá az olvasót.

Fráter Zoltán
irodalomtörténész

Édes anyanyelvünk egy rejtett forrása

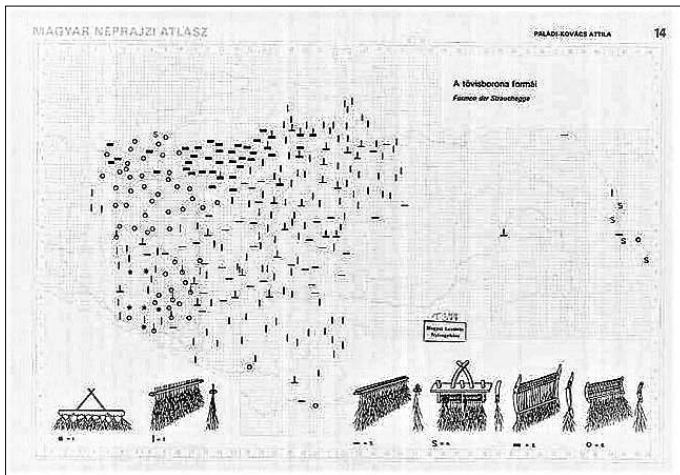
Különösen az oktatásban lehetne a mostaninál többször és jobban felhasználni a *Magyar Néprajzi Atlasz* adatait.

Voltaképpen a 19. század végén készültek az első nyelvjárási és néprajzi atlaszok, amelyek egyes kulturális és sok további kutatás kiindulópontjává váltak. Magyarországon is a néprajzi és nyelvi jelenségek térképszerű bemutatását ehhez hasonló módon adták. Az egyik ilyen atlasz követte a másikat. Még európai néprajzi atlaszt is terveztek, de ebből szinte semmi sem készült el. (Mégis: az év jeles napján gyűjtött máglyatüzek térképe, mint nálunk is Szent Iván éjjelén.)

Már az 1930-as években javasolták egy magyar néprajzi atlasz elkészítését. Ennek már akkor a legnehezebb kérdése az volt, hogy a Trianon utáni politikai határok túloldalán nem támogatták az ilyen kutatást. A második világháború után a magyar politikusok sem szorgalmazták. 1956 után

azonban fokról fokra javult a helyzet. Az 1960-as években több száz kutatóponton dolgozott a magyar néprajztudomány derékhada. Az adatgyűjtés ekkorra voltaképpen befejeződött. A kutatás e szakaszát Barabás Jenő szervezte és vezette. Ekkor azonban szinte szünet következett, majd Paládi-Kovács Attila vezetésével folyt a térképlapok összeállítás, majd ezek megjelentetése. Akadémiai és egyéb pénzügyi támogatás is mindig érkezett. Végül is kilenc mappában jelent meg az A/3 méretű térképanyag 1987 és 1992 között. Körülbelül 417 településen jártak a gyűjtők (több esetben, főként a határon túl helybeli értelmiségiek is). Összesen 634 térképet állítottak össze. A megjelentetett anyag azonban nem közli az összes gyűjtött témát.

A kilenc mappa a településtípusokkal kezdődik, majd a földművelés és az állattartás eszközkészletét összegzi. Ezt

Magyar Néprajzi Atlasz I. kötet, 14. térképlap

követi az építkezést és a táplálkozást külön is jellemző sokféle helyi változat. A közölt anyag a szokásvilágra, a családi életre és a legismertebb ünnepekre is kitér. Az utolsó rész néhány néphit- és népszokásbeli témát mutat be. Ez azonban messze áll a teljességtől, ugyanakkor több téma esetében is ez az első, mely országos áttekintést ad.

Az atlasznak több, módszertani szempontból kritikus pontja van, minthogy a gyűjtés során annak az utasításnak tettek eleget, hogy körülbelül 1913-ra, tehát az első világháború előtti időpontra érvényes bemutatást adjanak. Ennek politikatörténeti okai is voltak, ám társadalomtörténeti szempontból is a „nép” életkörülményei egyértelműek. Egyetlen időpontot fogalmazznak meg, de nem adnak történeti keresztmetszetet. Csakúgy, mint több külföldi néprajzi atlasz esetében, csak egy etnikumot mutatnak be: a kisebbségeket nem. Viszont ettől függetlenül elkészült a hazai szlovák néprajzi atlasz. Gazdag a magyarországi német dialektusatlasszal kapcsolatos tevékenység is.

Vallás szerint nem tagolják az adatokat. Csak a térképek jelentek meg, ezekről magyarázatot nem kapunk.

A nyelvről is szólni kell: a nyelvjárási különbségeket sem vizsgálták. Ez érthető is, mivel amúgy sok magyar nyelvjárási adattár készült el.

Ami az „édes anyanyelv” minősítést, illetve az oktatásban való felhasználást illeti, itt főként kétféle lehetőséget látunk. Az egyik a „makroszkopikus” bemutatás. Pl. a „boszorkány” változatos formáinak térképezése. Minthogy az atlasz az ausztriai Őrségtől a keleti csángó falvakig terjed, igazán tanulságos a térdinamika megismertetése: hol, mely néprajzi tájegységeken, milyen formában és hagyományokkal találkozhatunk a boszorkányhittel.

A másik a „mikroszkopikus” vizsgálat. Ha egy-egy falu adatait az atlasz kilenc mappájában tekintjük át, eleven képet kapunk: mi is volt a házépítés tipikus anyaga, milyen szakrális építmények voltak, melyek voltak a leggyakoribb kalácsformák? Mindkét módszer használható az oktatásban. Ahol az iskolakönyvtárban vagy a helyi múzeum

könyvtárban megvan a Magyar Néprajzi Atlasz, azt be is lehet mutatni. Még ennél is tanulságosabb, ha az atlasz kéziratának archívumát igazán megtekintik. Ez az archívum az akadémiai néprajzi kutatóintézetben van. Könnyű megtalálni, és az ott dolgozók nyilván örülnek az érdeklődésnek.

Az atlaszhoz összegyűjtött anyag sokszorosa a mappákban találhatóknak. Tüzetesebb érdeklődés esetében a kéziratban maradt adatok olykor még érdekesebbek is.

A néprajzi atlaszok közös vonása, hogy inkább „tárgyi néprajzi” jellegűek. A mi atlaszunkban is csak a VI. mappától kezdve következnek a folklórral közvetlenebbül érintkező térképek. A táplálkozás szokáskörét külön lapok jelenítik meg. Külön szerepel a böjti étrend. A karácsony, a farsang és a böjt néhány példával is felkelti az olvasó érdeklődését. Természetesen a nagy ünnepek olyan gazdagok, hogy lehetetlen tüzetesebben ismertetni azokat. A karácsonyfá, a pünkösöd így is külön térképeket kapott. Az „alakoskodás” alkalmait is figyelembe vették. Az oktatásba könnyű bevonni ezeket úgy, hogy elő is adják a megfelelő szokásokat. Az ilyen szokások egyszerre általános rendszert tükröznek, másrészt falvanként is eltérnek egymástól. A felgyűjtött szövegeket megint csak az archívumokból lehet előkeresni.

Általában is a néprajzi atlasz közvetítő jellegű. Már maga is bemutatja a jelenségeket, másrészt az egyes kapcsolódó témakörökre utal.

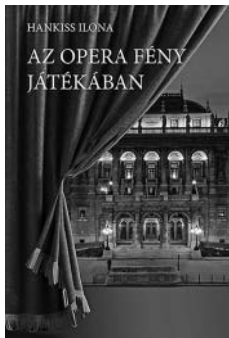
Éppen az adatok gazdagsága miatt nehéz tanulságos példát bemutatni, mégis pár érdekesebb példát hozok. A IX. kötet 613. térképe „a foggal született gyermek neve” adatait hozza. Négy elnevezést különböztethetünk meg. 1. a *táltos* az ország középső és északnyugati részén általános. 2. a *tudós* ettől keletre használatos. 3. a *garabonciás diák* az ország délnyugati részén fordul elő. Ennél ritkább a 4. *barbonciás diák*, csak néhány keleti palóc faluban használatos. Feltűnő vonásuk a válaszoknak, hogy egymás mellett többféle elnevezést használtak vagy ismertek a válaszadók. A Galga mentén öt kutatóponton is a *tudós* bukkan fel. Legalább ötven településen kétféle megnevezés él egymás mellett. A magyar néprajztudomány egyik közismert kérdése: a török világ utáni betelepülés a Bácskában és a Bánátban megtartotta-e eredeti folklóráját.

A néprajzi atlaszok gyakran képeket is közölnek, a magyar atlasz nem. Így is érdekes! Szerencsére az ötkötetes *Magyar Néprajzi Lexikon* gazdag képanyagot mutat be, így az atlasz gyakran képekkel is kiegészíthető.

A magyar népi kultúra tárgyi megismerése jó képet kap az atlaszból. És ezt az oktatásba is be lehet vonni. Maguk az elnevezések, illetve azok egymás mellettisége ugyancsak tanulságosak. Valóságos rejtett kincs ez, amelyet történelemórákon, különösen a társadalom- és életmódtörténeti órákon is jól ki lehet aknázni. De a magyarórákon, a nyelvjárási tanítása közben legalább ennyire ki lehet, sőt érdemes is kipróbálni.

Voigt Vilmos
professor emeritus, ELTE

Operáról – prózában Hankiss Ilonával

A színpad és a film csillagai gyakran éreznek ösztönzést, hogy megírják életük történetét. Az ilyen – mindig sok olvasót vonzó – olvasmányok többségéről sejtjük: „nem a valóság, hanem annak égi mása”. A ritka kivételek közé tartozik Hankiss Ilona operaénekesnő könyve, amelyből tisztán érződik, hogy nem önmagának akart emléket állítani, hanem az opera világának, amilyen volt a 20. század második felében az Andrássy úti „Ház”-ban és a szerző számára oly kedves Debrecenben.

Családjában mindenki írt: édesapja Hankiss János irodalomtörténész, a hazai és a nemzetközi tudomány francia Becsület-

renddel is elismert nagy alakja. Fivérei: Hankiss Elemér filozófus-szociológus és ifj. Hankiss János orvos, író. Tehát nem csodálkoztam azon, hogy Ilona is tollat ragadott; könnyed, elegáns stílusa azonban meglepett, és az is, hogy az interjú műfaját választotta.

Mindig nagyon érdekelték az emberek, a személyiségük, a sorsuk, a történetük. Egy példa erre: operaházi próbára mentem, amikor a 8-as buszon szemközt ülő asszony beszélgetni kezdett velem. Mint kiderült, takarítónő volt. Én kíméltem akkor a hangom, alig szólaltam meg, de jeleztem: figyelek rá, érdekel, amit mond. Egy egész élettörténetet megismertem akkor. Leszállás után meg is köszönte, hogy „ilyen jót beszélgettünk”. Máskor egy virágáros nénivel volt hasonló esetem, ami után úgy éreztem: le kell írnom a történeteket. Így kezdődött.

Könnyen ír? Nem küzd – ahogy Németh László mondta – a szavak ellenállásával?

Amivel küzdök, az a belső hallásom: hogy legyen a szavak egymáshoz kapcsolódásának, a mondat egészének zenéje.

Különös a könyv címe: Az opera fény játékában.

A fény nekem mindig sokat jelentett. Az évek múlásával, másokhoz hasonlóan, én is sorra búcsúztam el szeretteimtől, de akkor is azt mondom a fiataloknak, hogy bármennyi a szomorúság, este visszagondolva a napra, találunk legalább öt olyan percet, ami felfénylik. A könyv címlapfotóján is sokat gondolkodtam. Szerettem volna, ha a képen ott lenne a színházat jelző függöny, háttérben az esti Operaház, ablakain át ragyogjon ki a fény, mert ott a zene talán néhány pillanatra megérinti, sugározza a csodát.

Erről, a minden esti küzdelmes varázslatról kérdezi, mesélteti – pályatársként értőn és velük együtt érzően – a színpad csillagait és háttérembereit. Mintegy félszáz megőrzésre vagy megismerésre méltó név elevenedik meg az interjúkból, az elbeszélő fejezetekből pedig kirajzolódik a kor, Ilona családi háttere, és felvillan életéből megannyi szereplő, akikre jóleső érzés emlékezni és emlékeztetni. Ezzel a szándékkal fogott hozzá az íráshoz?

Életem rácsodálkozás volt a világra, a színház és a való élet más-más dimenziójára. Mégis lehet talán egész: két formában teljesség. Színpadi varázs és teljes élet. Erre törekedtem.

Megragadott az interjúkban, hogy érzékeltetni tudja a környezetet, a hangulatot, hiszen az olvasót az is érdekli, hogyan

él az a művész, akit az operaszínpadról vagy felvételtől ismer, esetleg már csak névről. A kollégák nem csodálkoztak azon, hogy interjút akar velük készíteni?

Boldogok voltam. Én is, hogy a tethelyről figyelhettem meg mindent, mert örök tanuló, figyelő társ voltam, maradtam. Mindig érdekelt, ki hogyan csinálja. Olyan jó volt őket otthonukban, álarc nélkül, nappali fényben látni. Mesélj! – mondtam, és lassan kitérült a lélek rejtett ajtaja. A művész napközben álarcot visel, de egyre jobban megnyílik, ha jól kérdezel. Gyönyörű volt az életmesék újjászületése, a régi találkozások szépsége, a kis csodák, gazdag percek visszaérkezése. Ajándék volt, kegyelem. Hála érte!

Hogyan választotta ki, milyen szempontok szerint, hogy kivel akar beszélgetni?

A kiválasztás eleinte nehezebben ment, kellett egy személyes emlék, egy pillanat, ami számomra is fontos volt, amiből már ki tudtam indulni. Egyeztetni kellett az időnket is, hiszen nem párperces beszélgetések voltak. Így sajnos elmaradt egy-egy találkozás, mert az élet közbeszólt. Például Ferencsik János, aki – mikor megkértem a beszélgetésre – szívesen vállalta is, de már nem kerülhetett rá sor. Hirtelen ment el. Nagyon sajnálom. Utolsó vezénylése a Parsifal volt. Nekem nem volt nagy szerepem, de már a nyitány előtt ott voltam, és a függöny pici nyílásán át néztem Ferencsiket. Olyan erő volt benne, amit azóta sem tapasztaltam senkiben. Minden szempontból ő volt a tökéletesség. Kicsit féltünk tőle. Egyszer azt mondta: nem tőlem félték, hanem magatoktól, hogy nem tudjátok megcsinálni azt, amit kérek. És ez bizony valóban így volt.

Nemcsak énekesekkel beszélgetett, hanem karmesterrel, rendezővel, műszaki igazgatóval, páholyos nénivel és a fellépő művészek hangját – gyakran a lelkét is – gyógyító gégeorvossal.

Próbáltam három csoportba rendezni a beszélgetéseket: 1. Az előttünk járó aranykorszak művészei, akik itt álarc nélkül, mély, vibráló érzélemmel, prózában vallanak erről a titkos világról. 2. Kortársaim színes elbeszélései, őszinte vallomások, sugó nélkül. 3. Az utánunk érkező fiatalság, akik közül sokan már a világ színpadain is nagy sikerrel lépnek fel.

Önmagáról még alig beszélt. Szüleinek köszönheti a zenét és az irodalommal való kapcsolatát.

Apa egész kis koromtól kezdve minden étkezés után zongora mellé ült, maga mellé vett, és dalokat, operaáriákat játszott nekem nagy élvezettel. Míg élt, tanított, segített, kottaanyagot gyűjtött, fordított: talán ő már akkor a

pályára készített fel. Mama mindig mellettünk volt, ő adta a lelket és az erőt. Hárman voltunk testvérek, mindig számíthattunk egymásra. Elemér bátyám tündérkertnek nevezte otthonunkat. Igen, az volt. A szeretet, az összetartás mélysége, értéke, mint ajándék élt velünk tovább. Férjem építész-mérnök volt, hozzánk hasonlóan irodalom- és zene-szerető, zeneértő ember, boldog vitorlázó és felejthetetlen, tökéletes társ.

Ilonának az is sokat jelenthetett, hogy pályáját szülővárosában kezdte.

A Zeneakadémia elvégzése után várt már egy szerep az Operaházban, de egy új minisztériumi rendelet váratlanul minden végzős színészt, operaénekest vidéki gyakorlatra küldött. Kis szomorúság után boldog néhány évet tölthetem el a Debreceni Csokonai Színházban. Kitűnő társulat: Márkus Laci, Mensáros László, Latinovits Zoltán, Hofi Géza... szeretettel fogadott bennünket. Később e fiatalok névsorából alakult ki a jövő kiváló országos csapata: Béres Ica, Nagy Anna, Timár Éva, Meggyesi Mária, Bartha Alfonz, Korondy György. Lengyel György és Vámos László rendezők, Blum Tamás, Rubányi Vilmos karmester... felejthetetlen együttes munka volt. Minden poszton szakemberek álltak, akik olyan előadásokat hoztak létre, hogy a premierekre újságírók, igazgatók, rendezők érkeztek a fővárosból. Például a Falstaff előadásunk hírére az Operaház főigazgatója, Tóth Aladár is lejött, nem akarta elhinni, hogy tényleg annyira jó a produkció, mint amekkorra sikere van. Utána elismerően gratulált a jelmeztervezőtől a rendezőig mindenkinek.

Tóth Aladár szerződtette önt Budapestre, az Operaházhoz?

Nem. Nádasdy Kálmánnak köszönhetem, hogy néhány vendégzereplés után magánénekesi szerződésemet aláírta. Csodálatos pillanat volt.

Nagy változást jelenthetett az életében...

Egy kicsit nehezebb időszak kezdődött: hiszen annyi izgalommal járt a bemutatkozás, meg tudom-e nyerni a nagy elődök bizalmát? Ha sikerült, nagy volt a boldogság. Hatalmas munka várt kezdetben, de megéreztem, hogy évről évre egyre jobb a folytatás. Jöttek a szerepek: Norina, Cherubin, Lauretta, Pamina, Frasquita és Mimi, a kedvenc... Három a kislány, János vitéz.

Játszani is szeretett? Akkoriban nem nagyon vártak el színészi teljesítményt az énekesektől. A nagyobb mozgást is inkább csak imitálták.

Nekem valójában a színház volt az, ahol igazán önmagam lehettem. Ha táncolni kellett, mentem a balettsekhez, egyébként is gyerekkoromtól meg kellett szoknom a mozgást, két báty mellett nem maradhattam ki a fára mászásból, és a biciklitúrákból meg a sátorépítésekéből. Ennek nagy hasznát vettem még Debrecenben, amikor bemutattuk Britten Szentivánéji álmát, és én játszottam Puckot. Pármából, sikeres vendégjátékról hazajövet kaptam meg a kottát, és döbbenet láttam meg, hogy Puck nem énekel, hanem a shakespeare-i szöveget mondja prózában, s alatta szól a zene. Elemér segítségével írtam Brittennek, és kértem, hogy

legalább egy pici áriát írjon számomra. Gondoltam, úgysem válaszol, de postafordultával írt: higgyem el, nagyon fogom szeretni így ezt a szerepet, a kedvencem lesz, és sok sikert kívánt. Kezemben a levél, a keze írásával. Megnyugodtam, dolgozni kezdtem. Magam készítettem a figurához a koreográfiát, minden mozdulatnak megvolt a szerepe. Kétsíkú színpad: lent a földi élet, fent a tündérvilág. Ezek között csúszva-mászva, hol a sülyesztöböl bukkantam elő, hol indákról ereszkedtem le. Remek játék volt. Az utolsó felkiáltás: „fel s alá, fel s alá” furcsa hanghordozását Mama segítségével alakítottam ki.

Az operákat magyarul énekelték, ami nemcsak a megértést segítette, de többnyire az áriák verse is emelte az élményt. Ez elvész a feliratozással azok számára, akik nem ismerik a mű eredeti nyelvét.

Akkoriban nagyon jó magyar fordítások készültek. Az olaszokhoz is, a Mozart-operákhoz különösen a sok recitativo miatt. Nehéz az összhang megteremtése: a szövegnek követnie kell a zene ritmusát, egyben színét, hangulatát. Nem könnyű, de szép munka.

Mikor váltottak át az operák eredeti nyelvére?

Amikor már az énekesek egyénileg szerződhetek külföldre, meg kellett tanulniuk szerepüket az eredeti nyelven. A fiataloknak ez ma már természetes, az összhang így jöhet csak létre.

Pályája elismeréseként '84-ben docensnek nevezték ki az ELTE zenei tanszékére. Mit tanított?

Éneket, drámajátékot és operatörténetet. Komoly feladat a tanítás, főleg kezdetben: megmutatni, gyakorolni a képtelennek látszó próbálkozást, hogy hogyan lehet a legszebb hangot megszólaltatni egy láthatatlan hangszer segítségével. Sok szín, érzélem, önfegyelem, pszichológiai érzék is kellett hozzá. Szép volt ez a foglalkozás, mély kapcsolattá alakult. Az utolsó koncert sikere, boldog öröme mai napig közös emlékeinkben újra él.

Ha egy szép vagy különös emléket kérdezem, melyiket választja?

Hét év zeneakadémiai tanulás alatt egyetlen egyszer kaptam rossz jegyet: Kodály tanár úrtól, pedig kérésére minden feladatot teljesítettem, de akkor csuvas dalokat kérdezett tőlem egymás után, amivel előzőleg nem foglalkoztunk. Mondtam, hogy nem tudom. Újra kérdezte, persze akkor sem tudtam, mire odafordult Járdányi Pálhoz, hogy „légy szíves, vizsgáltsad le ezt a csinos hölgyet, mert nekem nem hajlandó válaszolni”. Évekkel később Debrecenben születésnap ünnepség volt Kodály tiszteletére, a szoprán szólót énekeltem. Mikor megláttam az első sorban, majdnem elájultam. Ismert volt kiváló emlékezőtehetsége, erre akkor nem is gondoltam. Hatalmas taps után feljött a színpadra, mellém állt, odafordult, megfogta a kezem, és halkán azt mondta: „Most viszont a legjobb jegyet kapja tőlem”. Életem talán legnagyobb elismerése ez volt, amit akkor tőle kaptam.

Cservenka Judit
az Édes Anyanyelvünk szerkesztője

Nagyot esik és nagyot nevet

I. Határozói értékű tárgy. Így nevezi a nyelvtan azt a mondatrészt, ami határozói jelentésű, azaz a cselekvés, történés idő-, hely-, mód-, fok-mérték, szám- stb. határozói körülményeit írja le, azonban nem határozóragot, hanem tárgyragot visel. Tárgyragja határozóraggal cserélhető, vagy a szó egésze váltakoztatható határozószóval, határozóragos névszóval. Pl. **hegyet mászik** (vö. *hegyen* – helyhatározói értékű tárgy); **negyedórát** *gondolkodik* (vö. *negyedóraig* – időhatározói értékű tárgy); **két centit nő** (vö. *centivel* – fok-mérték határozói értékű tárgy); **jót aludtam** (vö. *jól* – módhatározói értékű tárgy). A határozói értékű tárgy sem nem tárgy, sem nem határozó, tudniillik mindkét bővítménytípushoz hasonló, de egyikkel sem azonos. Némelyik határozói értékű tárgy a tárgyhoz, némelyik a határozóhoz áll közelebb. A helyhatározói értékű tárgyak grammatikailag szinte teljes értékű tárgynak is tekinthetők, mert határozott és határozatlan jelentésükkel irányítják az igeragozást, pl. *hegyet mászik és a hegyet mássza; utat jár és útját járja*. E típusok amiatt különlegesek, hogy mozgásigéket, azaz eredetileg tárgyatlan igéket tesznek határozott (tárgyas) ragozásúvá. De vannak olyan típusú határozói értékű tárgyak is, amelyek egyformán használhatók tárgyas és tárgyatlan igék bővítményeként, pl. *tíz percet üldögélt* (tárgyatlan igével), *fél órát várt* (tárgyas igével); vagy *sokat készülődött* (tárgyatlan igével), *sokat rajzol* (tárgyas igével). Ez utóbbi típusokban pedig az az érdekesség, hogy a tárgyas igék valódi tárgyát is kitehetjük mellettük akár tárgyragosan is, pl. *tíz percet várta a menyasszonyát; én a természetet sokat rajzoltam*. A nyelvhasználó természetesen zavarónak érzi az efféle ragisméltéseket, ezért ilyenkor az egyik tárgyragos bővítményt határozóragos formára cseréli: *tíz percig várta a menyasszonyát* vagy *tíz percet várt a menyasszonyára*; illetőleg *én a természetet sokszor rajzoltam*; vagy *én sokat rajzoltam a természetről*.

Arról, hogy mi szükségünk van a határozói értékű tárgyra, H. Molnár Ilona tanulmányából tudhatunk meg legtöbbet. E mondatrész jelentése összetettebb, többsíkú és sűrűbb, mint az „egyszerű” tárgyé vagy határozóé. A *sokat pihen* szókapcsolat a pihenés(ek) számát, mértékét, idejét fejezi ki egyszerre, az *édeset álmodik* módhatározói jelentésű (*édesen*), de egy lehetséges elhagyott tárgy jelzője is olvasható belőle (*édes álmodik*). A határozói értékű tárgy jellegzetessége, hogy gyakran kifejezi az esemény eredményességét vagy várható eredményét, sokszor befejezettségét is, vö. *jóízűt nevet, sétálunk egy jót, óriásit csattan*.

II. Nagyot. A határozói értékű tárgyak kategóriáján belül – széleskörű és gyakori használata miatt – nyelvtaníró-

ink különösen sokat foglalkoztak a *nagyot* szóval. *Nagyot kiált, lép egy nagyot, nagyot változik, nagyot fékez, nagyot hazudik, nagyot csobban, nagyot esik*, és még sorolhatnánk. Az Édes Anyanyelvünk 2022. áprilisi számában jelent meg

Sólyom Réka írása a *nagyot megy* szerkezet jelentéséről. Szerkesztőségünk lábjegyzetben fűzte hozzá a tanulmányhoz, hogy a *nagyot megy* mai, divatos használatát (pl. *X. Y. képviselő nagyot megy a választáson*) nem támogatja, kifejezetten magyartalannak tartja, de Sólyom Réka szerző is megjegyzi tanulmányában, hogy a szókapcsolat minden bizonnyal fordítás (megjegyzem: rossz fordítás) nyomán került be a nyelvbe. – Utánanézttem: miért is sérti nyelvérzékünket ez az újkeletű és gyári nyelvi kifejezés.

A *nagyot* határozói értékű tárgy jelentése legtöbbször fok-mérték, ritkábban módhatározói, szinonim a *nagyon, nagy mértékben, erősen, sokszor, sokat, hangosan* stb. szavakkal. *Nagyot* (= *nagyon*) *változik az időjárás; „Nagyot* (= *hangosan*) *koppan akkor, azután elhallgat*”; *Az egyetem nagyot* (= *sokat, több fokkal*) *lépett előre a ranglistán*. A *nagyot* jelentésére még inkább igaz H. Molnár Ilona megállapítása: az igei tartalom (cselekvés, történés) eredményességét, elvart eredményét jeleníti meg. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy a *nagyot* nem használható bármilyen ige mellett. – Sorolom a leggyakoribb és magyaros szerkezet típusokat:

1. Idő-, hely-, állapot- stb. -beli változások mértéke (konkrét és elvont értelemben is), pl. *nagyot estek* (*a versenyzők vagy a lakásarak*); *nagyot ugrik* (*a bolha vagy a kamat*), *nagyot bukik, nagyot nő, nagyot lép, nagyot hajrázik, nagyot erősödik, nagyot fékez, nagyot csökken, nagyot javul* stb. Ez a típus a leggyakoribb, legérthetőbb, legátláthatóbb, ezért a legtermékenyebb szerkezetfajta.

2. Hangadás mértéke, erőssége, pl. *nagyot kiált, nagyot csattan, nagyot sóhajt, nagyot szól, nagyot mordul* stb. Szintén igen termékeny típus.

3. Nagy teljesítményre utaló, eredményességet előfeltételező cselekvések mértéke, valamint ismert következménnyel járó cselekvések: pl. *nagyot véd, nagyot küzd, nagyot nyer, nagyot kaszál, nagyot csalódik, nagyot újít*. Ez a típus változékonyabb, mert a szerkezettagok kapcsolata kevésbé átlátható, a használat szabályai gyengébbek, esetlegesebbek, mint azt az előző két csoportban láttuk. Itt találjuk a *nagyot jár/sétál, nagyot alszik* kifejezéseket. Ide tartozik a régebben jóval gyakoribb *nagyot eszik, nagyot iszik* szerkezet, ezek helyett ma már inkább azt mondjuk: *sokat eszik, sokat iszik*. Használatuk korábbi gyakoriságára azonban bizonyíték a *nagyevő* és a *nagyivó* összetett szó. Itt lenne helye a *nagyot megy* szerkezetnek is, ha elfogadnánk.

III. Megy. A *megy* ige folyamatos jelentésű. Várható eredmény nélküli, állandó mozgást jelent. A *nagyot* határozói értékű tárgy pedig legtöbbször mozzanatos vagy egyszeri cselekvést kifejező igékkel, illetőleg változást vagy előre látható változást kifejező igékkel szeret társulni. Mindez persze nem zárja ki, hogy létrejöjjön, és érthetővé váljék a *nagyot megy* szerkezet. Másfajta észjárás zárja ki. A *megy* tárgyatlan ige. Tárgyas névszói bővítménnyel egyetlen helyzetben szoktuk meg: mennyiséget jelentő szavak mellett. Például: **Mennyit megy az autód? – Többet, mint a tiéd;** *Az autóm könnyedén elmegy 600-700 km-t egy tank gázolajjal; Sokat mentünk együtt kiállításra* (ez utóbbit határozott tőszámnévvel nem cserélhetném). Mondhatjuk tehát azt, hogy a *megy* ige melletti tárgyeset „már foglalt”. Ez az egyik grammatikai magyarázat.

A másik, szintén nyelvtani érv a gyakoriság kifejezésének szabálya. A *nagyot ugrik, nagyot úszik, nagyot dörren* stb., azaz a fent leírt szerkezetekben az igei cselekvés ismétlését nem gyakorító képzővel, hanem a *nagy* melléknév többes számával jelöljük, vö. *a béka nagyokat ugrott; vasárnaponként nagyokat úsztam; a kapu nagyokat dörren* – az ige ismétlődését a bővítmény többes száma fejezi ki. Ezt a *nagyot megy* szerkezetben kipróbálhatjuk ugyan,

de a helyzetet, azaz az érthetőséget csak rontja a többes szám.

Sokkal meggyőzőbb a nyelvi kifejezőképesség, finomság, pontosság értékével érvelni. A *nagyot megy* szerkezeteket az utóbbi évek divatstílusában azért nem fogadjuk el, mert rendkívül pontatlanok, (vagányak és) túlságosan lazák, nem jelentenek semmit. Nézem a híradások fő címeit: *Nagyot ment az ELTE a világranglistán* = előrelépett. *Nagyot ment a forint húsvétkor* = megemelkedett az értéke. *Nagyot ment az X-akták* = nagyobb lett a nézettsége. *Nagyot ment tavaly a Lego* = többen vásárolták. Egészen nevetséges vagy épp szomorú mondatok is születnek ezzel a kifejezéssel: *Heti top 10 recept: nagyot ment a piskóta és a tökfőzelék, de a cukkinis tészta is ott van!; Nagyot ment a Facebookon a narciszmező, az internet népe odament, és szétlopta az egészet.* – Rejtvényként is feladhatnánk a két utóbbi mondatot: ki mit ért rajtuk és belőlük?

Irodalom: H. Molnár Ilona 1958: A határozói értékű tárgy helye a mondatrészek között. Magyar Nyelv 54: 243–57.

Lengyel Klára
nyelvész, ELTE

Mit jelent számomra a nyelvművelés?

A kérdést gyakran föl tettem, fölteszem magamnak, végigkísér életpályámon, mondhatom, hogy személyes ügyem. Olyan fontos kérdés ez, amelyre érdemes újra és újra megfogalmazni a választ. Mielőtt most válaszolok rá, aktuálisan mit is jelent számomra a nyelvművelés, három szempontot szeretnék előtérbe helyezni, amelyek egyúttal közelebb visznek, hozzásegítenek a válaszadáshoz, részei is annak.

Az elsőt azért, mert indokolja, miért személyes ügyem a nyelvművelés. Egyszerűen mondva: érdeklődésemnél fogva lett azzá, no meg azért is, mert kutatóként negyvenöt évet töltöttem a Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő Osztályán. A nyelvművelés elméletének és történetének szaktudományos és közösségi vonatkozásaival foglalkoztam, és részt vettem folyamatosan a gyakorlati munkában, a közönségszolgálatban, később a nyelvi tanácsadásban.

A második, az elsőhöz szorosan kapcsolódva, kutatói attitűdömet jelzi, és közvetve a jelen folyóirathoz is kapcsolódik. Pályám kezdetén, a „betanulást” és az első évtizedet Grétsy tanár úr osztályvezetése alatt töltöttem, a Tanár úr szakmai és emberi példaadása máig fontos iránytű számomra. Odakerülésemkor, a hetvenes évek második felében az osztály munkatársa volt még a kiváló stilisztá, Ady-kutató, Kovalovszky Miklós és a nyelvi ötperceiről, ízes beszédéről országosan ismert nyelvművelő, Lőrincze Lajos. Mindketten az Édes Anyanyelvünk alapítói voltak, Grétsy tanár

úrral és másokkal együtt. Megtiszteltetés volt számomra, hogy a szerkesztésbe engem is bevontak: Kovalovszky Miklós javaslatára vehettem át tőle a Szemle rovat gondozását. Sokat tanultam azokban az években, részese lehettem a fénykorát élő nyelvművelésnek, nyelvi ismeretterjesztésnek. A Lőrincze Lajos nevéhez köthető „pozitív nyelvművelés” nyelv szemlélete közel állt hozzám: régi és irodalmi nyelvi adatok felsorakoztatása, az úzus szerepének hangsúlyozása, a beszélt nyelv, benne a népnyelv, a nyelvjáráások ismerete és bemutatása; a tiltás, a korlátozás, a hibajavítás helyett sok jó példa, történeti és élőnyelvi adat, összességében pozitív értékek felkínálása (innen a szemlélet elnevezése is). S ha már Lőrincze Lajost említettem, egyik könyvének címét idézve: *Nyelvőrségen*, magam is ezekre az értékekre támaszkodtam a gyakorlatban, azaz a nyelvi közönségszolgálatban, későbbi nevén a nyelvi tanácsadó szolgálatban – munkatársként, később kutatócsoport-vezetőként. A köznyelv, a sztenderd, a norma változásainak követése, a változások elemzése és értékelése volt a feladatom, a nyelvi tanácsadás gyakorlatán és változó eszközein keresztül.

A harmadik, kiegészítve az eddigieket, a hagyomány továbbadásának fontosságára és lehetőségére, a közvetlen tanári munkámra utal. Arra a folyamatra, hogy kutatási eredményeimet, tapasztalatomat egyetemi óráimon, a KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke keretében szá-

mos kurzuson (stilisztika, jelentés-
tan, helyesírás, nyelvművelés, nyelvi
normativitás) tovább is adhatom,
fiatalokkal megoszthatom, és velük
együtt újragondolhatom. Mindez, a
nyelv, az anyanyelv közösségi szere-
pének és értékeinek megismertetése
és tudatosítása a nyelvművelés másik
fontos terepére lett számomra. Ta-
pasztalatom az, hogy az ifjúság, a mai
egyetemista, ha megtaláljuk a hozzá
vezető utakat, ösvényeket, verseken,
műveken vagy napi nyelvi problé-
mákon keresztül, nyitott minderre.
Főként akkor, ha a kérdést, a felvetést
személyes ügyének érzi, ha önmagá-
ra ismer benne. Ilyen helyzet például,
amikor elsőévesekkel megbeszéljük,
mert nem magától értetődő, miért is
gólyák ők, milyen hasonlóságok van-
nak az ő személyes életük, kirepülé-
sük és a gólyák viselkedése között.
Közben persze a metafora jelentés-
tani és stilisztikai jellegzetességeivel is
foglalkozunk.

**Tehát akkor mit is jelent számom-
ra a nyelvművelés?** Az eddigiekből következően a nyelv-
művelés számomra kutatás és gyakorlat, nyelvtudomány és
pedagógia. És még ennél jóval több: a magyar kultúra sa-
jatos, máig élő hagyománya, melynek gondozása, megújítása
és továbbadása a kutató, a tanár, az értelmiségi felelőssége.
A nyelvművelés attitűd, magatartás, amelynek végső célja a
nyelvközösség, a magyarság, a magyar nemzet létének, jö-
vőjének, megmaradásának szolgálata.

A nyelvművelés keretei mindebből adódóan tágak, a
nyelvművelés fogalmának és tartalmának értelmezése ösz-
szetett, rétegzett. Beszélhetünk tudományos, írói, tanári,
mindennapi nyelvművelésről. Mindegyik terepére fontos,
mindegyiknek megvan a maga közösségi funkciója. Szak-
tudományos értelemben nyelvművelés az anyanyelvvél
való tudatos törődés nyelvtudományi megközelítést, kont-
rollját, ennek az ún. akadémiai hagyományát értem. Ez a
hagyomány az anyanyelvvél mint a kultúra hordozójával
és teremtőjével számol, nálunk évszázadokat átívelve, a 16.
század óta mindmáig.

Jó, ha a nyelvművelő mélyen ismeri ezt a hagyományt:
a nyelvet, az irodalmat, a történelmet. Mert ez a hagyo-
mány az önazonosság egyik eszköze. Tudjuk, hogy mind
az egyén, mind a közösség számára *a nyelv a lét háza, az
ember a lét házában lakozik*. Ezt a hagyományt mozgásban,
életben kell tartani, értékeire újra és újra rá kell mutatni.
Mert tudatosítása segíti a gondolkodást, erősíti a nyelvet,
a beszéd fontosságát, sőt pontosságának kialakulását, segít
megérteni az életet. Mert ismeretére a társadalomban, a
nyelvközösségben igény és szükség van ma is.

A régi budai városháza épülete, a Nyelvtudományi Intézet székhelye 1992-ig
(kép: Wikipédia)

A múlt ismerete ezért fontos a nyelvművelőnek. Jó, ha
tudja, hogy a magyar nyelv ügye a magyarság ügye volt
mindig is. Akkor is, amikor a könyvnyomtatás és a biblia-
fordítások nyelve lett a magyar; akkor is, amikor nyelvünk
megújítása európaiságunk megtartását jelentette. Vagy ak-
kor, nem is a távoli múltban, amikor a küllhoni magyarság
létezésének egyetlen *tündérvára és katakombája*, egyetlen
megmaradt *uszonya* lehetett a magyar nyelv. Nem véletlen,
hogy – miként Reményik Sándor és Sütő András szavai is
mutatják – milyen sokrétűek és szemantikailag milyen erő-
sek a nyelvvel kapcsolatos írói és hétköznapi metaforák: a
magyar nyelv *erős vár, bástya; kincs, drágakincs; fölnevelő
édesanya; szentség, istenség*.

Történelmünk évszázadaiban a nyelvművelés ennek az
ügynek, a magyar nyelv ügyének volt a hordozója, és – né-
mileg – alakítója is. Hogy mindez messze túlmutat a nyelv-
vészetten? Igen. Túl a tudományokon, túl az irodalmon. A
nyelv és a nyelvművelés ügye kulturális, közéleti, sőt politi-
kai kérdés. Nyelvi vitákban nálunk polgárosodási utak, irá-
nyok, értékrendek, hatalmi erők ütköztek össze: Kazinczyék
idejében, a Szarvas Gábor-i új ortológiában; a rendszervál-
tozás utáni vitákban, amikor megtört az addigi konszenzus,
és a nyelvművelés léte is megkérdőjeleződött. És így van ma
is: még mindig vagy újra a hatalom birtoklásának kérdése
húzódik meg a zajos közéleti vitákban, szócsatákban. Jó, ha
mindezt tudja a nyelvművelő, mert a nyelvhasználók – ha
nem is tudják, de érzik ezt ma is.

Heltainé Nagy Erzsébet
ny. tudományos főmunkatárs, NYTK

A magyar személynévtípusok

A névtan egyik igen izgalmas, az embereket talán a legjobban érdeklő kutatási területe a személynévek világa. Hiszen minden embernek több neve is van. A személynévek elsődleges funkciója az egyén azonosítása, az emberek egymástól való megkülönböztetése. A személynévek jól áttekinthető rendszert alkotnak, és az idetartozó egyes névtípusok kölcsönös összefüggésben állnak egymással, változásaik befolyásolják egymást.

A magyar névtudomány hagyományosan négy személynévtípust különböztet meg: család-, kereszt-, ragadvány- és becenév. Az utóbbi két évtized társadalmi változásai azonban egy újabb névtípus megjelenését is magukkal hozták: ez az azonosítónév, amely az internethasználat elterjedésével mindennapivá vált.

1. A családnév vagy vezetéknev nemzedékről nemzedékre öröklődve egy kisebb közösséghez, általában az apa családjához kapcsolja az egyént. Például *Nagy Magdolna* és *Kovács László* gyermekei, ha az édesapjuk nevét viszik tovább, a *Kovács Hanga* és *Kovács Ádám* nevet viselik. Az utóbbi években az apa és az anya családnéve mellett a szülők összekapcsolt családnéveit is kaphatják a gyerekek. Így a fenti példát használva a gyerekeknek a *Nagy-Kovács Hanga* és *Nagy-Kovács Ádám* nevet is anyakönyveztetik.

2. A keresztnév vagy utónév az, amelyet a viselője rendszerint a születésekor kap, és ez lesz hivatalosan is az anyakönyvezett egyéni neve. A név az öröklődő családnévhez kapcsolódik, a névadók rendszerint a szülők. A keresztnévadást sokszor valamilyen divat, szokás befolyásolja. Keresztnéveink igen változatosak. A 2021-ben született fiúk névanyagában a leggyakoribb első fiú keresztnévek a következők: *Levente, Máté, Dominik, Bence, Olivér*; a lányoké pedig *Hanna, Zoé, Anna, Léna, Luca*.

A keresztnév és az utónév terminus szinonimának tekinthetők. Magyarországon a hivatalos iratokban az utónév műszó használata a jellemző. A magyar nyelvben, szemben a többi európai országgal, a családnév megelőzi a keresztnévet. Ez azzal függ össze, hogy a magyarban és a rokon finnugor nyelvekben a jelző megelőzi a jelzett szót (*piros alma, nyugodt éjszaka*), és a családnév kijelölő jelzőként áll a keresztnév mint jelzett szó előtt. A több azonos keresztnévű személy közül a családnév kijelöl egyet. Melyik *Zoltán* a sok közül? A *Bánkúti* családhoz tartozó.

3. Ragadványnévnek nevezzük azokat a névtípusokat, amelyeket a hivatalos kereszt- és családnéveken, valamint a beceneveken kívül az emberek egymásnak adnak különféle szándékkal, például megkülönböztetés céljából. A ragadványnevet mindig egy olyan közösség adja, amelyben személyesen ismerik egymást az elnevezettek és az elnevezők, például kisebb települések, csoportok, iskolai osztályok. A ragadványnevek, akárcsak a családnévek, öröklődhetnek, sőt családi ragadványnévvé is válhatnak, tehát

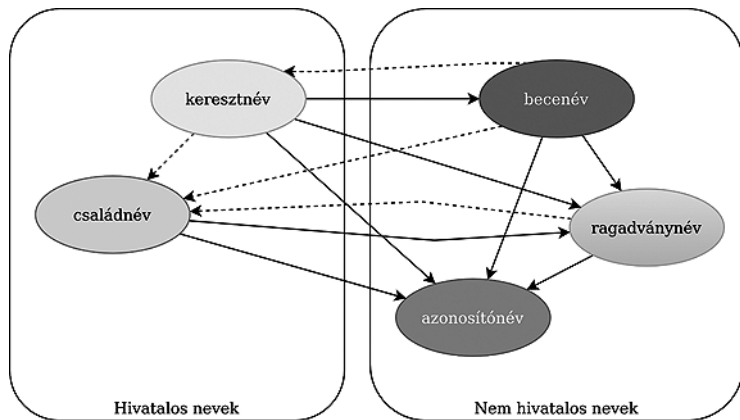
a család minden tagja viselheti. Például a *Virágos* foglalkozásra utaló ragadványnevet, melyet először az anyuka viselt a családban, így lett *Virágos Gabi*, örökölte a két lánya is, *Virágos Tamara* és *Virágos Bernadett*, holott az édesanyjuk foglalkozását nem vitték tovább. A ragadványnév azonban ma már nem válik a hivatalos, anyakönyvezett név tagjává. Régen előfordult, hogy egy-egy ragadványnévből családnév vagy a családnévhez kapcsolt kettős vezetéknev lett.

4. Becenév általánosan egy tulajdonnév alakváltozata, amelynek a funkciója sokféle lehet, pl. kedveskedés, babusgatás, megszólítás, játékosság stb. A becenév mindig valamilyen szóalkotás útján jön létre, legtöbbször képzéssel, rövidítéssel. A személynévek körében szűkebben a keresztnévekből létrehozott névalakokat nevezzük becenevnek. Például a tipikusnak tekinthető *Vica, Viki, Vivi, Jóska, Pisti, Peti* beceneveket, melyek a keresztnév rövidült alakjához csatlakozó képzővel jöttek létre. Sok esetben a becenévi alak önállósult, és anyakönyvezhető keresztnévvé vált, pl. *Évi, Kata, Mari, Bene, Gergő, Jankó*.

5. Az azonosítónév, nickname, felhasználónév mint névtípus sokban különbözik a többi személynévfajtától. Az azonosítóneveket gyakran nem a hagyományosan használatos nevek köréből választják a felhasználók, hiszen az interneten bármi névvé válhat, egy köznévi, egy szókapcsolat, egy egész mondat, egy értelmetlen betű- vagy számsor. Ertér a többi személynévtípustól abban is, hogy az azonosítóját az ember maga választja. Eldöntheti, hogy nevével elárul-e magáról valamit, vagy egy a személyétől független nyelvi elemet használ fel. A legtipikusabb az, amikor a felhasználó saját nevét vagy becenevét választja: *ebogi, ZsuZska, tarnai barnabás*; a név utalhat például a felhasználó nemére: *A Szőke Nő visszavág, banya, Bújócska Pasi*; esetenként a névválasztó célja a meghökkentés, provokáció: *LESZÍVOTT ZSÍR, Veszett Kutya*.

A személynévtípusok között összefüggések vannak, hiszen a részrendszerek hatnak egymásra. Szorosabb a kapcsolat a kereszt- és a becenevek, valamint a család- és a ragadványnevek között, azonosítónév pedig bármelyik más személynévtípusból válhat. Diakrón, történeti szempontból a családnévek egy része kereszt- (*András, Antal, Balázs*), bece- (*Benkő, Gergő, Józsa*) vagy ragadványnévből (*Szűgyártó, Szörös, Taligás*) ered. Sok becenévi alakot a családnévek őriztek meg számunkra, például a *Miklós* keresztnév becenévi alakú családnévei: *Mika, Mike, Mikcse, Mikes* stb. A keresztnévek csoportját az önállósult, majd hivatalosan anyakönyvezhetővé váló becenevek sora bővítheti. Erre sok példát láthatunk napjainkban is, a Nyelvtudományi Kutatóközpontba rendszeresen érkeznek ilyen típusú kérvények. A *Katalin* keresztnév anyakönyvezhető becéző alakváltozatai például: *Kata, Katarina, Katica, Katinka, Kató, Katrin*.

A személynevek rendszerén belül a névhasználati szintértől függően két részrendszert különíthetünk el: a hivatalos és a nem hivatalos nevek csoportját (lásd ábra). A hivatalos nevek közé tartoznak a család- és keresztnévek, a nem hivatalos nevek közé pedig a bece- és ragadványnevek, valamint az azonosítónevek. A hivatalos személynevek használata elsősorban a formális szintérhez és beszédaktusokhoz kötődik: az egyén nevét bejegyzik az anyakönyvbe, a hivatalos dokumentumokba; az elnevezett a hivatalos beszédhelyzetekben is elsősorban a család- és keresztnévét használja. Ezek a nevek társadalmilag kodifikáltak, nem lehet őket önkényesen megváltoztatni, hiszen használatukra törvények vonatkoznak, általában nagyobb közösségekben ismertek. A hivatalos névrendszert inkább az állandóság jellemzi, ezek a személynevek zártabb rendszert alkotnak, hiszen a családnevek öröklődnek, még az írásmódjuk is szabályozva van. A keresztnévek kiválasztása pedig általában a már rendelkezésre álló névanyagból történik. Lehetőség van ugyan

A személynévtípusok rendszere

újabb keresztnévek kérvényezésére, de ebben az esetben is a választott névalaknak bizonyos jogszabályoknak, alapelveknek kell megfelelnie.

A nem hivatalos személynevek, mint a bece-, a ragadvány- és azonosítónevek leginkább az informális beszédhelyzetekben jelennek meg, családi és baráti körben. Jellemzően csak kisebb közösségekben használatosak, az előnyelvre jellemzőek és változékonyabbak. Előfordulhat az is, hogy ugyanazt a névviselőt az egyik közösségben egyik bece- vagy ragadványnevével, a másik közösségben pedig egy másik nem hivatalos néven szólítják. A nem hivatalos személynevek rendszere nyitottabb; a becenevek körében például az egyetlen megkötés, hogy a becenev a keresztnévből származik, azonban a becézés során felhasznált képzők, névalkotási módok sora nagyon gazdag. Ebből a szempontból a legnyitottabb rendszert a ragadványnevek és az azonosítónevek alkotják, hiszen bármilyen nyelvi jel vagy értelmetlen hangsor ragadványnévvé és azonosítónévvé válhat.

Az azonosítónevek bizonyos szempontból átmenetet képeznek a hivatalos és a nem hivatalos nevek között. Az azonosítónevünket leginkább írásban használjuk, és adott internetes platformon ugyanazt az azonosítónevet kell használnunk, amivel először regisztráltunk, tehát bizonyos fokú állandóság jellemzi őket. Ugyanakkor nyitott rendszert alkotnak, hiszen bármilyen nyelvi jel azonosítónévvé válhat.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a hivatalos és nem hivatalos nevek között nincs éles határ, hiszen a család- és keresztnévek ragadványnévi funkciót is betölthetnek, sok régi becenev családnevévé, illetve anyakönyvezhető keresztnévévé vált; azonosítónév pedig bármelyik személynévtípusból keletkezhet.

Haindrich Helga Anna
tudományos munkatárs, NYKK

Nyelvi változatosság határok nélkül

„Magyar szavak, amiket tuti nem értetek, ha nem debreceniek vagytok”; „220 szó Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből, amit máshol nem értenek”; „Kvíz: ezeket a palóc kifejezéseket csak egy vérbeli nógrádi ismeri”. – Az interneten böngészve valószínűleg sokan futottunk már bele hasonló című összeállításokba, a vállalkozóbb kedvűek talán próbára is tették tudásukat. Sőt! Többben talán olyan videókkal is találkozunk – akár közösségi oldalakon, mint a YouTube, a Facebook, az Instagram vagy a TikTok –, ahol valaki arról mesél, hogyan beszélnek a helyen, ahol él: „mi itt így beszélünk”. Ezekben és a hasonló internetes tartalmakban közös, hogy mind a magyar nyelv valamely helyi különlegességét kívánja megmutatni a készítőik által egyedinek vélt sajátosságok alapján. Összeállítóik többnyire nem nyelvészek, hanem a nyelv változatossága iránt érdeklődő és el-

kötelezett civilek (értelmezésünkben nem nyelvészek). De vajon mire jók ezek az internetes tartalmak, azt leszámítva, hogy a kitöltésükkel vagy megnézésükkel néhány percig elszórakozik az olvasó, esetleg elcsodálkozik pár érdekes, talán sohasem hallott kifejezésen? Mit kezdhet a tudomány a civilek által készített tartalmakkal? Még inkább: mihez kezdhet együtt a nyelv sokszínűségét kutató tudós és az az iránt érdeklődő civil?

A nyelv változatosságával kapcsolatos kérdések ugyanis nem csak a hivatásos nyelvészek érdeklődési köréhez tartoznak, a beszélők sokaságát érintik és foglalkoztatják. A technika, különösen az internet fejlődése pedig lehetőséget teremt arra, hogy ezt ne csak saját környezetükkel osszák meg, hanem határok nélkül, gyakorlatilag bárkivel. Mindezt a számukra legkényelmesebb módon tehetik, ha

úgy tetszik, hangfelvételek, de akár videó formájában is – határt szinte csak a képzelet szabhat. Jó példa minderre a Tájsszólam Közhasznú Egyesület tevékenysége (<http://www.tajsszolam.hu/>) vagy a méltán híressé vált Székely nyelvlecke magyaroknak című videósorozat (<http://www.youtube.com/watch?v=2IQ611NMe7Y>).

A nyelv térbeli változatosságáról beszámoló, saját beszélői élményekből merítő internetes tartalmak napjainkban egyre inkább bővülnek, amely tény a nyelvjáráskutatás nem hagyhatja figyelmen kívül annak ellenére sem, hogy ezek előállítói nem nyelvészek, és az általuk létrehozott anyagok nem felelnek meg a hagyományos dialektológia adatközlőrlől és nyelvi adatról szóló képének. Ezek a tartalmak egyelőre kihasználatlan források a nyelvtudomány számára. 2020 végén azonban Civil Dialektológia (http://bihalboacs.hu/civil_dialektologia/) néven elindítottunk egy kezdeményezést, amelynek célja, hogy a citizen science (civil vagy közösségi tudomány) elveit követve a fent említett tartalmakat és készítőiket is egyaránt bekapcsolja a nyelvjáráskutatásba. A civil tudomány napjainkban világszerte elterjedt és a legkülönbözőbb tudományterületeken egyaránt sikerrel alkalmazott megközelítés. Egyik törekvése, hogy minél szélesebb körben bevonja a civilek tudását és érdeklődését a tudományos kutatás különböző fázisaiba. Az internetet böngészve számos nemzetközi példát találunk az alkalmazására ökológiai vizsgálatoktól kezdve egészen a csillagászatig. Hazai viszonylatban talán a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület madármegfigyelési és gyűrzési akciói vagy a Közösségi Régészeti Egyesület által szervezett feltárások lehetnek ismerősek.

A Civil Dialektológia csapata a civilek nyelvjáráskutatásba történő bevonásának első lépéseként létrehozott egy honlapot, ahol igyekszünk összegyűjteni a lehető legtöbb, a nyelvjárásokkal foglalkozó internetes tartalmat, és rendszerezve megjeleníteni ezeket. Ebben a válogatásban egyaránt megtalálhatók a nyelvészek által gondozott anyagok (hangoskönyvek, hanggal összekapcsolt lejegyzések) és a tudományos közegtől független civilek különböző munkái (paródiák, ismertetések, előadások, mémek, kvízek stb.). A tartalmak rendszerezése azért fontos feladat, mert megmutatja ezeknek az egymástól függetlenül létrehozott alkotásoknak az egyedi értékét, együttes megjelenítésük pedig még növeli is azt. A honlap ugyanis egyszerre segíti a

nyelvjárások iránt érdeklődőket a tájékozódásban, és szolgál információval, érdekességekkel mindazoknak, akiknek megélt nyelvi tapasztalatai a nyelv térbeli változatosságához kapcsolódnak, illetve ismerik a nyelvjárások identitásformáló és közösségépítő erejét. Ezenkívül a tudományos közösség és a bevont résztvevők számára alapot is ad olyan kutatások végrehajtásához, amelyek a nyelvjárások média-reprezentációit vizsgálják, de a jövőben akár olyan civil tudományi vizsgálatokhoz is, amelyek ötvözik a kutatói érdeklődést és a civilek igényeit.

A projekt irányozott pedagógiai célkitűzése az is, hogy támogassa a pedagógusok munkáját. Ezt egyfelől olyan oktatási segédanyagok közzétételével képzeljük el a továbbiakban, amelyek a honlapon megtalálható tartalmakon alapulnak. Mit remélhetünk az oktatásban ezektől az anyagoktól? Ha olyan médiumok segítségével mutatjuk be a magyar nyelv változatosságát, amelyeket a fiatalok maguk is használnak, kedvelnek, illetve a nyelvjárások archaikus állapota mellett megismertetjük őket a dialektusok jelenkori, modern formáival, az könnyebbé teheti az adott anyagrész megértését és befogadását. Mindez nem azt jelenti, hogy a hagyományos szemléltető eszközöket el kéne vetni vagy az archaikusabb elemeket elfelejteni. Ellenkezőleg: a Civil Dialektológia olyan felület, amely segítségével a pedagógusnak egyszerre adódik lehetősége arra, hogy a hagyományos paraszti életmódhoz kapcsolódó értékeket és a modern világban megtapasztalható változatosságot is bemutassa. Azaz azt is szemléltetheti, hogy mi az a *rokolya*, a *pruszlik*, a *héhelő*, a *pityókatakán*, vagy éppen a *motoros kaszka*, a *sláp*, a *lepcsi*, az *adidasz*, a *trénerka*, a *patika*, a *bambusz* és a *kulcs*.

Ugyanakkor azt is fontosnak gondoljuk, hogy a diákok ezekre a nyelvi jellegzetességekre ne valamilyen tőlük távol lévő érdekességként tekintsenek, hanem segítséget kapjanak abban, hogy az őket körülvevő nyelvi sokszínűséget is értelmezni tudják. Vagy másképp: hogy értéként tekintsenek arra, hogy az emberek sokféleképpen beszélnek. Ezért olyan módszereket is meg fogunk osztani a honlapon a jövőben, amelyeknek éppen az a céljuk, hogy általuk a diákok könnyebben fölismerjék a saját környezetük és nyelvi repertoárjuk változatosságát. Kérjük a pedagógusokat, hogy nézzék meg honlapunkat, és ha vannak ötleteik vagy jól bevált módszereik, amelyeket szívesen megosztanának másokkal, akkor küldjék el nekünk, hogy azokat összegyűjtve egy helyen közzétehesük. Emellett biztassák diákjaikat, hogy akár készítsenek ők is tartalmakat, és ismerjük meg együtt, hogy az ő életükben hogyan jelenik meg a nyelvi változatosság.

Kocsis Zsuzsanna
tudományos munkatárs, NYKK
Szabó Gergely
doktori hallgató, ELTE,
barcelonai Universitat Oberta de Catalunya

Részlet a Székely nyelvlecke magyaroknak sorozatból

A mese meghatározó szerepe gyerek- és felnőttkorban

A gyereknap alkalmából olyan íróval beszélgettünk, aki eddig harminc könyvet írt gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt. Számos verseskötet, regény és novelláskötet, mesekönyv szerzője. Közülük néhányból bábelőadás, rádiójáték, rajzfilm, tévéfilm vagy hangoskönyv készült, több kötete idegen nyelveken is megjelent, például nemrégiben az Ati-mesesorozat három kötete Kínában látott napvilágot. A József Attila-díjas író legutóbb tavaly jutalmazták, A bátyám öccse című gyerekkötetért vehette át az Év Gyerekkönyve díjat. **Kiss Ottóval** beszélgettünk gyerekirodalomról és az alkotás mibenlétéről.

Hogyan kezdett el gyerekirodalommal foglalkozni?

Tizenhat éves korunkban néhány diák-társammal rockzenekart alapítottunk. A dalszövegek többségét én írtam, és egyik fellépésünk után egy irodalomtanár, akinek akkorra már egy verseskötve is megjelent, odajött hozzánk, és nagyon megdicsérte a szövegeket. Konkrétan azt mondta: ezek már majdnem versek. Néhány hét múlva középiskolai versíró versenyt hirdettek a városban, és beadtam néhány módosított dalszöveget, amelyekkel sikerült elhoznom az első díjat. Két év múlva már a megyei lapban publikáltam kötött formájú verseket, és akkor írtam meg az első szabad gyerekverseket is.

A gyerekirodalom az élet egy igen jelentős időszakára vonatkozó írástechnikát követel meg. Nem mindegy, hogyan szerkesztjük meg, építjük fel az alkotást, miként fogunk hozzá a mű elkészítéséhez. Mi készíti mégis arra, hogy gyerekeknek szóló irodalmat alkosson?

A motivációm az évek-évtizedek múlásával ugyan változott, de az alapjai megmaradtak. Amikor írni kezdtem, magam is éppen csak kinőttem a gyerekkorból, s mivel az ember jó esetben arról ír, amit ismer, hitelesen más nem is nagyon tehettem, mint gyerekekről és kamaszokról írni gyerekeknek, illetve kamaszoknak, fiatal felnőtteknek.

Ilyen volt az első néhány könyvem: a *Visszafelé hull a hó*, a *Szövegetek* és a *Csillagszedő Márió*.

„Apa és anya
is egymás mellett
mennek,
én meg középen,
mert én vagyok a végtelen,
ahol ők összeérnek.”

(Részlet a *Csillagszedő Márió* című kötetből)

Már ekkor is érdekelték a szövegformálás kihívásai, a rendhagyó szövegépítkezés, illetve az, hogy a hagyományból és a kortársból milyen élő irodalmi nyelvet tudok teremteni. Később, ahogy távolodtam a saját ifjúkoromtól, természetesen már más is inspirált, például a lányom születése, de az ilyen irányú nyelvi érdeklődés megmaradt. Röviden: tehát nemcsak a *miről írni*, hanem a *hogyan írni* kérdése is foglalkoztatott és foglalkoztat mind a mai napig, jó példa erre *A bátyám öccse* című 2020-as gyerekkönyv.

Látszólag egyszerű versek és írások születnek a gyerekirodalomban, de bizonyára ez a felszín. Hogyan néz ki az alkotás folyamata?

Bármilyen nyúlok, arra törekszem, hogy olyan egyszerű mondatokban szólaljak meg, amelyek azonnal befogadhatók, ugyanakkor többletjelentéssel is bírnak. Amelyek elindítanak bizonyos folyamatokat, érzéseket vagy gondolat sorokat a befogadóban, legyen az gyerek vagy felnőtt, hogy a művet saját beállítottsága szerint tovább építse magában. Közel harminc éve próbálkozom ezzel, és azt mondhatom, hogy néha már-már sikerrel.

Mennyire szólnak a művei a gyerekeken kívül a felnőttekhez is?

A törekvés megvan bennem. Úgy hiszem, a jó gyerekkönyv gyerekek és felnőttek is egyaránt élményt kell nyújtson. Persze a mesék és a versek más-más rétegei nyílnak meg a gyerekek és a felnőttek előtt. Az ilyen könyv felnőtt korban újraolvasva izgalmas meglepetéseket tud okozni.

Milyen témaköröket dolgoz fel a gyerekek számára? Minek az alapján válogat közülük?

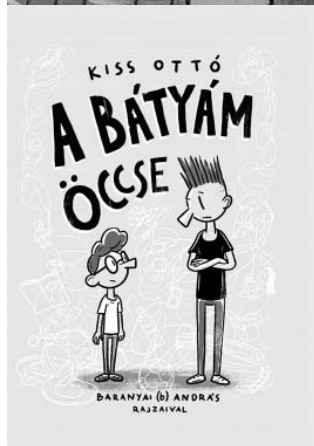
Minden gyereket érdekel az, ami ismerős számára, ami megtörténik vagy megtörténhet vele. A gyerekeket közvetlenül érintő világ tehát, amelyet napról napra, évről évre egyre jobban feltérképeznek, rengeteg

témát kínál. Én is ezekből válogatok.

„A bátyámnak van egy öccse,
aki sajnos pont én vagyok.
Ez önmagában is elég nagy baj,
de az még nagyobb baj, hogy ez örökre így is marad.”

(Részlet *A bátyám öccse* című kötetből)

Szerencsére annyi téma van, hogy lehetetlen még felsorolni is. Az *Emese almája* című könyvemben, mondjuk, tettem egy kísérletet a felsorolásra-rendszerezésre, hiszen mi lehet nagyobb kihívás a lehetetlennél.

Mitől függ, hogy melyik műnemet választja az alkotóshoz?

Ez nem csak témafüggő, azon is múlik, milyen korosztálynak tervezek írni. A legkisebbeknél működik az egyszerű képletű kötött formájú vers, a nagyobbaknak inkább szabadverset írok. De ha prózában, például gyerekregényben gondolkodom, és ha történetesen a legkisebbeknek számomra, akkor egyebek mellett arra törekszem, hogy rövid részekből álló, jól követhető és lehetőleg izgalmas szöveget hozzak létre. Ezt legutóbb *A piros tenger alatt járó* című kalandregényemben kíséreltem meg.

Egyébként prózát vagy lírát olvas szívesebben?

Boldogult ifjúkoromban rengeteg verset olvastam. Azokhoz, igaz, egyre ritkábban, még ma is vissza-visszatérek. Manapság már inkább novellákat és regényeket olvasok szívesebben.

Szokott kapni leveleket azoktól a gyerekektől, akik ismerik a verseit és meséit?

Többször előfordult már, de nem mondhatom jellemzőnek. Gyakrabban kapok rajzokat, vízfestményeket, tűzománcot, amelyek a könyvekben szereplő történetek egyes

jeleneteit mesélik újra. Nagyon szeretem, és rendkívül sokra tartom ezt a fajta látás- és ábrázolásmódot, ahogy egyébként általában a gyerekrajzokat.

Várható az elkövetkezendő időszakban új könyve?

Egy felnőtteknek szóló novelláskötetet és két gyerekkönyvet tervezünk az idén őszre. Többes számban beszélünk, mert nem lehet tudni, valóban megjelennek-e most, sok múlik az illusztrátorokon és persze az adott kiadókon is. A legjobbnak ítélt novelláim gyűjteménye *A Kék oroszlán bezár* címet viseli, és az Athenaeum Kiadónál jönne ki. Tizenhárom régebbi és tizenhárom új írást tartalmaz. A legkisebbeknek a Pagony kiadónál tervezünk egy ugyancsak tizenhárom írást tartalmazó mesekönyvet *Macibocs óvodába* megy munkacímme. A meséket nagyon nagy élvezettel írtam, és reménykedem, hogy a gyerekek is megszeretik majd. A Luther Kiadónál pedig egy rendhagyó témájú verseskötet van tervben, aminek *Három tél* a címe. Kis példányszámú, gyönyörű könyvet szeretnénk Szegedi Katalin illusztrációival megjelentetni.

Karkó Ádám

az Új Köznevelés munkatársa

Finn – finish?

Nyelvi helyzet száz év múlva

Egy készülő könyvemhez szakirodalom után kutatva bukkantam rá a finn közszolgálati rádiónak egy nyelvi témával foglalkozó előadás-sorozatára, amelyet Finnország függetlenségének 100. évfordulója kapcsán, 2017-ben sugároztak. A téma a finn nyelv jövője volt, illetve az, milyen lesz Finnország nyelvi helyzete száz év múlva, 2117-ben. Bár azóta eltelt öt esztendő, talán mégsem haszontalan röviden beszámolni arról, hogyan vélekedtek finn nyelvészek anyanyelvük jövőjéről, mert a kérdés – akár magyar vonatkozásban is – ma is épp olyan időszerű és tanulságos, mint volt öt esztendővel ezelőtt. Jelenleg ötmillió embernek a finn az első nyelve, 300 ezernek a svéd, 1,2 milliónak más: növekszik az arab, szomáli, kínai, urdu és török nyelvet beszélők aránya, ami – ugyan nem a finn szakemberek, hanem az én véleményem szerint – aggodalomra ad okot.

Kezdjük a pozitív felhangú előadásokkal!

Idehaza a nyelvjárásokat és a nyelvjárást beszélőket stigmatizálják. Egyszersmind azt jósolják, hogy a nyelvjárások inkább előbb, mint utóbb, el fognak tűnni. Finnországban más a helyzet. A nyelvjárások helyzete szilárd, elemei beépülnek a köznyelvbe, nyelvjárási jelenségek számos területen – például a képregényekben, reklámokban, a könnyűzenében, vallási szövegekben, blogokban – előfordulnak. Az utóbbi évtized sikertörténete, hogy egy költőnyelvjárásban írott verseivel nagy sikert arat, s járja az országot. A szülőföldhöz ragaszkodók jobban használják a helyi

nyelvjárást, mint az onnan elvagyakozók – ezt a jelenséget egyébként magyarországi kutatások is megerősítik. Harry Mantila oului professzor szerint a bevándorlással és a globalizációval, illetőleg a külföldön tartósan élő finnek körében új nyelvjárások keletkeznek. Mantila úgy véli, hogy 2117-ben Finnország nyelvjárási képe változatos lesz. A régi nyelvjárási jelenségek megőrződnek, csak a szűk körben használatos nyelvjárási jelenségek tűnnek el, viszont újak keletkeznek. Ám végső soron a nyelv használóitól függ, hogy száz év múlva a finn nyelv töredezett lesz-e, vagy gazdagabb és rugalmasabb.

A Pirkko Nuolijärvi által felvázolt derűlátó kép szerint – 2117 felől nézve – a finn nyelv helyzete szilárd, az élet minden területén használják. A Honi Nyelvek Kutatóközpontja és a Helsinki Egyetem finn nyelvi és hazai irodalom tan széke készíti a finn nyelv cselekvési programját, amelyben egyebek között a finn nyelv használatára összpontosítanak a hivatali életben, az akadémiai világban és az iskolában. A finn a világ egyik legvédelettebb nyelve – az EU egyik hivatalos nyelve, Finnország nemzeti nyelve, a finn társadalmat fenntartó nyelv.

De Pirkko Nuolijärvi felfesti a borúlátó képet is. Eszerint a finn és a svéd nyelv (ezek 2017-ben és ma is Finnország hivatalos nyelvei) használata minden szegmensben radikálisan csökken, és csak a köznapi beszédben használják őket. Helyüket egyre inkább az angol foglalja el: angolul tanítják

a gyermekeket és a fiatalokat az óvodától az egyetemig, ezt használják az üzleti életben, a kutatásban.

Felmerül tehát a kérdés, van-e, lesz-e a finn nyelvnek bármilyen szerepe a világban – s ezt a kérdést a világ nyelveinek zömét illetően is feltehetjük. Van, aki szerint értelmetlen a kérdés, mert a finn nyelvnek, igenis, van szerepe a világban, ám sokan vannak, akik szerint nincs. Ez utóbbiak szerint angolra kell váltani, egyszerűbb lesz, ha mindenki egy nyelven beszél. Ez a tudomány, főként a természettudományok és a műszaki tudományok területén már megvalósult, és egyre inkább az oktatásban is. Ugyanakkor az orvostudomány jó példa az *is...is* megoldásra: az idegen nyelvű publikációk mellett gondot fordítanak arra is, hogy a kutatási eredmények finnül is elérhetőek legyenek.

Közhelyszerű, de mélyen igaz a megállapítás: a nyelv akkor marad életképes, ha az élet minden területén használják, és ez „rajtunk múlik”, írja Nuolijärvi. A politikában, az Európai Unióban is mindenütt, ahol erre lehetőség nyílik. A nemzetköziség és a nemzeti helyzet nem ellentétei egymásnak, a finn nyelv és valamely más nyelv nem versenyző felek. Az anyanyelv jó ismerete segíti a más nyelvben való elmélyülést.

Borúlátó helyzetjelentést ad a 2117. évről Taru Kolehmainen. Azt írja, ha 100 év múlva Finnország még Finnország, és laknak még itt nemzetiségükre nézve finnek, akik egy olyan nyelvet beszélnek, amelyet – nyelvtani szerkezetét és részben a szókincsét tekintve is – finnek lehet nevezni, ez már olyan nyelv lesz, amelynek szókincsét kelet-európai, afrikai és ázsiai (főként kínai) nyelvekből származó elemek tarkítják. Az uralkodó nyelv és a műveltség nyelve az angol, annak is köszönhetően, hogy a jószándékú szülők nemzedékeken át rábízta gyermekeiket az angol nyelvű óvodai-iskolai-felsőoktatási rendszerre annak érdekében, hogy gyermekeik boldog világpolgárokká váljanak. Ebből következően a helyi nyelv, a finn, társadalmi helyzete és műveltséginyelv-pozíciója addigra meggyengült, s a nyelv a

„konyhanyelvvé” válás felé tart, hasonlóan az 1800-as évek finn nyelvéhez, de amelyből annak idején olyan nyelvet fejlesztettek, amely kielégítette az önálló állam igényeit. A Hazai Nyelvek Intézete mellett megalapították a „finngol” kutatás és nyelvművelés büszke intézetét Institute for the Language of Finnish English néven.

És innen már csak egy lépés, hogy eljussunk a nyelvhalál kérdéséhez. Vesa Hekkinen egy sor kérdést tesz fel: már holnap beköszönt-e a finn nyelv deadline-ja? Mit gondoljunk arról, hogy az angol az élet néhány területén kiszorítja a finnt, például a kutatásban, a reklámban és a fiatalok nethasábjain? Probléma-e vagy gazdagság a nyelvek keveredése és az új nyelvi forma, a *suolanti* (suomi+englanti 'finn+angol')? Mit gondoljunk arról, hogy egy finn nyelvű családban a szülők (*parentit* – az angol szóhoz finn többesjelet tesz) úgy döntenek, hogy angolul beszélnek, mert angol nélkül nem lehet boldogulni?

A kutatók megjósolták, hogy Finnországban a nyilvános nyelvhasználatban az angol uralkodik, a finn pedig a köznapok nyelve lesz, konyhanyelv. Az elangolosodás látszik a finnek által használt szavakban. A kutatásban az angol a kizárólagos nyelv, a Finn Akadémiához benyújtott támogatási kérelmeket angolul kell megírni.

Ebben a helyzetben a finn nyelv kutatói aggódtak és cselekedtek. Össze kell állítani „a finn nyelv cselekvési programját” – ez egy nyelvpolitikai dokumentum, amelynek célja, hogy megerősítsék a finn nyelv használatát a hivatalokban, az EU-szervezetekben és az akadémiai világban.

Végül Hekkinen felteszi a kérdést: milyen hírt írnak a finn nyelv haláláról? Ki írja meg? Milyen nyelven? De addig is – zárja eszme-futtatását: *elämä on laiffi* ('az élet laiffi' < life; vagy ahogy évtizedekkel ezelőtt mifelénk is járta: ilyen ez a szacsizláf).

És vajon mi lesz a magyar nyelvvel?

Pusztay János
professor emeritus, ELTE

Csapodár és gombház

A két szó viszonylag egymás közelében fordul elő a Dankó rádióban (is) hallható egyik magyar nótában. Az egykori neves nótaszerző plébános, Huber Gyula (1861–1943) zenejére Herodek Sándorné (1880–1961) írt szöveget:

Hallod-e, nótás, füttyös szép madár, / Ennek a huncutságnak vége már. / Szállj el a bús szívemről messze földre / Mindörökre, te hűtlen, *csapodár*.

A következő négy sort nem idézem, utána viszont a nótaszöveg ekként folytatódik:

Gombház! Gyer' ide, primás, / Veled a szívem búját ma még eltemetem. / Tedd rá a húrta a vonót, / Reggelig rakjad szépen helyére az eszem.

Érdemesnek tartom, hogy alább mindkét – talán minden napinak lassanként már nem is igen nevezhető – kiemelt szavunkat vallatóra fogjuk...

Lássuk először tehát a *csapodár*-t. Timár György nem hozza, de alighanem efféle kommentárt fűzött volna hozzá a Nevető lexikonában: Ivo Čapodar kocsmázó szerbhórvát szoknyavadász. Egy pillanatra idegen hatást sejtve akár töröknek is érezhetnénk: az adószedő, a defterdár mintájára, vele rímelve. Komolyra fordítva, inkább az Értelmező kézi-szótárnak higgyünk: „A csap ige csapod = 'csapong' származékának továbbképzett alakja”. Álljon itt még egy-két további példa a *csapodár* szó nótaszövegbeli előfordulására

(a szerzők nevét ezúttal mellőznünk kell). A „Sárga a rigó” kezdetűben: „Szíved csapodár, / ide-oda jár.” Az „Érik a, hajlik a búzakalász”-ban: „Szállj ide, szállj oda, fecskemadár, / Kérdezd a rózsámat, mért csapodár.” Vagy a „Szálldogál a fecské”-ben: „Nem voltam én soha, nem is leszek soha csapodár”. Érdekes vonzat áll a „csapodár” mellett a „Halkan pengesd ezt a csárdást” kezdetű nóta szövegében: „Asszony népség, csalfa népség, / csapodár a legény szívéhez.” Tehát: csapodár valakihez/ valamihez. Nem kell hibáztatnunk, hiszen a szinonim *hűtlen*-nek is éppen ez a *-hoz/-hez/-höz* a vonzattoldalékolása! Egyéb rokon értelműk is vannak, így: *hűtlenkedő*, *csélcsap*, *csalfa*, illetve kifejezetten a nők esetében: *kikapós*, *ledér*. Együtt említésük egyes nótákban a *csapodár*-ral már-már ráduplázásnak tűnhet...

Nézzük a másik szót: *gombház*. Az említett Értelmező kéziszótár két szavunk összetételének mondja. Jelentése: 'A ruhára varrt hurok vagy gomblyukas pánt, amelybe a gombot belebújtatják. Többen össze-öszetévesztik a *gyöngyház*-zal, holott ennek homlokegyenest más a jelentése: 'Kagylók és tengeri csigák héjának szivárványos fényű belső rétege', illetve: 'Ennek díszítésre, kisebb tárgyak készítésére használt anyaga. Nem véletlen – bizonyos áthallás folytán –, hogy a nép mégiscsak olykor egybemossa a két *-ház* utótagú szavunkat! Létezik ugyanis egy igen beszédes szó-lásvariáns-párosunk, amely ezt a tartalmat hordozza: 'Sem-

miség az egész, nem kell miatta búsulni; annyi baj legyen!'. Mindkét változat megtalálható O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások című gyűjteményében: „Gombház, ha leszakad, lesz más”; és: „Gyöngyház, ha leszakad, lesz más”. Vélhetően az első változat lehet a régebbi, így nem véletlen, hogy a *gombház*-osnak a bölcsességét emelte be nótájába nem is egy szövegíró. A szerzők nevét most is mellőzve, álljon itt egy-két idézet. A „Most kezdődik, a most kezdődik, a most kezdődik a tánc”-ban ezt találjuk: „Gombház, csuhaj, ha leszakad, leszakad, / Lesz más, ami meg ottmarad, ottmarad”. Még ennél is ismertebb a „Nagy a feje, búsuljon a ló” kezdetű nótában ez a megfogalmazás: „Gombház, sej, ha leszakad, / egy helyében ezer is akad”. De térjünk vissza végezetül a Huber–Herodekné-féle nótára, mégpedig a legvégére. Hogy is mondja: „Gombház! Gyer ide, primás...”. Itt a *gombház* szó kiszakadt az ismert frázisközezből: egyszavas mondatértékűvé lett. Önállósodott: olyannyira, hogy szófajlag mintegy meg is szűnt főnévnek lenni. Igazából most már afféle kurjantós indulatszó szerepét tölti be, amely gyorsítást, meg-nem-állást sürget a (cigány)zenészeketől. Mondhatni: pontosan 180 fokos fordulata, ellentéte a nyomatékosan megállító kérésnek, ami ekképpen hangzik: – Ácsi! (= 'Állj!')

Holczer József
piarista szerzetes, ny. gimn. tanár, Kecskemét

Humoros nyelvtörténet A trágyától a drázsén át a kőszínházig

Az első két szót – hacsak nem a nyúl végtermékére utal – jelentésében egymástól meglehetősen távolinak érezzük, pedig ugyanaz a latin *tragea* szó a szülőanyjuk. *Trágya* szavunk csupán a mohácsi vész után három évvel, 1529-ben bukkan fel először, de mai jelentésében csak újabb évszázad múltán, 1636-ban találjuk meg. Hozzá képest az 1815-től adatolható *drázsé* szinte gyermekkorát éli, főleg ha mai jelentését vesszük ('csokoládé- vagy cukormázzal bevont, finom töltelket tartalmazó édesség'), hiszen az még 1937-es megjelenését tekintve százéves sincs. Mindkettő a latin ősre vezethető vissza, de az első valószínűleg német, a második meg francia közvetítéssel került hozzánk.

A kérdés most már az, vajon hogyan lehetséges ez? A Magyar szófejtő szótár szerint a „jelentés föltehető fejlődése: 'fűszeres édesség, édes fűszeres keverék, amivel az ételt meghintik, ízesítik' – 'az, amivel a talajt meghintik, kövértik: trágya'”. Legkorábban a régi szakácskönyvekben találjuk meg ízesítés, fűszerezés jelentéssel: „Törj bőven gyömbért össze nádmézzel egy mozsárban, ha ezt megszőröd, aztán trágyád leszön” – írja az egyik. „Közönséges trágyázások: sállya [zsálya], bor és a só csinálnak jobb étket” – tanácsolja

a másik. Csak a mai jelentéssel csálnak mosolyt ajkunkra a „Csemegéc avagy trágyás gyümölcs tálac”.

Néhány évtized alatt a szerelmi örömök szótárába is bekerédkedett ez a szó. „Trágyált [vagyis illatosított] ágyak vannak megrakott rózsákkal, kiket kedves árnyék borít zöld ágakkal” – olvassuk Gyöngyösi István *Márssal társolkodó Murányi Vénus* című 1664-es művében. (A címszereplő, Széchy Mária, aki birtokadománnyal jutalmazta a költőt, öregkorában azt a tréfát fakasztotta rá: – Maga már nem Gyöngyösi, hanem Göröngyösi. A poéta sem maradt adós: – Bizony nagyságos asszony sem Murányi Vénus, hanem Murányi vén hús.) Ám mindketten szívesen emlékezhetek az 1700-ban megjelent versgyűjteményben emlegetett időre, mikor „Nem lévén tilalma beszélgetéseknek és csókokkal trágyált [fűszerezett] ölelgetéseknek”.

A közélet is hamar átvette, és sokáig megtartotta a *trágya* szót „Nints olly nehéz dolog, mellyet édessé és könnyűvé ne tégyen a szeretet, ha ezzel trágyáztatik” – prédikálja 1636-ban Pázmány Péter. A *Bölcs és figyelmetes udvari ember* című, 1750-ben kiadott könyvének előszavában így szabadkozik Faludi Ferenc: „A mi a stílust illeti, ha oly tzifrán nem

trágyáztam, a mint hazámnak kényessei szeretnék, vagyon kis mentségem”, de azt is tudja, hogy „Igen gyengén és trágyássan szokták feladni a tréfák dolgát”.

Baróti Szabó Dávid *A Magyarság Virági* című 1803-ban kiadott könyvében még így, vagyis a régebbi jelentéssel emlegeti a szólást: „Veremre visz a trágyázott szép szó”. Dugonics András *Magyar Példa Beszédék, 's Jeles Mondások* Szegeden, 1820-ban megjelent művében már csak a mai értelemben fordul elő egy közmondásban: „Rút és csekély a trágya; de szép cipót ad.” Ez a bölcsesség sokáig fennmaradt, mert Lénárt Gábor *Nagyrev, 1953 december* című riportjában a Szabad Népben így idézi: „Azt, hogy a trágyázott föld két-három mázsával többet terem, mint a sovány, kiélt föld, aligha kell bizonygatni. Nem hiába mondja a közmondás: »Rút a trágya, de szép cipót ad.«”

A trágyázás hazai elterjedésének egyik első nyoma arról tanúskodik, hogy nem csak azt adott: az 1060-ban az ekkor alapított szekszárdi apátság egyik szőlőjének neve Fövestelek, márpedig *telek*nek csak trágyázott területet neveztek az Árpád-korban. Azt pedig, hogy mitől „föves”, vagyis parlagiasabban mondva gazos, gyomos, azt mindenki tudja, aki kezeletlen szerves trágyával javította már termőföldjét.

Mellesleg Gellért püspök – akit persze nem ezért gurítottak le a Kelen-hegyről – külön megemlékezett „a fűszár ártalmáról a szőlőben”.

Két nevezetes történelmi trágyadombról mindenképpen kell szólnunk. Az egyik Ráckeve közelében, a komp mellett külön helynevet is viselt, ez volt a Nagygyanyé. Kissé jelképes az is, hogy a Dunántúl első kőszínháza Füreden hol és hogyan létesült Vas Gereben *Nagy idők – nagy emberek* című regénye szerint – Festetics György jóvoltából. „A fáradhatlan gróf nem röstell a tiszt széken ülni órákig [...] s uram fia, még azt is kiveti a számvető táblán, hogy mennyi trágya marad, s mennyi hasznát veszik? [...] A sétány sarkánál volt egy nagyon kicsiny imaház, melyből még a minisztráló gyermek lába is kiért, ha térdepelt, a mostani színház helyén trágyadomb volt... Fölkerült a sétánynak éjszaki oldalára, hol a trágyadombok álltak, s addig-addig nézett és tűnődött, míg kigondolta, hogy egy színház mily jó volna ide, csak volna rávaló pénz; hanem egy pár séta után azt is kigondolta, hogy majd lesz.”

Tóttós Gábor
ny. főiskolai docens, Szekszárd

Ljubljanika

Napról napra egyre több a helytelenül, a magyar szabályoktól eltérő módon leírt orosz szó, név a hazai sajtóban. A legutóbbi időkben ugyan főként orosz tábornokokat, szóvivőket idéznek, emlegetnek újságjaink, ám ha hibásan teszik ezt, az semmivel sem jobb, mintha, mondjuk, orosz énekesnőkkel járnának így el.

Hogyan nevezték a KGB-t, moszkvai központját, illetve az ott található börtönt? A magyar médiában tíz esetből legalább hétben, de inkább nyolcban az egykor rettegett szerv nem hivatalos neve így szerepel: *Ljubljanika*. Pedig így csak Szlovénia fővárosát, *Ljubljanát* nevezhetnénk, ha valamilyen oknál fogva becézni akarnánk. A KGB, illetve a névadó tér neve helyesen: *Lubjanka*.

Vannak azután olyan orosz nevek, amelyeknek leírásakor a magyar szerző/szerkesztő/korrektor – néha már azt hiszem, mintegy valamiféle belső kényszertől vezetve – mániákusan a magyar anyanyelvűek számára talán könnyebben kiejthető, a név magyar alakjához közelebbi, de helytelen formát választja. Ilyen például a borisszára hajazó Larissza (helyesen: *Larissa*, aztán a *Ludmilla* (helyesen: *Ljudmila*), amit talán csak a nálunk is népszerű orosz író *Ljudmila Ulickaja* úszott meg. A *Dmitrij*-t a magyar korrektorok (persze csak ha egyáltalán vannak ilyenek)

A Lubjanka

könnyedén átengedik *Dimitrij*-nek, míg az *Alekszandr*-ból mifelénk *Alexander* lesz. (Az utóbbi név helyes magyar átírását persze nem könnyíti meg a több nyugat-európai nyelvben használatos *Alexander*, a lengyel *Aleksander*, illetve a bolgár és macedón *Alekszandar*.)

Szomorú tény, hogy a szerzők/szerkesztők/korrektorok az utóbbi években különösen gyakran helytelenül, következetlenül, össze-vissza, többnyire minden logika nélkül írják át a magyar szövegben az orosz neveket, szavakat. Hol az angol, hol a német helyesírás szerint. Így lesz az orosz *ч* hangból *ch*, de akár még *tsch*, az *c*-ből nem *sz*, hanem *s*, a *в*-ből *w*, a *скуй*-ből *sky*. Pedig ugye a nagy orosz zeneszerző nevét *Csajkovszkij*-nak és nem *Tschaikowsky*-nak írjuk magyarul? A nem latin betűs nevek, szavak magyar transzkripciójánál ugyanis az a vezető elv, hogy ezeket a magyar kiejtéshez legközelebb álló magyar helyesírás szerint adjuk vissza. Igaz, ezt néha megnehezíti, hogy például az orosz *x* erősebb, „torokból jövőbb”, mint a magyar beszédben néha már alig hallható *h*, de még akkor is közelebb van hozzá, mint az ahelyett gyakran (helytelenül!) használt *kh*. Elvégre nem véletlen, hogy magyarul *Hruscsov*-nak, *Mihalkov*-nak írjuk és ejtjük a hajdani miniszterelnök, illetve a filmrendező nevét. Nagyon elterjedt hiba az orosz *и* magánhangzót magyarra *i* helyett *ü* betűvel átírni, de ezzel a hanggal ejteni is. Lehet, hogy nincs igazam, de ezt én elsősorban azoknak a hajdani magyar orosz tanároknak a bűnéül rovom fel, akik azért tanították így, mert maguk sem tudták helyesen vagy legalább megközelítőleg helyesen kiejteni ezt a sajátos orosz hangot.

Nem szükséges az orosz nyelv tudórnak lenni ahhoz, hogy megjegyezzük: az orosz nevek magyar átírásában – néhány kivételt leszámítva – nem kerülhet magánhangzót jelölő betűre ékezet, kategorikusan sem szerepelhet *ü*, *kh*, *x* vagy magánhangzóként *y*. Még akkor sem, ha egy orosz név birtokosa maga írja le angolosan vagy franciásan a nevét. Az orosz állampolgárok útlevelében – tehát kétségtelesen hivatalos okmányában – ugyan valóban így szerepel a

nevük, de ez számunkra, akiknek az orosz kiejtéshez leginkább hasonlító módon, magyar helyesírással tüntetjük fel a nem latin betűs neveket, nem lehet irányadó. Hogy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott, A magyar helyesírás szabályai című kiadvány tizenkettedik kiadását idézzem, a nem latin betűs írású nyelvek tulajdonneveit a magyar ábécé betűivel, lehetőleg a *forrásnyelvből* (tehát nem angolból, németből, franciából stb.) írjuk át (202. c. és 218. pont). Igaz, már idestova négy évtizede jelent meg A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása című kézikönyv, ám véleményem szerint semmi sem indokolja, hogy azt idejétmúltnak vagy kivált szakszerűtlennek tekintsük. Ezt a kézikönyvet, amely a többi között az orosz nyelv neveinek magyar átírási szabályait rögzíti, a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának és Szláv Nyelvészeti Bizottságának kezdeményezésére, jóváhagyásával szerkesztették és tették közzé. Felteszem, aligha akad, aki kétségbe vonná ezeknek a testületeknek az illetékességét az adott tárgykörben.

Ha valamely tudományos vagy népszerű-tudományos cikk nem tartalmaz újat, az többnyire fölöslegesnek nevezhető. Nem sértődöm meg, ha a Kedves Olvasó ezt az írásmat ebbe a kategóriába sorolja. Hiszen a fentiekben semmi érdemlegesen újnak nevezhető szabályt nem fogalmaztam meg. Ebben a cikkben csupán arra hívom fel a szerzők, a szerkesztők és a korrektorok figyelmét, hogy *tartsák be* a már korábban megfogalmazott és egy darabig nagyjából tiszteletben is tartott szabályokat, illetve ha nem tudnak valamit, netán kétségeik támadnának, üssék fel a megfelelő szabályzatot.

Kulcsár István
újságíró

Tulajdonnevek közszoí alakjai – használjuk, de hogyan írjuk?

1. A tulajdonnevek jelentésének azt a változását, melynek során egy nyelvközösségben egy tulajdonnévként használt elemet közszoíként is elkezdenek használni, közszoívá válásnak, **apellativizációnak** nevezzük. Hajdú Mihály részletesen vizsgálta a jelenséget a tulajdonnevek és a kialakult közszoíak oldaláról is. Kiemelte, hogy a változás mögött társadalmi és lélektani okok is állhatnak, és megjegyezte, hogy ez sok nyelvben a helyesírás megváltozásával is jár.

Közszoívá válással minden névfajta esetében számolhatunk, a személynevek egyes fajtái (pl. keresztnevek) esetében pedig kifejezetten gyakori ez a jelenség. Az alábbiakban saját kutatásaimra és korábbi vizsgálatokra támaszkodva mutatok be minden magyar névtípus apellativizációjára példákat.

Köznevesülhetnek **mitológiai eredetű személynevek** (pl. *herkules* 'erős férfi'), **keresztnevek** (*pali* 'férfi', *maca* 'nő', *fruska* 'fiatal lány', *okostóni* 'okoskodó ember', *nyúlbéla* 'gyáva', *bölcsészbarbi* 'bölcsészlány'), **családnevek** (*kádárkolbász* 'gumibot'), valós vagy mitológiai **helynevek** (*váciút* 'folyosó a börtönben', *kánaán* 'gazdag vidék, ország'), **állatnevek** (*blöki* 'kutya'), **intézménynevek** (*akadémia* 'börtön'), **tárgynevek** (*kolosszus* 'magas tárgy vagy ember', *szfinx* 'hallgatag, titokzatos ember'), **emberi alkotások** nevei, pl. márkanevek (*teflon*, *kerozin*, *nejlon*, *plexi*, *linóleum*, *vazelin*, *polár*). A változás ritkán az ún. **eseménynevek** körében is megjelenik, továbbá érinti a csoportra vonatkozó és az **idegen eredetű neveket** is (pl. *vilisz* 'ujjatlan trikó, amit Bruce Willis tett divatossá', *bitlisz* 'hosszú hajú személy').

2. A köznevesülés jelentésváltozás, melynek során új, másodlagos jelentésem jelenik meg az eredeti, tulajdonnévi jelentés mellett. A tulajdonnévi jelentés nagyon ritkán tűnik el, azaz a változás ritkán tekinthető jelentésváltásnak. Erre is van azonban példa: ma már csak kevesen tudják a *megy, mint a lökös / lökös* kifejezést hallva, hogy ebben a *Lőrinc* személynév rövidült, képzős alakjának egyik alakváltozata rejlik. A *lökös, fél-lökös* és *türöm-lökös* jelentése pedig a nyelvjárásokban az *antal*-hoz és az *istók*-hoz hasonlóan 'féleszű, hóbortos, eszelős ember' volt. A jelentés megváltozása az élőnyelvi névhasználathoz kötődik, ezért is találunk a felsoroltak között is igen sok szlengből és köznyelvből származó példát.

A tulajdonnevek helyesírását részletesen szabályozza a AkH.¹², és kitér arra az esetre is, ha köznévvé válva használjuk őket. A 201. pont alapján ilyenkor ezeket kis kezdőbetűvel írjuk, és az egykori tulajdonnév írásmódjától esetleg más tekintetben is eltérünk, pl. *havanna, pecsovcics, röntgen; ferencjóska, háryjános*. Az idegen írásmódot magyarosra cserél(het)jük fel, pl. *aszpirin, konyak, priznic, szendvics, termosz*. A szabályzat ugyanítt foglalkozik a tulajdonnevek és a közszők összeforrásából keletkezett összetett szavak helyesírásával is: ezeket kisbetűvel kezdjük, és az alkotóelemeket egybeírjuk, pl. *ádámcsutka, páfördulás, pullman-kocsi, wertheimzár*. Az idegen írásmódot ez esetben is gyakran magyarosra váltjuk fel, pl. *dízelmotor, dízelolaj, makadámút, pasztőröltás*.

Ha szemügyre vesszük a tulajdonnevek közszői változatait (ld. Hajdú 2003: 77–78), ritkán ugyan, de számolhatunk olyan alakokkal, melyekben minden formai változtatás nélkül használnak egy tulajdonnevet köznévként. Ilyen alakulásmóddal főleg márkanevek közszői származékai jönnek létre, pl. *jaffa, audi, cellux*, vagy mértékegységek nevei alakulnak, pl. *watt, volt, ohm*. Általában azonban az új közszői alakon valamilyen hangtani vagy alaktani változást tapasztalunk. Ez néha csak azt jelenti, hogy az idegen nyelvből átvett nevek írásképét a magyar kiejtésnek megfelelően rögzítjük, pl. *Cardigan > kardigán, Lynch > lincs, Sandwich > szendvics*, néhány esetben szabályos hangváltozást is felfedezhetünk, pl. *Kain > kaján, Noah > noha ~ nova, Ágoston > aggastyán*. Kaphat a szó végződést: leggyakrabban képzőt vagy ritkábban többesjelet, pl. *bélás* 'régii kétforintos', *tamászkodik* 'kétkeldek', illetve sok tulajdonnevünk összetételben elő- vagy utótagként vált köznévvé, pl. *dobostorta* 'tortafajta', *kandiklára* 'kíváncsiskodó kislány'.

A szabályozás egyértelműnek tűnik: a tulajdonnevet nagy kezdőbetűvel, a közszői (köznévi vagy igei) származékot pedig kis kezdőbetűvel írjuk. Maga a szabályzat is kiemeli azonban, hogy a köznevesülés lassú folyamat, és az írásformák egy ideig ingadoznak a nagy kezdőbetűs, idegenesen írt tulajdonnévi és a kis kezdőbetűs, magyarosan írt közszői formák között (pl. *facebookozik ~ fészbukozik ~ fészbukol*).

3. A szabályzat szerint írásmódváltásra csak akkor kerülhet sor, ha „a társadalmi tudatban a köznévvé válás már elég széles körben végbement”. De milyen fogódzóink van-

nak a már egyértelműen közszővé (személynevek esetében típusnévvé, márkanevek esetében fajtanévvé) vált tulajdonnevek felismeréséhez?

Az élőnyelvi névhasználat során a **kontextus** és a tulajdonnévtől eltérő névhasználati sajátosságok (pl. összetétel tagjaként való használat) segítik annak felismerését, hogy nem a hagyományos tulajdonnévi jelentést kell a névhez kötnünk. Sokszor a **szövegtípus** is támpontot nyújt: a viccekben pl. igen gyakori a személynevek típusnévi használata.

A közszővé vált alakok felismerését a **képző** meglete segíti leginkább, a szerző 1959-ből származó márkanevi példái: *Sidol > kiszidoloz, Brunolin > brunolinozható* (a *Sidol* közismert fémtisztító, a *Brunolin* pedig bútorfényesítő márkaneve volt). Az újabb képzős példák jól mutatják a márkanevek általános jelentésben, termékfajta nevéként való használatát, pl. *Hypo* 'fertőtlenítőszer márkaneve' > *hipóz* 'fertőtlenít' (< *hipó* 'erős fertőtlenítő és fehérítő hatású háztartási vegyszer', *Photoshop* '(egy bizonyos) képszerkesztő és képfeldolgozó szoftver' > *fotosop* 'átalakított kép', 'képátalakító szoftver' (általában), (*meg*-)*fotosop(p)ol* 'digitális képét módosít'. Képzőt találunk a keresztnéven a *bepaliz* 'becsap, rászed', *istókos* 'bolondos', *antalkodik* 'bolondozik' szlengből és nyelvjárásokból származó alakokban is. Mindegyik felsorolt példára jellemző, hogy a képző ezekben már a közszői alakhoz kapcsolódott: *hipó* 'fertőtlenítőszer', *fotosop* 'képátalakító szoftver', *pali* 'becsapható, balek', *istók*, illetve *antal* 'bolond'.

Írásban a név **magyar kiejtést tükröztető írásmódja** különíti el a köznévi alakot a tulajdonnévtől (pl. *bédekker, pecsovcics, fukar, kóla, dzsip* < *Baedeker, Petsovcics, Fugger, Cola, Jeep*).

A hangalak megváltozásán, a magyar kiejtéshez való igazodásán és a kisbetűs írásmódon kívül a márkanevek köznevesülésére (fajtanévi használatára) utaló egyértelmű jelnek tekinthetjük azt is, ha a márkanevi eredetű elemet már az árutípus megnevezésére használjuk, pl. *Sony walkman, Bosch flex, Berlinger Haus termosz, Philips diktafon, Grundig magnetofon, Mattel barbi(e)*.

Források és felhasznált irodalom

AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. A magyar helyesírás szabályai. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/akh12#F6>

Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó. Budapest.

J. Soltész Katalin 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–470.

Takács Judit 2020. Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.), *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet–Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 231–240.

Takács Judit
egyetemi docens, EKE

Minek nevezzetek – avagy fedezd fel az eredetit!

A világ legnagyobb svéd bútoráruháza már az indulása óta a névadásban is különleges irányvonalat követ. Mintha a zseniális alapító, Ingvar Kamprad már a XX. század közepén tisztában lett volna vele, hogy nagy sikert fog aratni, akármilyen nevet is ad termékeinek, azok kelendőek lesznek, a vevők megjegyzik a számukra furcsa svéd szavakat, és megszeretik azokon keresztül Svédországot.

A vevők először nálunk is furcsállották ezt a névadási gyakorlatot, mint ahogy a többi, nem angolszász nyelvű társadalomban is, hiszen számukra különösen nehezen kiejthető neveket adnak a termékeiknek. Nem mintha egy angol vevő könnyebben ki tudná ejteni, mondjuk a Järvfjället szót, mint egy török – ám ebben is következetes észszerűség és logika uralkodott, mint általában a skandináv élet sok területén.

Az IKEA betűszó az Ingvar Kamprad Elmtaryd Agunaryd szavak rövidítése. Termékeik elnevezési gyakorlata állítólag a cég alapítójának, Ingvar Kampradnak a diszlexiájából ered. Ő dolgozta ki ugyanis azt a szisztemát, amelyben a különböző termékcsoportoknak eltérő jellegű neveik vannak. A székek, asztalok többnyire férfiak nevét viselik, a függönyök, textilek nőké, az ágyak, előszobabútorok, ruhás szekrények norvég településeket. A konyhák nyelvtani kifejezéseket takarnak, a fürdőszobákat elsősorban tavakról és folyókról nevezik el, a szőnyegeknel a dán helységnevek a jellemzők, a gyerekholmik állatneveket viselnek, a kanapék, dohányzóasztalok és könyvespolcok főleg svéd települések után lettek elnevezve. (Tegyük hozzá, nem mindegyik.) Ahogy nőtt a termékek száma sok tízezerre, mindig ki kellett találni egy-egy új elnevezést, tehát volt – és van – egy csoport, ami csak ezzel foglalkozik a cégnél.

E gyakorlatnak kötve hiszem, hogy csupán a diszlexia lett volna az oka, sokkal inkább az a mesteri marketingszemlélet, amely a világ legnagyobb bútoráruházát általában jellemzi. Ha ugyanis pótolni akarod a széket, lámpát, alkatrészt, nem cikkszámot kell keresned, hanem csak megjegyezni egy nevet, amely – itt jön a lélektan – sokkal inkább megragad a fejedben, mint egy szám. Ingvar ötlete volt a katalógus is, amelyet először újságmellékletként terjesztett a falvakban. Alig volt 17 éves, amikor egy idős rokona segítségével céget alapított. Ma Almhultban, ahol – mindössze 20 évesen – megnyitotta egy asztalosműhelyben az első bútorkiállítást, múzeum működik.

Csak hogy a XXI. századra a névadó települések, régiók, tavak, folyók, tájak „fellázdak” – mégpedig a turizmus miatt. Az Ektorps szó ugyanis, amiről a közismert kanapét elnevezték, valójában egy természetvédelmi terület neve Stockholm közelében, a Järvfjället pedig nem (csak) egy irodaszék, hanem egy gyönyörű lappföldi táj. Ha azt mondom, Bolmen, van, akinek – világszerte! – a vécékefe jut eszébe, pedig ez egy tiszta, édesvízű tó. A települést mostanában úgy reklámozzák, hogy „Welcome to Bolmen – More

than an Ikea toilet brush” – azaz ’Isten hozta/üdvözet Bolmenben, ami több mint egy vécékefe!.

Folytathatnánk még a sort: Toftan – jó persze, szemetes-kuka, de eredetileg egy gyönyörű tó Dalarnában. Skärhamn nemcsak egy ajtókilincs, hanem egy kis falu Tjörn szigetén, Svédország nyugati partján, és egykor fontos halászkikötő volt.

Björksta sokak számára egy ismerős küllemű képerket, pedig „egyébként” egy történelmi falu, az egyetemi város, Uppsala közelében, viking emlékekkel. Viking kori leletek persze nemcsak erre lelhetők fel, hanem Vrenában is, amely igaz, hogy egy konyhai munkalap, de persze egy kedves kisváros Sörmland tartományban, bájos kis kastélyokkal. Az egyik fellépő alkalmatosságot Mästerbynek nevezik, amely egy középkorban alapított kis falu Gotland szigetén. Az Ingatorp nevű asztal ugyancsak egy svéd település nevét viseli, akárcsak a Järvfjället szék vagy a Voxnan fürdőszobapolc. A Hemsjö tömbgyertya és a Kallax polc szintén kisvárosoktól kölcsönözte a nevét.

A Visit Sweden, a svéd nemzeti turisztikai hivatal, amely belföldi és külföldi marketinggel foglalkozik, új kampányt indított el. Ennek lényege, hogy 21 olyan svéd helységet reklámoznak, amelyek az IKEA termékeinek nevei mögött állnak. A kampány jelszava: Discover the originals, azaz ’fedezd fel az eredetit’. A cél az, hogy kíváncsivá tegyék a turistákat, ösztökéljék, hogy látogassanak el ezekre a szép helyekre, és személyesen tapasztalják meg, mit is rejtenek ezek a világszerte ismert skandináv szavak. Hiszen ezek nemcsak komódok és hintaszékek, hanem szép turisztikai célpontok is.

(Miközben e témával foglalkoztam, felmerült bennem, hogy Magyarországon milyen nevet kaptak anno a hasonló termékek? Nos, volt nekünk Agria szekrényosorunk, Kékes, majd Munkácsy tévénk – igaz, mindenki tudta, hogy ezek a nevek mit, kit rejtenek. No meg, Magyarország nem is exportált a világ vagy 100 országába. A mai, többi, hazánkban létező multicég vagy hasonló gyakorlatot folytat, mint az IKEA, vagy pedig csak cikkszámmal különbözteti meg áruit, de sokkal kisebb a befolyásuk. Nem utolsósorban: sehol a világon nem neveznek el ma már senkiről, semmiről tévét vagy akár laptopot...)

Nehezen szokták meg a magyar vevők a svéd bútorüzlet sajátos szokásait, hogy aztán pár év alatt hűséges rajongói legyenek. Az angol nyelvtanítás elterjedésével természetessé vált a tegeződés – ma pedig még inkább. Az, hogy milyen fontosak számukra a gyermekek, és hogy a vásárláshoz hozzátartozik a falatozás, kávézás élménye, a plázák korában ma már magától értetődő.

Az újdonságok bevezetésével azonban ma sem állt le a svéd bútoróriás, jóllehet az alapító 2018-ban elhunyt. Ha rákattintunk az üzletlánc egyik internetes aloldalára, azt tapasztaljuk, hogy a szokásos, számunkra nehezen kiejthető

svéd nevek helyett most olyasmik állnak a termékek alatt, minthogy „a családom nem tisztel eléggé”, „a pasim nem válaszol az sms-eimre”, vagy „apa allergiás a szőrös állatokra”. Nem mintha ezeket könnyű volna kiejteni és értelmezni akár svédül, akár angolul az átlag magyar fogyasztó számára. A rendhagyó nevek oka az a friss és ismét zseniális marketingkampány, aminek lényege, hogy a termékek – egy részének – elnevezését ezerszer ismételt, családi körben gyakran elhangzó, közhelyszerű mondatokra cseréljük.

Így aztán most az extra kanapéággy neve az, hogy „a partnerem horkol”, a fogkefétartó meg „nem akar összeköltözni velem”. – Nos, ez tipikusan olyan dolog, amire a magyar nem lenne vevő. Emögött számunkra idegen néplélektani

okokat kell keresni. A svédok ugyanis nem szégyellik betegségeiket, gyengeségeiket, egyedi sajátosságaikat, napi problémáikat. Épp ezért itt az embereknek van arra idejük, hogy ezeket a márkaneveket megjegyezzék, elolvassák, sőt értékeljék ezt a fajta fanyar humort. Ez egy olyan ország – és itt érthetjük meg a különbséget, amelynek életszemléletét nem nagyon lehet exportálni –, ahol nem gond, hogy a király diszlexiás, vagy ahol a világsikert arató svéd tinisorozat – most forgatják a következő szériát – 16 éves diák szereplői Asperger-kórosok, ADHD-sek, netán túlsúlyosak, színes bőrűek, és hiába nagyon gazdagok, gátlásosak.

Elek Lenke

újságíró, olvasószerkesztő

Olvasói levelek – szakértői válaszok

Olvasói levél

Át – Honnan, hová?

Gyorsan változó világunkban a dilettáns nyelvművelők is készletet éreztek új szavak, fogalmak, nyelvi fordulatok bevezetésére. Ha lenne divatossági vetélkedő, valószínűleg az *át*- kezdetű szavak vinnék el a pálmát. Nem is lenne baj, ha a „hagyományos” értelemben használnák azokat. *Átúszni a Stix folyót, átigazolni egy komplett focicsapatot, átkiáltani a szomszédba, „legyen szíves átdobni a labdát.”*

Baj akkor van, ha e szavakat átvitt értelemben használjuk. Más nyelvekből keresgélve, valamely értelmet akarunk adni a mondókánknak. (*Durch... átoltottság* stb.) Lám, az egészségügyiek az *oltás, beoltás, ismételt oltás* szavakkal bőven ki tudják fejezni magukat, gyógyító munkájuk menetét. Nincs szükségük szakmai zsargonjuk megújítására, átalakítására.

Szabad kérdezni? Az *átoltottak* milyen szófaj?

Tisztelettel: **Reményfy László**

Szakértői válasz

Átolt, átoltottak, átoltottság

Cikkemet Reményfy László olvasói leveléhez kapcsolódóan írom. A benne feltett kérdés az *átoltottak* szófajára vonatkozik. A levélíró minden bizonnyal az ilyen típusú mon-

datokban szereplő szóalakra gondol: „Az egyetemeken már most is kimagasló mértékű, átlagosan nyolcvan százalékos az *átoltottak* aránya” (az idézet egy minisztériumi tisztviselő nyilatkozatából való). Ennek a szófaja természetesen főnév; pontosabban, eredetét is figyelembe véve: főnevesült melléknévi igenév. Felépítése: *át* [igekező] + *olt* [ige] + *(o)tt* [a befejezett melléknévi igenév képzője] + *(a)k* [a többes szám jele].

Könnyen lehet azonban, hogy Reményfy László kérdés nem valódi, hanem álkérdés: amolyan szónoki kérdés, amely nem választ keres, hanem az *átoltottak* alaknak a hibás, sőt akár abszurd voltára kíván célozni.

Ha a kérdés esetleg mégis valódi, akkor hangsúlyoznom kell, hogy egy szó nyelvhelyességi megítélését és grammatikai minősítését (ebben az esetben szófaját) nem szabad összekeverni: az idézetbeli szóalak mindenké-

ppen főnév – teljesen függetlenül attól, hogy mit gondolunk a helyességéről.

Sajnos a levélíró nem fordít gondot annak az állításának a bizonyítására, hogy egy „divatossági vetélkedőn” valószínűleg az *át* igekezőjű szavak „vinnék el a pálmát”. Ha komolyan azt gondolja, hogy ez így van, azt számos példa felsorolásával illene igazolnia. Ennek hiányában úgy tűnik, hogy valójában az *átoltattak* és az *átoltottság* alkalmazását hibáztatja, és ezt próbálja meg általánosabb következtetés rangjára emelni.

Reményfy László levele arra vall, hogy ő az *át* igekező használatát (kizárólag?) akkor helyesli, ha ’valahonnan valahová’ típusú cselekvésnek, történésnek a jelölésében vesz

részt. Hogy a valóság és a nyelv ennél sokkal bonyolultabb, arról ő és minden érdeklődő olvasó meggyőződhet például a magyar nyelv nagyszótára *át* szócikkének és *át* igekötőjű szócikkeinek tanulmányozásával. (Az *a*, *á* kezdőbetűs címszóanyag a szótár második, 2006-ban megjelent kötetében található.)

A 'valahonnan valahová' típustól eltérő, tőle eltávolodott jelentések kínálatából hadd emeljem itt ki – mint a cikkem második feléből kiderül, egyáltalán nem véletlenül – a 'valamit teljesen betöltve, részeibe behatolva, illetve egészére kiterjedve' jelentésfaját. (Példáim nem a Nagyszótárból valók, hanem saját „gyártmányúak”.) – Kétségtelen, hogy az *átjár* ige a 'valahonnan) valahová' típust képviseli az ilyen mondatokban: „Pista *átjárt* a szomszéd faluba udvarolni”, de a másik említett jelentésfaját az ilyenekben: „Az odaégett étel szaga *átjárta* az egész házat”. Az *átítat* pedig mindig az utóbbi típusba tartozik: „A felborított pohárból kiömlő bor *átítatta* az asztalon fekvő iratokat”; „A megcsalt asszony minden porcikáját *átítatta* a gyűlölet”.

Érdekes, hogy az *át* igekötő egymással ellentétes jelentésárnyalatok kifejezésére is alkalmas lehet. Az *átolvas* például általában 'futólag, felületesen olvas' jelentésű, míg az *átvizsgál*, *átfésül* többnyire alaposágra utal.

Az olvasói levélhez kapcsolódva talán azt is érdemes megemlíteni, hogy bő negyven évvel ezelőtt (1980-ban) miféle *át* igekötős igék helytelenített használatáról szolt a Nyelvművelő kézikönyv. – A fölöslegesnek tartott igekötő miatt említette többek között az *átranzformál* esetét, hiszen a *tranzformál* eleve 'átalakít' jelentésű. (Az ilyenféle idegen szavaknak magyar elemmel való kiegészítéséről ma is heves viták zajlanak a nyelvművelésben.) – Másféle eset az igekötő eltévesztése: a kézikönyv hangsúlyozza, hogy például az *átfest* csak 'újrafest; más színűre fest' jelentésben helyes, 'befest' jelentésben viszont nem jó; ugyanígy helytelen az *átmos* a *megmos* vagy a *kimos* igéknek a helyén, viszont alkalmas a tisztító öblítés jelölésére. – Divatos és mesterkélten igekötőcserének mondja a kézikönyv a *megbeszél* helyett alkalmazott *átbeszél* esetét. Megfigyelésem szerint az *átbeszél* azóta még inkább elterjedt. Bevallom, magam sem kedvelem: fontoskodást, divatmajmolást érzek benne. Viszont elfogadhatónak tartom olyankor, ha az egyszerű és általános megbeszéléshez képest a pontról pontra haladó, alapos megvitatást kívánja jelölni.

Mindezek után áttérhetek az *átolt* igének és származékainak a tárgyalására. Az ige címszóként szerepel a magyar nyelv nagyszótárában (2006).

Itt az 1. jelentése ez: '<növényt, különösen gyümölcsfát> oltással más jellegűvé változtat'; az ehhez kapcsolt jelentésárnyalat pedig ez: '<faágat> oltás céljából másik fába illeszt'.

A 2., régi nyelvinek minősített jelentés: '<fertőzést, kórokozót> másra átvizs, átterjeszt'.

A 3. jelentést a szótár a biológia szaknyelvébe tartozónak minősíti: '<fertőzést, kórokozót> (oltással) más táptalajra helyez, mesterséges úton másra átvizs'.

A 4., régi nyelvinek minősített jelentés pedig ez: '<érzést, eszmét stb.> beleolt, átplántál valakibe'. – Ezzel kapcsolatban pontosabbnak tartom a Magyar értelmező kéziszótárban (2003) álló „választékos” minősítést, hiszen olykor ma is felbukkannak ilyenféle mondatok: „A tanár *átoltotta* diákjaiba a francia irodalom iránti rajongását”.

A Nagyszótár *átolt* szócikkében tehát nincs meg a ma divatos 'védőoltással ellát, beolt' jelentés. Ennek több oka is lehet, de a helytelenítés biztosan nem tartozik közéjük: a Nagyszótár a nyelvhasználati tényeket rögzíti, nem tekinti feladatának a nyelvhelyességi értékelést. – A hiány valódi oka leginkább az lehet, hogy az *a*, *á* kezdőbetűs szócikk készítésekor a szótár legfőbb forrása, a Magyar történeti szöveggyűjtő még csak a 2000-ig tartó időszakra terjedt ki. Szerepe lehet annak is, hogy a szóban forgó kötet kevesebb kiegészítő forrást alkalmazott, mint a későbbiek. Az okok között szintén számításba vehető az, hogy a Nagyszótár (mindmáig) csakis írásban közzétett forrásokat vesz figyelembe, szóbelieket nem, továbbá olyan adatokat sem használ, amelyek csupán az interneten jelentek meg. (Az utóbbi akadály viszont nem érvényesül olyankor, ha az internet elvezeti a szócikkírókat például egy nyomtatott napilaphoz, onnan ugyanis idézhető az adat.)

Az *átolt* ige 'védőoltással ellát, beolt' jelentése több módon is létrejöhetett. Elképzelhető, hogy a Nagyszótárban 3.-ként megadott (biológiai) jelentés árnyalataként alakult ki az orvosi nyelvben. Lehetséges, hogy az *át* igekötő – ahogy erre az olvasói levél is utal – egyszerűen divatjelenséggé, más igék mintájára tolokodott a *be* igekötő helyébe, jóllehet ezt nehéz volna megokolni és bizonyítani. – Ha nem az egyes emberek beoltására, hanem sok emberre, a lakosság jelentős részére gondolunk, akkor szerepet kaphat az *át* igekötőnek az a jelentésfajtája is, amelyet cikkem első felében említettem: 'valamit teljesen betöltve, részeibe behatolva, illetve egészére kiterjedve'. Esetünkben tehát az, hogy az oltásban sokan részesülnek; mérhető az, hogy az oltás mint tevékenység a lakosság egészének vagy bizonyos csoportjainak mekkora hányadára terjed ki.

Az internetet böngészve és a mindennapok beszélgetéseit hallva azt tapasztalom, hogy az *átoltottak*, *átoltottság* származékok fontosabb helyet foglalnak el a nyelvhasználatban, mint maga a 'beolt' jelentésű *átolt* ige. Talán ez is magyarázza, hogy a származékokat elfogadhatóbbnak érzem az alapszavuknál.

Leginkább az ilyen szókapcsolatokat tartom indokoltnak: az *átoltottság mértéke*, *átoltottsági százalék*. Úgy vélem azonban, hogy ezeknek is jobb volna az egészségügy szakmai körében, a hivatali nyelvhasználatban megmaradniuk. A nagyközönségnek szóló közleményekben, nyilatkozatokban jobb volna a közérthetőbb, természetesebb, megszokottabb *beolt* igét használni, valamint a *beoltottak* arányáról beszélni.

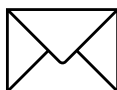
Horváth László
nyelvész, Nyelvtudományi Kutatóközpont

Olvasói kérdés

A nyelv nem filozófiai vagy matematikai rendszer. A cél: a közlés eredményessége. Most mégis medítálok szavaink rejtélyein. – *Rettenetesen nevetünk* egy tréfán. A tréfa vidám dolog, nem rettenetes. És ha rettenetes is a világjárvány, tréfát ne csináljunk belőle mert nem tréfadolog, ami velünk történik. – *Tiszta piszok a kezed* – mondja az édesanya kisfiának. Hát most tiszta vagy piszkos?

Nagyon érdekes anyanyelvünk változásait megfigyelni, s a spontán „nyelvújítás” is lehet eredményes. Most hirtelen nagyon sok új szavunk keletkezett a pandémiához kapcsolódva is. Jó lenne a *pandémia* helyett a *világjárvány* szót használni a köznyelvben, tehát magyarul mondani. Régen azt tanultuk, ha van az idegen szóra jól csengő, egyszerű magyar szó, akkor azt használjuk! „Mint jelképes erő és hatalom, a magyar szó nekünk a legnagyobb ereklye” (Tamási Áron).

Dénes Gyuláné ny. tanár

Szakértői válasz

Lehet-e a nyelv szörnyen izgalmas?

„Fejem fölő a csillagok jeges tüzet kavarnak” – írja Pilinszky János a Téli ég alatt című versében, és ez a verssor a *jeges tüzet* szókapcsolattal akár az oximoron jelenségének iskolapéldája is lehetne. Idézhetnénk akár József Attilától vagy Kosztolányi Dezsőtől is, hiszen a költészetben gyakran előforduló alakzatról beszélünk. Ahogy azonban Olvasónk is felhívja rá a figyelmet, nemcsak az irodalmi nyelvben, hanem a köznyelvben, a hétköznapi kommunikáció során is használhatunk oximoronokat. Olvasónk a *rettenetesen nevet* és a *tiszta piszok* példákat említi, de ide sorolhatjuk a *szörnyen izgalmas*, *borzasztóan szép*, *félelmetesen vicces* és az ezekhez hasonló szerkezeteket is. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ezek nyelvhelyesség szempontjából megállják-e a helyüket, hiszen a logika szerint ezek egymást kizáró, egymásnak ellentmondó fogalmak. A kérdés tisztázáshoz érdemes megvizsgálni, hogy ezekben a szerkezetekben a negatív érzelmekre utaló bővítményeknek – így a *rettenetes*, *szörnyen*, *borzasztóan* és *félelmetesen* szavaknak – van-e valamilyen speciális funkciójuk, és ha igen, mi az. Miben különbözik tehát az *izgalmas* a *szörnyen izgalmas* alakzattól? A legegyszerűbb válasz az, hogy intenzitásában. Az utóbbiban a *szörnyen* fokozza az *izgalmas* mértékét, és a *nagyon izgalmas* szerkezettel szinonim jelentést hoz létre. Ugyanez történik a többi szerkezetben is: a negatív jelentésű szó mindig a pozitív érték intenzitását növeli. Noha továbbra is kérdéses marad: vajon miért negatív értékű melléknevet kapcsolunk hozzá fokozásként, nem pedig pozitívat. A válasz az lehet, hogy ugyanazért,

amiért a költő is él az oximoronok használatával: a két ellentétes jelentésű szó egymásmellettsége figyelemfelkeltően, meghökkentőbben hathat, éppen ezért nagyobb érzelmi reakciót feltételez mind a beszélő, mind a befogadó részéről. Megjegyzem, az ilyen szerkezetek nem csupán a magyar nyelv sajátosságai közé tartoznak, hanem más európai nyelvekben is találkozhatunk a jelenséggel, és az is érdekes, hogy a bővítmény szerepében nagyobb számban, gyakrabban fordulnak elő a negatív érzelmekre utaló szavak, mint a pozitívak.

A funkciót megvizsgálva tehát kiderül, hogy helytelenek nem nevezhető egyik szerkezet sem, azonban abban egyetértek az Olvasóval, hogy az idézett alakokat inkább csak informálisabb szövegekben, esetleg szóbeli, bizalmasabb megnyilatkozások során célszerű használni, az igényes megfogalmazás eléréséhez érdemesebb más, egyszerűbb, hangulatában semleges vagy illeszkedő szavakat választanunk fokozásban: *nagyon vicces*, *jóízűt nevet*, *bámulusan szép* stb.

Nézzük meg most, hogy mi a helyzet a már említett *tiszta piszok* szókapcsolattal! Látszólag úgy viselkedik ez is, mint az idáig vizsgált adatok, ezúttal azonban mégis egy másik jelenséggel van dolgunk. A *tiszta* elem első ránézésre félrevezető lehet, a kulcs pedig a szófajtságban rejlik. A szókapcsolatban ugyanis a *tiszta* nem melléknévként, nem ’makulátlan, szennyeződés nélküli’ jelentésben jelenik meg, hanem partikulaként, a *csupa* vagy a szlengesebb *tök* szinonimájaként. Így tulajdonképpen a két fogalom között nincs jelentésbeli ellentét, sőt a partikula el is hagyható anélkül, hogy a közlés tartalmilag sérülne. Nyelvhelyességi szempontból ugyan nem kifogásolható a *tiszta piszok* megoldás, formális közegben a választékosság érdekében kerülne ezt az alakot, és helyette önmagában használnám a *piszkos* szót.

Most újra felteszem a címben szereplő kérdést: lehet-e szörnyen izgalmas a nyelv? A mondatot nyelvhelyességi szempont szerint vizsgálva azt mondhatjuk, hogy bizonyos helyzetekben igen, élhetünk ezzel a megfogalmazással, máskor viszont szerencsésebb kerülni. Arról pedig, hogy rejteget-e izgalmasokat a nyelv, döntsön mindenki szíve szerint!

Horváth Zsófia
egyetemi hallgató, ELTE

Pandémia vagy világjárvány?

A nyelvek szókészlete állandóan formálódik a társadalmi és történelmi változások során. Ma a tömegkommunikáció révén nagy hatással vannak a nyelvek egymásra, rengeteg szót átemelünk idegen nyelvekből, és használunk a magyar megfelelő mellett. Ilyen a napjainkban gyakran hallott *pandémia* kifejezés is.

Érdemes megvizsgálni, hogy a *pandémia* és *világjárvány* szavak valóban azonos értelműek-e, és hogy a magyar megfelelő hiánytalanul használható-e minden esetben. A *pandémia* görög eredetű szó, amelynek jelentése 'általános, több országra kiterjedő járvány'. A *járvány* szó, amely a *jár* ige -vény képzős származéka, 'ragályos betegség tömeges előfordulása, nagy területen való elterjedése' jelentéssel írható le. A *járvány* szót eredetileg melléknévként használták a betegségekkel kapcsolatosan, arra utalva, hogy a betegség az egész testre kiterjed. Főnévként, ragályos betegség értelemben, csupán később terjedt el, jelzős szerkezetek alapján, mint a *járvány betegség*, *járvány nyavaja*, jelentéstapadással jött létre. A *járvány* a ma használatos értelemben szintén a *jár* igehez köthető, azaz a *terjed* vagy *szerte jár* mozzanatok nyomán alakulhatott ki. A *járvány* szó szinonimája az *epidémia* szó, amely az orvosi szaknyelvhez köthető, 'egy bizonyos területen elterjedő járványra' utal. A *világjárvány* szóösszetétel azonban utal a *pandémia* szó jelentésében megjelenő tágabb értelmezésre, vagyis egy olyan ragályos betegségre, amely a világon, azaz több országban, több kontinensen terjed el.

Tehát az Olvasónak igaza van abban a tekintetben, hogy a *világjárvány* és *pandémia* szavak jelentése megegyezik, így az orvosi szaknyelvhez köthető, idegen eredetű szó használata elkerülhető lenne. Azonban az olyan világméretű események, mint a koronavírus-járvány, jelentősen befolyásolják mindennapjainkat, amely tükröződik a nyelv szókincsében is. A nagy, világszintű történelmi események nyelvi hozadékai még ma is fellelhetők szókészletünkben. Korábbi járványokhoz, pontosabban a 14. századi pestisjárványhoz köthető a *karantén* szó is, amely a magyar nyelvbe francia közvetítéssel érkezett. A szó az olasz *quaranta giorni*, azaz *negyven nap* szó szerkezetből ered, amely a ragályos betegséggel fertőzött emberek negyvennapos kötelező vesztégzárjára utalt. Habár a szó már korábban is létezett, az 1378-as nagy pestisjárvány során terjedt el Európában. Szintén egy olaszországi járványhoz, az 1743. évi náthalázhoz köthető az *influenza* szó elterjedése több európai nyelvben, amely a latin *influere* igéből eredő, olasz *influenza* szó átvétele. Egy harmadik példa a betegségekhez köthető nemzetközi szavakra a *vaccina* szó, amely Edward Jenner szóalkotása, aki 1798-ban írta le először a kifejezést. Az ekkor pusztító *viruola* nevű himlőjárvány elleni védőoltás hatóanyagát tehenekből nyerték ki, így a latin a *variolae vaccinae* kifejezés jelentése 'tehenből eredő'. A *vaccina* szó szóelvonással jött létre a szó szerkezetből, a *vacca* latin szó a *tehén* szó megfelelője. Eredetileg a *vaccina* szót csupán

a himlőjárványok elleni oltóanyag megnevezésére használták, később terjesztették ki jelentését az összes oltóanyagra. De a járványokon kívül is számos olyan esemény volt a történelemben, amely hatással volt az egész világra, és nemzetközi szavakkal gazdagította a nyelveket, ilyenek például a tudományos felfedezések vagy a világháborúk, amelyek más szaknyelvek szavait emelték be a köznyelvbe. Tehát habár léteznek nyelvünkben a *vesztégzár*, *náthaláz* és *oltóanyag* kifejezések, mégis ugyanúgy használjuk a *karantén*, *influenza* és *vaccina* szavakat a mindennapi nyelvben.

Ma a tömegkommunikáció segítségével egy-egy világméretű esemény még inkább összekötheti az embereket, nyelveket. Már a koronavírus-járvány kezdetekor megkezdődött egy robbanásszerű szókinccs gyarapodás. Veszelszki Ágnes 2020-ban megkísérelte szótárba gyűjteni az új, többnyire szóképzéssel vagy szóösszevonással létrejövő szavakat, a feléledő, azelőtt ritkán használt kifejezéseket és az idegen nyelvekből átvett szavakat. A neologizmusok mellett rengeteg olyan szót találunk, amelyek eredetileg az orvosi szakszókinccs részét képezték, de a járvány hatására beépültek a hétköznapi szókészletünkbe, ilyen a *pandémia*, *infekció*, *virulens* szavak, amelyek állandó szereplői voltak az elmúlt évek sajtónyilatkozatainak, a közösségi média szövegeinek.

A nyelvi változás és a nemzetközi szavak megjelenése elkerülhetetlen a világméretű események során, hiszen a szókinccs tükrözi a kort, amelyben élünk. Az eleinte orvosi szakszókinccshez tartozó *pandémia* szó ma már a hétköznapi szókinccsünk szerves részét képezi, jelentése minden nyelvben egybeforrta a mindennapjainkat elemien meghatározó koronavírus-járvánnyal.

Felhasznált szakirodalom:

ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. Pusztai Ferenc. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Ország László 1977. Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. [+ *Mutató*. Szerk. H. Hámori Antónia – Zaicz Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.]

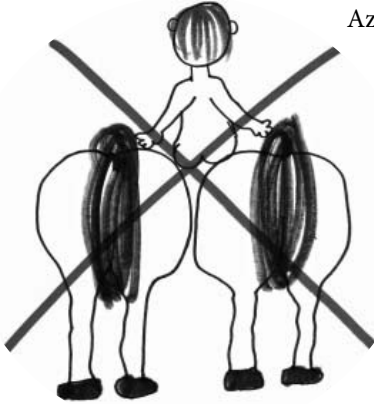
Veszelszki Ágnes 2020. *Karanténszótár*. Inter-IKU. Budapest.

Martzy Kinga
egyetemi hallgató, ELTE

A közmondások mostoha sorsa

A szólások, közmondások évszázados bölcsességeket tartalmaznak. Épp ezért furcsa, hogy keveset használunk közülük, főleg eredeti formájukban.

Az viszont szomorú, hogy fiataljaink szókincsében már alig találkozunk velük. Sokat csak eredetük magyarázatával értenek meg. A minap rendezett központi felvételi feladatsorban is volt olyan feladat, melyben ezek ismeretéről kellett számot adni. Pedig beszédünket változatosabbá és választékosabbá teheti a jól megválasztott szólás vagy közmondás.

Nem lehet egy fenékkal két lovat megülni

Persze akadnak olyanok is a közmondások között, melyek mára elvesztették aktualitásukat. Például nem tartana a kutatás, a tudomány ott, ahol ma, ha a „Járt utat járatlanért el ne hagyj!” intést megfogadták volna eleink. Hol járna a fejlődés, hol járnának a mostani járványhelyzetben, ha a tudósok nem találnának ki és nem alkotnának védőoltásokat az emberiségnek?

Előfordul, hogy a közmondás valamelyik szava kicserélődik, vagy egy másik ismert szólással, szóláshasonlaltal összemosisodik. Így már nem követi az eredeti jelentést. Az alábbi példákat a médiában hallottam, illetve beszélgetésekből szemelgettem: *Egyszerre nem lehet két malomban örölni; Kígyót, békát hány rá; Nincs otthon a macska, táncolnak az egerek; Bámul, mint a fába szorult féreg; Amit szabad Jupiternek, nem szabad a hat ökörnek* – ez utóbbi különösen tetszik.

Olyannal is találkoztam, amikor a közmondás szinte minden szavát rokon értelművel helyettesítették: *Itt van az eb elhantolva; Addig üsd a vasat, míg forró!; Űsse kavics!* – így sincs már meg az eredeti íze, hiszen finomít, kicsinyít vagy éppen felnagyít.

Aztán sok közmondást szándékosan elferdítettek a tréfa kedvéért: *Kinek a pap, kinek a paplan; Mindenütt jó, de legjobb sehol; Ki korán kel, hamar elálmosodik; Addig jár a kórsó a kútra, míg el nem lopják; Aki másnak vermet ás, az sírásó.*

És itt vannak korunk újfajta „közmondásai”, melyek mosolyra készítik az embert. Egyik fajtája, mely sokféle módozatban köszön vissza: *Nehogy már a nyúl vigye a puskát!; Nehogy már a csík húzza a repülőt!; Nehogy már a befőtt tegye el*

Kerülgeti, mint macska a forró kását

a nagymamát! típusúak. Jelentésük körülbelül az, hogy ne a következmény határozza meg az előzményt.

A másik, mostanában népszerű, sokféle változatban használt szólásra néhány példa, melynek értelme annyit tehet, hogy nem sokat nyomsz a latban. Ennek alapja a *lyukas kétfillért* vagy *egy petákot sem ér lehet: Annyi vagy, mint medvesajtban a brummogás; Annyi vagy, mint tőkésrécsében a dollár; Annyi vagy, mint*

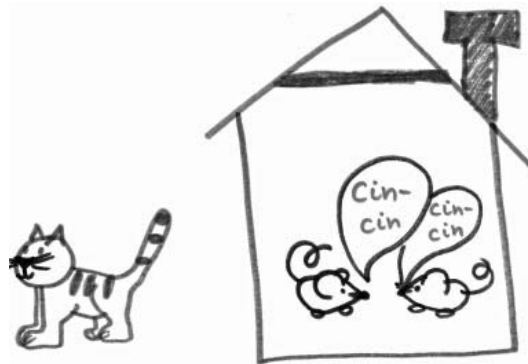
Balaton szeletben a hullám.

Éljünk ezeknek a népi bölcsességeknek használatával! Ezek a régen megfogalmazott tapasztalatok tömörek és sokatmondók. Ne hagyjuk feledésbe menni őket! Az újabbak is színesíthetik élő beszédünket, ha megfelelő helyen és helyzetben alkalmazzuk.

Száz szónak is egy a vége, és hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem, szóról szóra adtam tovább a tapasztalt igazságokat és visszasságokat, hiszen fél szavakból is megértjük egymást.

Angyal Jenő Andorné
tanár, nyelvművelő, Gyömrő

(Képek: jujoboro.blogspot.com)

Nincs otthon a macska, cincognak az egerek

Nem esett messze az alma a fájától

Szavak jönnek, szavak mennek

Köztudomású, hogy a nyelv változásán leginkább a szó-kincs változását érhetjük tetten. A társadalmi, gazdasági, politikai átalakulások következtében sok új szó keletkezik. A *neologizmus*sokkal párhuzamosan az is megfigyelhető, hogy a szavak sem örök életűek. Vannak olyan szavak is, amelyek a nyelvtörténet során csupán csak egyszer fordultak elő, és a felbuklásuk után egyáltalán nem találkozunk velük. Egyes szavak elavulnak, archaizálódnak, olykor nyomtalanul eltűnnek. Ilyen a Halotti beszéd és könyörgés *heon* és *isa* szava. Az ilyen szavakat nevezzük *hapax legomenon*nak.

Nem ritka jelenség az sem, hogy XIX. századbeli egyes szépirodalmi művekben oly sok a már nem használt szó, hogy azok jelentését csak a lábjegyzetben vagy a mű végén szereplő szójegyzékből tudjuk meg. Jókaira ez különösen jellemző, még akkor is, ha leszámítjuk a *latinizmus*okat. A szavak elavulásának folyamatára mutat rá Kulcsár István írása az *Isten veletek, szavak* című írásában (Édes Anyanyelvünk, 2022. április). Azt is megjegyzi, hogy a szótárakban még megtalálhatók egyes kiveszőben lévő szavak *régies, elavult* minősítéssel. Kulcsár István gondolatébresztő írását olvasva, eszembe jutott egy korábbi kutatásom, amelynek tanulságait 2003-ban, valamivel az új kiadású értelmező kéziszótár megjelenése előtt néhány hónappal közöltem (Magyar Nyelv, 2003. 4. szám). Ebben a kisebb tanulmányban négy váci középiskola 195 érettségiző tanulója válaszolt a kérdőívben feltüntetett a következő 17 fogalommal kapcsolatos kérdésekre: *munkaegység, népfront, nyereség-részesedés, háztáji, üzemi bizottság, békeharc, békekölcsön, munkaverseny, proletár internacionalizmus, beszolgáltatás, békepap, élmunkás, osztályellenség, tanácselnök, agronómus, kulák, tervgazdálkodás*. A kérdések azt firtatták: ismerik-e, hallották-e a diákok a kifejezéseket, illetőleg tudják-e, mit jelentenek a felsorolt szavak. A lehetséges válaszok: *ismeri, nem ismeri, hallotta*. Az összesített táblázatban szerepel még a *hibás és pontatlan válaszok* megjelölés is. A statisztikai adatok részletes ismertetésére most nem térek ki. Anynyit azonban megemlítek, hogy a 195 tanulótól érkezett 3315 válaszból az derül ki, hogy sok tanuló hallotta ugyan

az egyes fogalmakat, de nem ismeri a jelentésüket. Az itt felsorolt szavak sorrendje: első helyen áll az a szó, amelyet legkevesebben, utolsóként pedig az, amelyet legtöbben ismernek. A válaszok közül a legmagasabb a hibásak és a pontatlanok száma. Akadtak elgondolkodtató és mosolyt fakasztó válaszok. Egyik tanuló a *kulák* szó jelentését így fejtette ki: „olyan ember, akit a gulágra száműztek.” Ez, a hasonló hangzás miatt, tréfás szójátéknak is beillene. A *békekölcsön*ről többen hitték, hogy a háború után a rászoruló államok kaptak ilyen hitelt. A *békepap* többek olvasatában az volt, hogy „az a pap, aki a háborúban békét hirdet”. A *beszolgáltatás* feudalista terményadóként is előfordult, a *tanácselnök* a Tanácsköztársaság vezetője; és még sorolhatnám az izgalmas tévedéseket. Ha csupán az egészséges emberi nyelvérték logikus szófejtését vesszük alapul, megállapíthatjuk, hogy a fenti hibás értelmezések valójában csupán történelmi ismeretként tekinthetők hibának, nyelvi, nyelvtani, szövegértési hibáknak nem tekinthetők.

Szavak jönnek, szavak mennek. – A korok jönnek, korok mennek.

Tudjuk, hogy a fiatalság szókincsére elsősorban a *neologizmus*ok jellemzők. Az új szavak alkotásában jelentős szerepe van az ifjú nemzedéknek. Néhány új szó a köznyelvbe is bekerül; természetesen csak akkor, ha azok nem durvák. Az elavulás is természetesen a fiatalság körében észlelhető először. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen a fiatalabb nemzedék legfeljebb szüleitől, de inkább nagyszüleitől halott néhányat a rendszerváltozás előtti szavak közül. Ezenkívül történelemkönyvekben is találkoztak velük. Ezek előbb-utóbb kihalnak. Ezért Kulcsár Istvánnal együtt mondhatjuk: „Isten veletek, szavak!” Igen, tudomásul kell vennünk, hogy a szavak jönnek is, mennek is. Az újak kiszorítják a régieket. A szókincs gazdagodására utal, hogy lényegesen sokkal több új szó keletkezik, mint amennyi elavul. Azokat az új szavakat, amelyek gazdagítják nyelvünket, örömmel üdvözljük: *Isten hozott benneteket, új szavak!*

Dóra Zoltán
ny. magyartanár, Vác

Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kezdeményezésére, Muzsnay Árpád költő szervezésében, az Írók Alapítványával, a Magyar Írószövetséggel, az Anyanyelvápolók Szövetségével és a József Attila Körrel közösen 2022. május 17-én emlékeztünk meg **Dsida Jenő költő születésének 115. évfordulójáról** az Ilka utcában. Az Ilka utca 15. szám alatti épületben élt szüleiivel Dsida Jenő, és itt született meg 1911-ben öccse, a később Csengeri Aladár néven ismertté vált színész. – A képen Havas Judit előadóművész, Juhász Judit, az ASZ elnöke, Horváth Csaba polgármester, Borbély Ádám képviselő, Mezey Katalin költő (a szervező Muzsnay Árpád felvétele).

Katolikus középiskolák országos helyesírási versenye a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskolán

Főiskolánkon mind a tanító-, mind pedig az óvodapedagógus-képzésben több mint negyedszázada kiemelt szerepet kap az oktatásban a helyesírás tanítása. A kezdeti időszakban ez a mintatantervben önálló tárgyként szerepelt, napjainkban pedig a Nyelv- és beszédművelés kurzus részét képezi. A kedvező tapasztalatokat, valamint főiskolánk egyházi jellegét tekintve 2008-ban fogalmazódott meg a gondolat, hogy kapcsolatrendszerünket e tekintetben is terjesszük ki az ország katolikus középiskoláira; így hirdettük meg már ebben az esztendőben a *Katolikus középiskolák országos helyesírási versenyét*. A program összeállítása során kettős cél vezérelt bennünket; egyrészt az anyanyelvápolás fontossága, másrészt pedig, hogy közelebb hozzuk egymáshoz és főiskolánkhoz is a középfokú katolikus oktatási intézmények pedagógusait, diákjait. Utóbbi kapcsán abban is bízunk, hogy a résztvevők kedvező tapasztalatait felkeltik a továbbtanulni vágyó fiatalok figyelmét főiskolánk iránt. Persze némi kétely is megfogalmazódott; vajon a téma megmozgatja-e annyira a meghívott középiskolákat, hogy lesz-e elég jelentkező egy országos verseny megrendezéséhez. Nehezítő körülményként kellett figyelembe venni Vác földrajzi elhelyezkedését, megközelíthetőségét is. A kezdeti aggályok azonban hamar eloszlottak; sorra érkeztek a jelentkezések, s nem csupán Budapestről, illetve a Váchoz közeli régiókból, hanem az ország legtávolabbi sarkaiból is. Az első időszakban intézményenként csupán egy versenyzőt, valamint egy kísérőtanárt fogadtunk, a későbbi tapasztalatok alapján azonban már középiskolánként két versenyzőnek adtunk lehetőséget a megmérettetésre. Ők a háziversenyen elért eredményük alapján jutottak el az országos döntőre.

A verseny az Új Ember, a Keresztény Élet, valamint a Magyar Kurír katolikus kiadványok cikkeiből összeállított tollbamondás írásából, valamint helyesírási és *j-ly*-os feladatok kitöltéséből áll. A versenyfeladatokat dr. Kovács Erzsébet főiskolai tanár állítja össze. Amíg a diákok dolgoznak, a kísérőtanárok a könyvtár

olvasótermében szakmai előadást hallgatnak meg. A közös ebédet kulturális műsor követi. Ezalatt a dolgozatok javítása zajlik, amelyben a főiskola hallgatói is részt vesznek, a vendégeknek pedig a Váci Bartók–Pikéthy Zeneművészeti Szakgimnázium és Zeneiskola, Alapfokú Művészeti Iskola fiatal tehetségei adnak komolyzenei koncertet. A rendezvény sikeréhez – a nagyon alapos intézményi szervezés mellett – azoknak a helyesírás fontossága iránt elkötelezett középiskolai tanároknak a tevékenysége is hozzájárul, akik már a kezdetek vagy hosszú évek óta hozzák diákjaikat versenyünkre.

Főiskolánk a járványhelyzet miatti egy év kényszerű kihagyás után a Nemzeti Tehetség Program támogatásával 2021. október 14-én rendezte meg a Katolikus középiskolák XIII. országos helyesírási versenyét. A megmérettetésen 14 katolikus intézmény 28 diákja vett részt. A rendezvényt dr. Gloviczki Zoltán, a főiskola rektora nyitotta meg. A verseny az előzőekben már leírt, jól bevált forgatókönyv szerint zajlott, s a kulturális műsor zárásával egyidejűleg megszülettek az eredmények is. I. helyezést ért el Mátés Anna, a pécsi Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának 10. osztályos diákja, II. helyezést lett Erdei Csenge Kincső, a székesfehérvári Szent István Gimnázium 11. osztályos tanulója, a 10. osztályos Zsombók Imola pedig, aki ugyancsak a székesfehérvári Szent István Gimnáziumból érkezett, III. helyezést ért el.

A rendezvény zárásaként dr. Gloviczki Zoltán rektor úr adta át az I. helyezettnek járó serleget, az I–III. helyezetteknek szóló okleveleket és az ajándékkönyveket, a versenyzőknek szóló emléklapokat, valamint a felkészítő- és kísérőtanároknak összeállított intézményi ajándékokat.

A résztvevők ezúttal is kiemelték a pontos szervezést, a magas szakmai színvonalat, valamint a főiskolánk hallgatóinak és oktatóinak a vendégszeretetét.

Gasparics Gyula
főiskolai tanár, AVKF

Fotó: Nagy Sándor

A hűség nyelve a magyar Köszöntő a magyar nyelv hete záróünnepségén

Anyanyelvünk határtalan – ez volt az 56. magyar nyelv hetének vezető témája. A központi előadások helyszínéül pedig – tiszteletadásul a szülőföldjükhöz ragaszkodók iránt – idén felvidéki településeket választottunk. Mert anyanyelvünk kifejezőerejében beláthatatlanul gazdag és földrajzi értelemben is határtalan, de csak élő közösségek éltethetik. Napjainkban egymillióval kevesebben beszélnek magyarul a Kárpát-medencében, mint a rendszerváltás éveit megelőző időszakban. A szabad nyelvhasználat tiltása vagy a megfélemlítés előbb-utóbb a nyelv, s ebből következően a nemzeti

hovatartozás feladásához vezet. Az anyanyelv korlátozás nélküli használata viszont a szabadságot jelenti a gondolkodásban és egyedülálló, határtalan lehetőséget a közlésben, az emberi kapcsolatokban – ugyanakkor semmiféle hátránnyal nem jár a többségi társadalom számára. Száz évvel Trianon után Csoóri Sándornak a múlt század nyolcvanas éveiben írott keserű megállapítása napjainkban is érvényes: „Írhat-e író magyarul büntudat és kétségbeesés nélkül, miközben

tudja, hogy azért a nyelvért, amelyen ír, embereket megaláznak, és csöndes lelki halálra ítélnék?”. Csoóri Sándor szavai különös erővel szólnak, felelősségünkre figyelmeztetnek, de egyben meg is erősítenek bennünket: szolgálatot, küldetést teljesítünk, amikor anyanyelvünk igényes és szabad használatáért dolgozunk.

Somorja, Kassa, Buzita, Léva, Ipolyság mellett az anyaország sok-sok településén Széphalomtól Szegedig, Pécestől Vácig, Győről Budapestig, Balassagyarmattól Győrig az elmúlt héten a magyar nyelv, Dobos László kifejezésével: „örökölt vagyunk”, annak értéke volt a főszereplő. Nagy öröm számunkra, hogy Gulyás Gergely miniszter úr mellett itt üdvözölhetjük Grétsy László tanár urat, tiszteletbeli elnökünket, aki hosszú évtizedeken át lelke és motorja volt a magyar nyelv hetének.

S itt köszönjük meg a Csemadok vezetőinek segítségét is. Házigazdai szívéllyességük és szervező munkájuk révén a kicsi gyerekektől a gimnazistákon keresztül a felnőtt korosztályig lelkes közreműködők és érdeklődő hallgatóság kísérte figyelemmel

Nyiri Péter, Pomozi Péter és Pusztay János előadásait, rendhagyó magyaróráit, beszélgetéseit. A „szent öreg”, Kazinczy Ferenc szavait kölcsönzöm – minden előadó és szereplő munkáját köszönve – Kováts Dániel tanár úr egyik írásából: „Ahol az együtt szolgálók szeretik egymást és becsülik önmagukat, és ahol egyedül a közjót keresik, nem a maguk érdekeiknek fitogtatásokat, ott minden jól, ott minden csendesen megyen... Azon örömmön kívül, amit maga a munka ad a dolgozónak, nem képzelhetni kedvesebbet, mint azt, hogy ezen az úton a jók barátokká lesznek.”

Juhász Judit beszéde közben (Reiser György Lukács felvétele)

Így gyűjti az Anyanyelv-ápolók Szövetsége is a barátokat négy évtizede már a nyelvművelő mozgalom közösségébe. Anyanyelvi versenyek és a közösen átélhető nyelvi élményt is ajándékozó táboraink, találkozóink évente tízezernyi fiatal vonzanak a Kárpát-medencében. Több száz velünk együtt „lélegző” magyartanár készíti fel önzetlenül, nem kevés erőfeszítéssel a szép kiejtési, az édes anyanyelvünk, a retorikai és helyesírási versenyeken részt vevő diákokat. Felidézve

az elmúlt hét eseményeit, a magyar hét rendezvényeinek csúcspontja kétségtelenül Győrben volt, a Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd Kárpát-medencei döntőjén. A legjobbak között ott voltak a délvidéki, felvidéki és erdélyi gyerekek, egy pozsonyi kislány Kazinczy-érmét is nyert, s Kárpátaljáról öt gimnazista vehetett át könyvjutalmat.

A mintegy 120 anyaországi versenyző között tehát ott voltak Nagyenyed, Kolozsvár, Szabadka, Topolya, Zenta, Székelyudvarhely, Nagybereg, Nagydobrony és Sepsiszentgyörgy diákjai is. Szülőföld. Amikor a búcsúesten azt kérdeztem tőlük, mi legyen az elmúlt napok üzenete, az egyik kárpátaljai kislány ezt válaszolta: „Legyen az, hogy a hűség nyelve a magyar”.

(Elhangzott a Magyar Zene Házában, 2022. április 25-én.)

Juhász Judit
az Anyanyelv-ápolók Szövetségének elnöke

Anyanyelvünk határtalan

E mottóval több mint ötven rendezvényt tartottak az 56. magyar nyelv hetén az Anyanyelvpolók Szövetsége szervezésében és támogatásával határon innen és túl. Az esemény fővédnöke Áder János köztársasági elnök volt.

1967-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat a csillagászati hét mintájára szervezte meg az első magyar nyelv hetét. Az akkori szervező, Grétsy László professzor, az Anyanyelvpolók Szövetsége tiszteletbeli elnöke így vall az indításról: „A budapesti patinás Kossuth Klub egyik emeleti szobájában arról beszélgettünk, hogy a csillagászokat követve, akik már évek óta minden tavasszal megrendezik a Csillagászati Hetet, s egyre nagyobb sikereket aratnak vele, kísérletképpen nem próbálkozhatnánk-e meg egy olyan hét programjának megszervezésével, amelynek fő tárgya s egyúttal egyetlen tárgya az anyanyelv.”

Pillanatkép a megnyitó kezdete előtt a Csevadok vezetőivel (az ASZ felvétele)

Az Anyanyelvpolók Szövetségének delegációja útban Felvidék felé (az ASZ felvétele)

Az idei évben a Felvidék kapta a legnagyobb figyelmet: a megnyitót 2022. április 19-én Somorján tartották a Városi Művelődési Központ színháztermében. Neszméri Tünde, a Csevadok ifjúságért felelős elnökségi tagja köszöntötte a jelenlévőket. Úgy vallott: „Talán nemcsak én gondolom úgy, de mindenki más is itt a teremben, hogy ez a legcsodálatosabb és legszebb nyelv. Idegen tudósok szerint a magyar nyelv szerkezete logikus és valóban szép is.”

A Petőfi–Tompá Országos Seregszemle járási fordulóján fellépők versek elszavalásával bizonyították a magyar nyelv szépségét és ékességét. A Pici Csali Együttes kicsinyei rábaközi gyermekjátékokat adtak elő Valacsay Franciska vezetésével.

Bárdos Gyula, a Csevadok elnöke köszöntőjében felhívta a közönség figyelmét arra, hogy minden magyar felelős minden magyarért, s ezt a felvidéki magyarságban is tudatosítani kell. Juhász Judit, az Anyanyelvpolók Szövetségének elnöke elmondta, hogy a Szövetség által folytatott emberközpontú nyelvművelés azt eredményezi: „mi emberek sokkal közelebb fordulhatunk egymáshoz, ha meg tudunk küzdeni a hagyományainkért, amelyeket elődeink ránk hagytak”.

Az Anyanyelvpolók Szövetsége Facebook-oldalán nagyjaink anyanyelvről vallott legszebb sorait olvasták fel, a somorjai kisfilmvetítésen ezekből kettőt, Húvösvölgyi Ildikó és Kubik Anna színművészek előadásait hallhattuk. A nyitó előadást a rendezvényen Pomozi Péter, a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának igazgatója tartotta Az anyanyelv örök ereje a változó világban címmel. A nyitórendezvényt élőben közvetítettük, visszanézhető az Anyanyelvpolók Szövetsége Facebook-oldalán. <https://bit.ly/3MC2ksT>

Az 56. magyar nyelv hetéhez csatlakoztak színművészek, előadóművészek, akik nagyjaink anyanyelvünkről szóló vallomásaiból olvastak fel. A sorozat szereplői Kubik Anna, Blaskó Péter, Húvösvölgyi Ildikó, Császár Angela, Kolti Helga, Schnell Ádám és Kisfaludy Zsófia színművészek, Erdős Róbert operaénekes és Szilasi Alex zongoraművész. Az Anyanyelvpolók Szövetsége videó-sorozatát Molnár Adrienn szerkesztette. Youtube-csatornánkon és Facebook-oldalunkon naponta több felvételt osztottunk meg az érdeklődőkkel. <https://bit.ly/3vldaNO>

A magyar nyelv hetéhez csatlakozott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Anyanyelvi Napok felsőoktatási nyelvi és szavalóversenyekkel, ismeretterjesztő rendezvényekkel, a győri Kazinczy-verseny, a Józsa Judit Galéria-beli Nyelvörző Szalon, valamint a Tempora mutantur című online beszélgetősorozat (vendég: Petrás Mária népdalénekes, keramikus). Nyelvművelő programokat tartottak Vácott, Gyömrőn, Bólyban, Szegeden, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyben, Széphalomban, Miskolcon, Kecskeháza, Balassagyarmaton. Nyíri Péter, Pomozi Péter és Pusztay János előadásokat tartottak a Felvidék számos pontján: Ipolyságban, Léván, Buzitán, Kassán és Királyhelmeceken.

A magyar nyelv hete záróünnepségét 2022. április 25-én az idén átadott Magyar Zene Házában tartották Budapesten. Gulyás Gergely Miniszterelnökséget vezető miniszter az ünnepségen elmondta: anyanyelvünk határtalan, hiszen összeköti a kortárs világmagyarságot az elmúlt és eljövendő idők magyarjaival, élethelyzettől, kortól, származástól, társadalmi és vagyoni helyzettől

függetlenül. Gulyás Gergely hozzátette: sokan gondolják úgy, hogy a digitalizáció korában nincs szükség nyelvápolásra, akár helyesírásra sem. Ám nyelvünket érdemes ápolnunk, hogy „minél többen minél többet tudjunk gondolni a világról”. Záróünnepi beszédét folyóiratunkban olvashatják.

A nyelvújításnak minden korban nemcsak esélye, de értelme is van, ha elkötelezettek vagyunk a magyar nyelv iránt – emelte ki a miniszter, méltatva a magyar nyelv hetét. Ez a „nagyszerű kezdeményezés” kiállta az idők próbáját – fogalmazott Gulyás Gergely.

*Juhász Judit, Gulyás Gergely és Grétsy László
(a Miniszterelnökség felvétele)*

Juhász Judit, az eseménysorozatot rendező Anyanyelvápolók Szövetségének elnöke köszöntötte a rendezvény résztvevőit. Beszédét lapunk e számában közöljük.

Batta András, a Magyar Zene Házának ügyvezető igazgatója a rendezvény házigazdájaként idézte a magyar zene nagy mesterének, Kodály Zoltánnak a gondolatait, hangsúlyozva: a kodályi szellem áthatja az intézmény működését is.

Császár Angela színművész Faludy György Óda a magyar nyelvhez című versét szavalta el. Kovács Csilla operaénekes Ady Endre verseinek megzenésítéseiből, valamint Kodály Zoltán népdalgyűjtéséből adott elő Szalai Gergő zongorakíséretében, műsorát talán a legszebbel: A csitári hegyek alatt kezdetű dallal zárta. A műsorvezető Bényi Ildikó volt.

Az élőben közvetített záróünnepség visszanezhető az Anyanyelvápolók Szövetsége Facebook-oldalán. <https://bit.ly/37KDqs8>

Az 56. magyar nyelv hete eseményeiről a magyarországi és határon túli magyar sajtó is hírt adott, többek között az MTI, a hirado.hu, az M1 és az M5 híradók, a Kossuth rádió, az origo.hu, a demokrata.hu, az m7.sk és a felvidek.ma. (Az írást az Országút c. lap is közzétette.)

Batta András

*A záróesemény szervezői és szereplői: Blankó Miklós, Bényi Ildikó,
Juhász Judit, Kovács Csilla, Szalai Gergő
(Reiser György Lukács felvétele)*

A Kazinczy-verseny Kárpát-medencei döntőjéről

A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium 2022. április 22–24. között rendezte meg – az Anyanyelvápolók Szövetségével együttműködve – az 56. Kazinczy-verseny Kárpát-medencei döntőjét. A zsűri idén is a legjobban teljesítő 20 gimnáziumi és 15 szakképző iskolai diákot jutalmazta Kazinczy-emlékéremmel. Rajtuk kívül 14 gimnáziumi és 6 szakképző iskolai versenyző kapta meg az Anyanyelvápolók Szövetségének különdíját. A hagyományoknak megfelelően a záróünnepségen adták át az ez évi Kazinczy-díjakat és a Péchy Blanka-díjakat is. Ünnepi beszédet mondott a zsűri tagjai közül Szakonyi Károly, Kossuth-díjas író és Korzenszky Richard, emeritus perjel is. A díjazottak névsorát az utolsó oldalon, az ünnepi beszédek az ASZ honlapján olvashatják.

Általános iskolások a szép magyar beszédért

Kisújszálláson rendezték meg az általános iskolások „Szép magyar beszéd” versenyének kelet-magyarországi döntőjét 2022. március 25. és 27. között. A „Szép magyar beszéd” verseny 22. kisújszállási döntője alkalmából az Anyanyelvápolók Szövetsége emlékéremmel tüntette ki azokat a felkészítő tanárokat, akiknek legtöbbször jutott be tanítványuk a döntőbe.

A kitüntetett pedagógusok és a díjazott tanítványok névsora az utolsó oldalon olvasható.

Aranka György nyelv- és beszédművelő verseny

A Georgius Aranka Társaság idén 26. alkalommal rendezte meg az Aranka Györgyről elnevezett erdélyi nyelv- és beszédművelő versenyt. A verseny döntő, országos szakaszát 2022. április 1. és 3. között tartották meg a kolozsvári Apáczai Csere János Elméleti Líceumban. A diákok most is három kategóriában – Édes anyanyelvünk; Szép magyar beszéd; Versben bujdosó – mérték össze tudásukat, talpraesettségüket, felkészültségüket. Az eseményen részt vett az Anyanyelvápolók Szövetségének vezetősége is. A díjazottak névsorát Szövetségünk honlapján közzétettük.

Kazinczy-verseny Győrött – díjazottak

Kazinczy-éremben részesültek: Biszak Sára (Lovassy László Gimnázium, Veszprém), Dávidházi Dóra (Horváth Mihály Gimnázium, Szentes), Fellegi Csanád (Móricz Zsigmond Gimnázium, Budapest), Horváth Áron (Orosházi Táncsics Mihály Gimnázium és Kollégium), Juhász Balázs (Szent István Gimnázium, Budapest), Kertész Márton (Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr), Mátyás Dominik (Eötvös József Gimnázium, Tata), Mezővári Boróka Rita (Szent Benedek Gimnázium, Budapest), Németh Bulcsú (Ferencs Gimnázium, Szentendre), Nyúl Zsófia (Kecskeméti Katona József Gimnázium), Pető Boglárka (Tóparti Gimnázium és Művészeti Szakgimnázium, Székesfehérvár), Purger Evelin (Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr), Répás Márton Ádám (Szent István Gimnázium, Budapest), Serfőző Bence (Szigetszentmiklósi Bathányi Kázmér Gimnázium), Szalai Bálint (Garay János Gimnázium, Szekszárd), Szigetvári Borbála Zoé (Kerék Általános Iskola és Gimnázium, Budapest), Tarpai Zsófia (Szent Imre Katolikus Gimnázium, Nyíregyháza), Úrge József Jakab (Pannonhalmi Benecs Gimnázium és Szakkollégium), Vajda Noa Palma (Kosztolányi Dezső Tehetséggyonozó Gimnázium, Szabadka), Varga Levente (Eötvös József Gimnázium és Kollégium, Tata).

Az Anyanyelvapolók Szövetsége különdíját kapták: Balogh Genovéva (Bessenyei György Gimnázium, Kisvárd), Bendza Zsófia Toyoko (Óbudai Árpád Gimnázium), Benkő Boróka (Kolozsvári Református Kollégium), Bisztriczki Sára (Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnázium, Eger), Bucur Zsanett (Benedek Elek Pedagógiai Líceum, Székelyudvarhely), Füzes Péter (Székesfehérvári Vasvári Pál Gimnázium), Jancsó Marcell Tamás (Salgótarjáni Bolyai János Gimnázium), Kiss Márton (Zalaegerszegi Kölcsey Ferenc Gimnázium), Molnár Orsolya (Móricz Zsigmond Gimnázium, Budapest), Nagy Anikó (Magyar Tannyelvű Alapiskola és Gimnázium, Pozsony), Pap Attila Bálint (Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium), Sebestyén Adrienn (I. Béla Gimnázium, Szekszárd), Tóth Lőrinc Ágoston (Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon, Miskolc), Török Jonatán (Neumann János Gimnázium, Technikum és Kollégium, Eger).

Szakképző iskolai versenyzők. Kazinczy-éremben részesültek: Bagi István (BKSZC Weiss Manfréd Technikum Szakképző Iskola és Kollégium, Budapest), Balázs Evelin (SZTE Kossuth Zsuzsanna Technikum és Szakképző Iskola, Szeged), Benkovits Szonja (Nemes Nagy Ágnes Művészeti Szakgimnázium, Budapest), Bóta Virág (Andrássy György Katolikus Közgazdasági Technikum, Gimnázium és Kollégium, Eger), Brenner Báborka (Jedlik Ányos Gépipari és Informatikai Technikum, Győr), Gábor Dorka (Nemes Nagy Ágnes Művészeti Szakgimnázium, Budapest), Jurgács Ramóna (Szegedi SZC Tóth János Szakképző Iskola és Garabonciás Kollégium, Mórahalom), Kiss Gergő (Győri SZC Bercsényi Miklós Közlekedési és Sportiskolai Technikum), Kovács Levente (BMSZC Puskás Tivadar Távközlési Technikum, Budapest), Menyhárt Gergő (Szolnoki SZC Pálffy-Vízügyi Technikum), Molnár Regina (Győri SZC Bolyai János Technikum), Németh Regina (Békéscsabai SZC Széchenyi István Két Tanítási Nyelvű Közgazdasági Technikum és Kollégium), Pócs Enikő Anna (Székesfehérvári SZC Hunyadi Mátyás Technikum), Szebenyi Kristóf Imre (Karcagi SZC Teleki Blanka Gimnázium, Technikum és Kollégium), Vadas Alexandra (ÉSZC Kós Károly Technikum, Érd).

Az Anyanyelvapolók Szövetsége különdíját kapták: Farkas Réka Bonita (Siófoki SZC Mathiász János Technikum és Gimnázium), Karsay Vivien (Erzsébetvárosi Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Művészeti Szakgimnázium, Budapest), Katona Dóra (ME Ferenczi Sándor Egészségügyi Technikum, Miskolc), Kis-Halás Emma Julianna (Pécsi Művészeti Gimnázium, Szakgimnázium és Technikum), Luksics Mária Nikolett (Nagykanizsai SZC Thúry György Technikum), Talián István (BMSZC Puskás Tivadar Távközlési Technikum, Budapest).

A Kazinczy-díj 2022. évi kitüntetettjei: Kovács István színművész, Nagy Katalin rádiós szerkesztő, Tóth Éva középiskolai tanár.

A Péchy Blanka-díj 2022. évi kitüntetettjei: Albert Júlia színművész, Tombor László iskolaigazgató.

Az Édes Anyanyelvünk szerkesztősége gratulál a díjazottaknak!

Általános iskolások a szép magyar beszédért – Kisújszállás

Kisújszálláson rendezték meg az általános iskolások „Szép magyar beszéd” versenyének kelet-magyarországi döntőjét 2022. március 25–27. között. Gratulációnkkal közöljük a díjazottak sorát.

Arany Kazinczy-jelvényesek: Balogh Bertalan (Tisza-parti Általános Iskola, Szeged), Cs. Nagy Éva (Juhász Gyula Általános Iskola, Vác), Fenyődi Anna György (Kis Bálint Református Általános Iskola, Vésztő), Fülöp Boglárka (Baltazar Dezső Református Általános Iskola, Hajdúböszörmény), Gál Báborka (József Attila Általános Iskola Széchenyi István Tagiskolája, Berettyóújfalú), Iszajev Amira (Csongrád és Térsége Általános Iskola Piroskavárosi Általános Iskolája, Csongrád), Kálmán Bálint (József Attila Gimnázium és Közgazdasági Szakgimnázium, Monor), Kálmán Zsófia (Tisza-parti Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskola, Szolnok), Kohi Jasmine (Református Kollégium Központi Általános Iskola, Kiskunhalas), Konyecsik Zora (Bocskai István Katolikus Gimnázium és Technikum, Szerencs), Kovács Zsófia (Móra Ferenc Általános Iskola, Mórahalom), Nadimov Nóra (Kölcsey Ferenc Református Általános Iskola és Óvoda, Fehérgyarmat), Páger Zsajka (Tiszalöki Általános Iskola és AMI, Tiszalök), Rozgonyi Adél (Sal-

gótarjáni Általános Iskola Kodály Zoltán Tagiskolája, Salgótarján), Turcsányi Vince (Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium, Kollégium és Óvoda, Miskolc), Vigh Roberta Arabella (Hatvani 5. Sz. Általános Iskola, Hatvan).

Küöldíjasok: *a szabadon választott szöveg legjobb megszólaltatásáért:* Cs. Nagy Éva (Juhász Gyula Általános Iskola, Vác), Konyecsik Zora (Bocskai István Katolikus Gimnázium és Technikum, Szerencs); *a kötelező szöveg legjobb előadásáért:* Kálmán Bálint (József Attila Gimnázium és Közgazdasági Szakgimnázium, Monor), Kálmán Zsófia (Tiszaparti Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskola, Szolnok); *a legjobb teljesítményért:* Gál Báborka (József Attila Általános Iskola Széchenyi István Tagiskolája, Berettyóújfalú), Kálmán Zsófia (Tiszaparti Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskola, Szolnok).

Emlékéremmel kitüntetett tanárok: Dr. Albertné Balázs Mária (Dabas), Basa Lászlóné (Kiskunlacháza-Áporka), Bileczné Nyiregyházi Ágnes (Balassagyarmat), Faragó Ágnes (Kistelek), Hirthné Umenhoffer Katalin (Hajós), Ráfiné Gáspár Annamária (Szentes), Zentai Ida (Páty).

*Magyar nyelv! Sarjadsz és egy vagy velünk,
és forró, mint forrongó szellemünk.
Nem teljesült vágy, de égő ígéret,
közös jövő és felzengő ítélet,
nem hűs palackok tiszta óbora,
nem billentyűre járó zongora,
de erjedő must, könnyeinkben úszó
tárogatószó.*

Faludy György: Óda a magyar nyelvhez

Anyanyelvünk határtalan a magyar nyelv hetének ünnepe

Megnyitó: a Pici Csali Együttes rábaközi gyermekjátékokat ad elő.

Záróünnepség: a hangdóm látványa.

Záróünnepség: Batta András professzor ünnepi beszédet mond.

Záróünnepség: Gulyás Gergely miniszter és Grétsy László professzor.